

Per A-1169

-848

*Kõik ma raie raamatuhe,
Kõik ma panni paperihe,
Kõik ma kirjä kiropi*

H. Hurda

**JAKOB HURDA TEENED
RAHVALUULETEADUSE
ARENDAMISEL**

571 A 1169
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHIK 848 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.г

JAKOB HURDA TEENED
RAHVALUULETEADUSE ARENDAMISEL

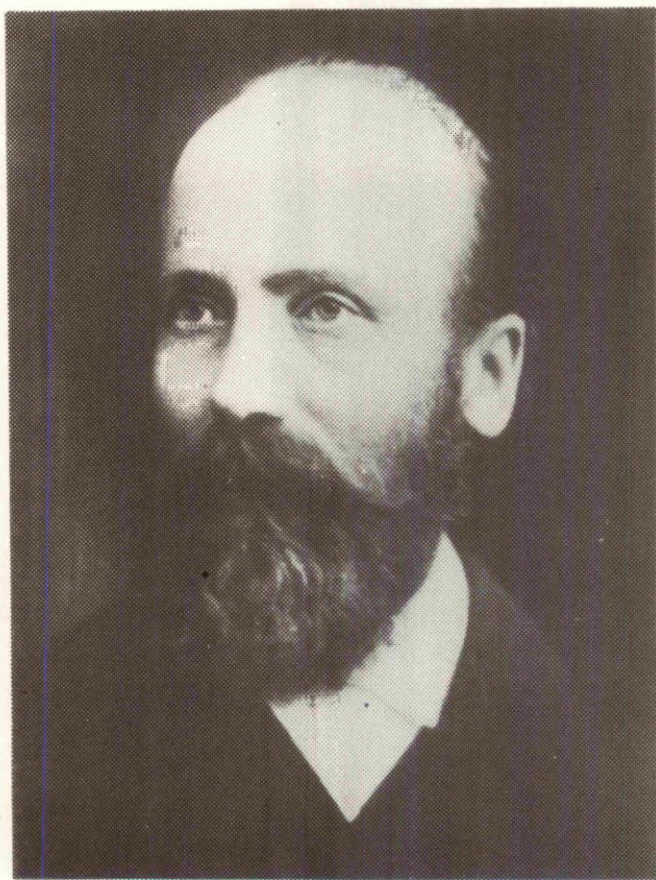
Töid eesti filoloogia alalt

TARTU 1989

Toimetuskolleegium: E. Laugaste, A. Järv
P. Hagu (vastutav toimetaja)

Kaane kujundanud Andrus Peegel

Tartu Riikliku Ülikooli
Reematumkogu

A. West.

Rahvalt tema enda abiga kirjas jäädvustada suuliselt tekkinud, rahva elamusi rikastanud looming, mis annab ainet ja pakub huvi järeltulevaile põlvkondadele, nii kunstihuvilistele kui ka uurijatele, - seda suutis õige ulatuslikult Jakob Hurt.

Hurda üks eesmärk oli rahvalt saadud vaimuvara trüki vahendusel rahvale ka tagasi anda.

Kogumise praktika andis aga sellise pildi, mida keegi siis vaevalt suutis kujutleda. Saadud aines osutus hulgalt ja sisult hoopis mitmekesisemaks. Eriti rohkesti tõi materjali kokku 1888. aasta nn. suurüleskutse, mis rõõbiti rahvaluuleainetega soovis saada ka murdeainestikku.

Käesolev lühiülevaade püüab anda esialgse sissevaate Hurda rahvaluule kogumise töösse üldse, mõninga sisse probleemidesse seoses sellega. Hurda perioodiliselt avaldatud aruanded 1888 - 1906 sisaldavad mitmesuguseid andmeid, millest ükski uurija mööda ei pääse.

Ühtlasi pole huvitusest tutvuda tema esimeste katsetega koostada regilaulude teaduslikku väljaannet "Vana Kannel".

Hurdaga algab uus ajastu eesti rahvaluule uurimise alal. See baseerub kindlatel andmetel. Pole siis huvitusest jälgida, kuidas ta alustas. Ta pidi ise fikseerima eesmärgi ning looma meetodi. Seda polnud veel kusa gilt õppida.

E. Laugaste

DR. JAKOB HURDA TÖÖ EESTI RAHVALUULE KOGUMISEL

E. Laugaste

Jakob Hurda rahvaluulealaste teenete suuruses ei kahtle tänapäeval enam keegi, küll aga on eriarvamusi üksikküsimustes või nende osa määramisel oma ajas.

19. sajandi eesti folkloristidest asusid J.H. Rosenplänter, A.H. Neus, A.F.J. Knüpffer, Fr.R. Faehlmann, Fr.R. Kreutzwald juba sihipärasele rahvaluuleainete kogumisele. Hurdaga algas täiesti uus ajajärk. Ta hakkas süstemaatilisel ja ammendavalt üles kirjutama folkloori kõiki žanre ning neid säilitama kindlas süsteemis. Mõned žanrid ja paljud tüübid olid jõudnud juba ununemisfaasi. Enne täielikku kustumist oli vaja need kõik, ka fragmendid, kirja panna ja tuleviku vajadusteks arhiivifondidesse koondada.

Oma tegevuse algusest peale taipas Hurt vastuolu ülesannete kolossaalse ulatuse ja ühe inimese piiratud võimete vahel. Kerkis mõte abilistest, kelleks algul said sugulased ja lähituttavad. Järkjärgult laienes ring, mis 1888. aastaks moodustus tihedaks kaastöölise võrguks. Ligemale 20 aastat tegutsenud korrespondentidevõrgu juhtimine ja teaduslike tekstikogude avaldamine sundisid Hurta paljude teoreetiliste ja praktiliste küsimuste töötlemisele. Julgustusi selleks tööks sai ta oma eelkäijailt, nende hulgas Faehlmannilt ja Kreutzwaldilt, aga väljastpooltki /1/.

Tuleb lugeda viljakaks Hurda püüet siduda oma töö Eesti Kirjameeste Seltsi kui rahva hulgas tekkinud töötava ühingu. 1881. a. lõpust, kui tal kadus lootus EKMS-i kaudu enam midagi saavutada, jätkas ta juba omal hoolet.

1. **Kogumist üldse** alustas Hurt 1860. a. /2/ kodukihelkonnas Põlvas. Sealseist lauludest koostati "Vana Kannel" I. Publikatsiooniseeria avakõite laulud on kirja pannud peale Jakob Hurda veel sugulased Joosep Hurt, Juhan Hurt, õde Eeva, õemes Mihkel Härms ja tuttav Peeter Väiso.

Rahvaluule juurde viisid Hurda lapsepõlvkogemused kodukülas Himmastes, kus ta kasvaski regilaulu veel elava esituse keskel, laulis ka ise kaasa veistele toidulisa kogudes, marjul või heinal olles. Noorpõlvelamusi meenutas Hurt hiljemgi, näit. aruandes J. Meistri tööle: "Vanad tutvad võru keele hääled, lapsepõlvest saadik kõrvus ja südames helisemas, ütlevad valjusti: "Palu tege, ehk ta saadab veel". "(100)*.

* Sulgudes on antud Hurda ajalehtedes avaldatud aruande number.

Võrumaa materjali tähtsust rõhutab ta korduvalt: "Nagu võru keelemurre on iseäralise järje pääl tõistest murretest palju tõistviisi ... . Pääle selle tean ja tähendan, et Võru maakond rikas, väga rikas on vanavarale." (97). Enda folkloristiks kujunemisest räägib Hurt teises kohas: "Olen eesti rahva lapsena oma kasvuaastad mööda saatnud, siis täismehena aastaid rahva hulgas elanud ja tegutsenud ning tunnen elu hästi oma rohketest kogemustest. Kihelkonnakooli internaadis jutustasid koolipoisid talveõhtuil muinasjutte ja muistendeid. Igaüks pidi seda järjekorras tegema." /3/.

Laulurahva keskest mehetele kaasa toodud lauluharrastus sai lisaindu "Kalevipoja" esimese vihiku ilmumist 1857. a.: "Kärsitusega lõigati lehed lahti ja palavikulises pinges loeti läbi sissejuhatus ning üksikud laulud. Minu nooruses ei haaranud ega elektriseerinud mind ükski teos nii kui "Kalevipoja" esimesed laulud. Emakeele magusad helid, armsad kodused kõlad ja imepärased mälestused kuldsest lapseõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvalik vorm ja kunstiline kompositsioon - see vallutas mind ja kodus nõidusliku nimbuse värskest tekkinud rahvuskangelase ümber. Tundideks tundsin end kogu linna kärast ja tolmust välja kistud, ja ma hingasin sisse aasade kosutavat lõhna ning puhast metsaõhku." /4/. Eriti tugevasti on Hurta mõjutanud üldse Kreutzwald.

Euroopa klassikalise kirjanduse lugemine koolis ja ülikoolis tutvustas Hurta Herderi ja Grimmidega. C. Oetleri raamatukogust puutusid talle silma muude hulgas ka A. H. Neusi "Estonische Volkslieder" köited. Nende teoste viljastav mõju langes vastuvõtlikule pinnale ja kinnitas usku tehtava töö vajalikkusse ning võimalikkusse.

1863. a. avaldas Opetatud Eesti Selts oma 25. aastapäeva puhul Hurda brošüüri "Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen", sisuks üliõpilasest autori enda Põlvast kogutud muistendid ja uskmused (Põlva nime saamine, katk, puuk, hall, kodukäija, uusaastaöö jm.), edasi antud koos kommentaaridega, milleks on kasutatud M. A. Castréni, Fr. R. Kreutzwaldi, C. Russwurmi jt. teoseid.

1869. a. saatsid Hurdale materjali J. Eglon Vändrast ja H. Neus Tallinnast, 1870. a. R. Kallas Väike-Maarjast ja Simunast, Ainson Paistust, Jakob Kaljo ja Redik Parrem Saaremaalt.

2. **Üleskutsed.** Rahvatraditsiooni suurejooneline kogumine ongi peamine Hurda teaduslikus tegevuses. Ettevalmistatud inimesi küsiteljateks polnud, neid oli vaja leida ja kasvatada. Paratamatus dikteeris vajaduse avalikkude üleskutsete kaudu organiseerida asjahuvilisi soovitud vastuseid andma. Olud tingisid selle, mis tegelikult välja kujunes.

Originaalainestiku kogumise juhtija eelduseks peab olema kõigepealt vastava aine hea tundja, et osata soovitud materjali juurde juhatada. Kogujal ongi ju vaja teada, mida tahetakse. Omajagu sõltub kõik ka küsitelava ettevalmistusest, arusaamisest ja asjasse suhtumi-

sest. Praktika kinnitab, et võõral on juhul, kui küsit-
letav osutub tõrksaks või suhtub asjasse ükskõikseltselt või
koguni eitavalt, raske või hoopis võimatu kontakteeruda.
Tuttav inimene suudab karisid vältida ja kergemini usal-
dust võita. Võimalikkude informantide lugemise ja kir-
jutamise oskuse tase, ajakirjanduse kasutamise tase (kus
ja kui palju ajalehtede, ajakirjade, kalendrite luge-
jaid) ja muudki olukorrad (usufanaatikute tegevus koh-
tadel) peavad olema organiseerijale tuttavad. Jakob Hurt
oli varustatud vastava informatsiooniga.

Organiseerija ja vastaja (informandi) kontaktis on
veel üks vaheaste - **küsitleja-kirjapanija** (korrespondent).
Temastki sõltuvad tulemused. Kui kirjapanu pole autoin-
formatsioon, peab küsitleja arvestama, et tegemist pole
lihtsa vastamisega, vaid vastus on enamasti mingi loo-
mingužanr, mille meenutamine, sisseelamine ja ettekand-
mine nõuab küsitletavalt aega. Seda aega tuleb talle an-
da. Nagu kirjalikest vastustest ilmneb, on Hurdal taip-
likke küsitlejaid-kirjapanijaid olnud rohkesti. Hurt oli
hea pedagoog ja oma tööst vaimustatud, mistõttu oskas
inimestele ligineda, omades visadust ja kannatlikkust
erinevat laadi isikuid töö juurde juhtida ning neid te-
gevuses hoida.

Kuidas oli meil Hurda intensiivse tegevuse ajal olu-
kord rahvaluule kogumisega üldse? Millised väljavaated
olid pöördumisel ajakirjanduse poole üleskutsete aval-
damiseks ja kuidas hinnata oodatud vastuste kvaliteeti?

Rahvaluule süstemaatiline kogumine algas 1871. a.,
kui Hurt töötas Tartu gümnaasiumi õpetajana ning "Eesti
Postimehe" toimetuse liikmena. Siin tekkis tal mõte kat-
setada üleskutsetega. Hurda tegevuse algul polnud sel-
lise meetodiga veel harjutud ja üleskutse efekt oli väi-
ke. Ometi ei heidutanud see Hurta. Ta hakkas süstemaatiliselt ja suure järjekindlusega propageerima rahvaluu-
le kogumist kui üldrahvalikku üritust ja vastutust tu-
leviku ees. Abiliste hankimine rahva hulgast näis talle
ainsa võimalusena vanavara kadumisest päästa.

Pöördumise tüüpe on üldjoontes kolm: 1) frontaalne
üldine avalik pöördumine; 2) eriteemaline avalik pöör-
dumine. Mõlemad on mõeldud anonüümsele vastajale (vas-
tab, kes soovib, keda selleks on suudetud veenda); 3) an-
keet (tsirkulaar), mõeldud teadlikule vastajale pii-
ratud teemal.

Küsitleja peab teadma, mida ta tahab, ja seda siis
ka üldarusaadavalt formuleerima. Informantide puhul on
tegemist vabatahtlikkude vastajatega, kes oma teadmisi
küsitlejaile suuliselt jagavad. Neile peab selge olema,
mida tahetakse. Mõni on oma andmed ise kirja pannud.

Oli vaja kasutada ka ergutavaid vahendeid, eriti
üleskirjutajate jaoks. Rahaline tasu tuli kõneste harva.
Sellepärast Hurt ja Eisen ning teisedki saatsid abilis-
tele tihti erakirju ja raamatuid ergutamiseks. Ka asu-
tustel ja seltsidel polnud premeerimise võimalusi või ei
peetud seda siis veel vajalikuks. Pärastpoole on kor-
raldatud koguni konkursse. Suureks tasuks korrespon-
den-

tidele oli nende saadetud tekstide äratrükkimine mõnes väljaandes, nagu Eisen seda ulatuslikumalt praktiliseeris. Tasuna võeti ka nime avalikustamist aruannetes. Hurda aruandeid kogumistegevusest tuleb võtta ühtlasi kui lisainformatsiooni kanalit korrespondendile.

Hurda eesmärk oli rahvatraditsioon kogu ulatuses kokku saada, säilitada, kõigi nõuete järgi korraldada, registritega varustada, et igal vajajal oleks võimalik teemakohast andmestikku kergesti täies ulatuses kätte saada. Kuldseks reegliks kujunes: **rahvaluule kogujal pole lubatud midagi omapoolset lisada ega tekste ükskõik millises suunas meelevaldselt muuta.** Sel alusel suutis Hurt oma kaastöölisi tulemuslikult kasvatada.

Esimene meile trükisõnast teada üleskutse ilmus **J.H. Rosenplänterilt**. Ta oli muude žanride hulgas üles kirjutanud ka 72 muinasjuttu eestlasest õpilastelt. Osalt olid õpilased need ise kirja pannud 1814 - 1815. a. Setluse selle kohta andis avaldaja "Beiträges". Seal leidub ka üleskutse: kas ei tahetaks mujalgi eestlaste muinasjutte koguda. Kogujatena pidas Rosenplänter silmas arvatavasti haritlasi /5/, sest kes siis muu "Beiträget" luges.

Kuressaare Kirjanduse Selts kogus materjale oma Seltsi liikmetelt möödunud sajandi kolmandal kümnendil tsirkulaaride vahendusel, mis on säilinud. Säilinud on ka käsikiri, mis sisaldab rahvaastronoomia-alaseid sõnaseletusi /6/.

Eriteemaline üleskutse ilmus Kreuzwaldilt 1843. a. kogus "Sippelgas" I: "Üks küsimine". Kahe lausega pööratakse selles eestlasest lugeja poole palvega teatada Opetatud Eesti Seltsile, kas leidub rahvasuus veel enemuistseid jutte ja regivärsse /7/.

Nagu Rosenplänter, on kolleegide ja õpilaste abi kasutanud ka **A.H. Neus**, kes koostas oma laulukogu 1818 - 1863 trükis ilmunud laulude kopeerimisega, millele lisas omaenese kogutud või oma õpilastelt saadud regilaulud /8/. Kaastöölised üks, Karuse koolmeister Jaan Johanson, on kirjutanud üles rohkemgi laule, mis tema pojapoja kaudu läksid Hurda kogusse /9/.

Ankeedimeetodil pöördus Opetatud Eesti Seltsi poole selle liige saksa etnograaf dr. **J.W.E. Mannhardt**, vajas andmeid oma usundi- ja kombelooliste uurimuste "Urkundenbuch der Volksüberlieferungen" jaoks. Vastata paluti Kreuzwaldil kui eesti rahvausundi ja -kommete parimal tundjal. Vastus on trükis ilmunud /10/. **W.Mannhardt** (26.III 1831 - 25.XII 1886) oli Grimmide õpilane müütide uurija, kes kogus Euroopa rahvaste traditsiooni, korraldas andmeid tüpoloogiliste mõistete järgi, nagu *Wegetationsdämonen*, *Lebensrute* jm. Tema peateos on "Wald- und Feldkulte" (1875), Euroopa rahvaste kommete võrdlev uurimus. Tal olid hästi formuleeritud küsimused põhimõttel: "Küsiija peab eelkõige teadma, mida ta tahab." Kogutud materjali süstematiseeris Mannhardt siin etnograafiliste ja geograafiliste tunnuste järgi.

"Tarto Kalender" 1878 tõi **Hurdalt** kaks regilaulu,

V o r w o r t.

Vorliegende „Beiträge“ — enthaltend Sagen, Ueberlieferungen und abergläubische Vorstellungen der Esten im Kirchspiel Pölwe — sind nicht Ergebnisse absichtlicher Nachforschung, sondern kurze Aufzeichnungen, die ich gelegentlich — unter dem Volke weilend — in mein Notizbüchlein eintrug und jetzt veröffentliche. Wer den Werth ähnlicher Mittheilungen kennt, wird auch die Publication dieser rechtfertigen, wenngleich er vielleicht Einzelnes an meinem Schriftchen auszusetzen haben wird. Gern hätte ich mehr geboten, aber es war dieses Mal nicht möglich; einerseits waren manche meiner Aufzeichnungen zu bruchstückartig und mangelhaft niedergeschrieben, um sie mittheilen zu können, — andererseits fand ich Gleiches schon anderswo — besonders in dem reichhaltigen Commentar des Herrn Dr. Kreutzwald zu der Schrift Boecler's: „Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten“ — mitgetheilt. So musste ich denn ungefähr die Hälfte meiner Bemerkungen fallen lassen. Die Sage über die Entstehung des Namens „Pölwe“ habe ich als passende Einleitung zum Schriftchen nicht gestrichen, obgleich sie schon vom Hrn. Pastor Schwartz zu Pölwe im „Inlande“ (Jahrg. 1836 Nr. 31 Sp. 513 und 514) mitgetheilt worden ist. Dasselbst findet man ausser den zwei Erklärungen, die ich unter dem Volke gefunden, noch zwei andere, die aber beide den Namen ebenfalls von *pölwe* ableiten.

millest vaeslapselaul on eriti huvitav. Laulude saatesõnas üteldakse, et just selliseid või analoogilisi laule vajatakse. Niisiis materjali saamise soov koos näitega, mida koguda. Ka eelmise (1877) a. kalendris on toodud 8 laulu materjali tutvustamise tagamõttega, sest avaldaja lisab saatesõnas, et ta just selliseid kogub ning palub lugejate abi. Laulud olevat palju ilusamad praegu küllaga maailma paisatavaist luuletustest. Eriti pani ta kogumisest osavõtu Tartu- ja Võrumaa rahva südamele, sest seal on olnud kõige tagasihoidlikum rahvaluuleainete kirjapanemisel.

Avalikkuses esines Hurt regilaulude küsimuses juba 1870. a., kui ta selle aasta 4. veebruaril Opetatud Eesti Seltsi koosolekul tutvustas regilaule, mis tema kinnitust mööda kummutavad nende väited, kes ütlevad, et Võru- ja Tartumaa rahval ei olevatki rahvalaule. Teiseks sisaldavad olemasolevad laulud ka huvitavaid keelevorme. Hurt lisab: kui lauludel polekski luuleväärtust, oleksid nad ometi vajalik allikas keeleuurijale /11/.

1871. a. ilmus artikkel "Mõni pilt isamaa sündinud asjust", kus käsitletakse kaugema mineviku eesti rahva elu peegeldusi, neid juba valminud teose esimeses peatükis /12/. Teos "Pildid isamaa sündinud asjust" käsitleb Eesti ajalugu kõige kaugemast minevikust orduajani. Teose allikana on kasutatud ka regilaule, mitmes kohas tsiteeritaksegi neid ja ka katkeid "Kalevipojast". Teose käsikiri sai valmis 1868. a. sügisel, kaivatseti avaldada 1869. a. juunis esimeseks laulupeoks. Kogu tekst trükiti "Eesti Postimehe" lisalehes 1871, nr. 1 - 27. Eri raamatuna sai see ilmuda siiski alles 1879. a., tsensuuris tekkinud raskuste tõttu /13/. Tekstis tsiteeritakse korduvalt "Kalevipoega" ja ka katoli-kuagset regilaulu "Nurganaine".

1871. a. ilmus veel "Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjust armastavad" /14/. Selles räägib autor oma kavatsusest ilmutada kaks eesti ajaloo alast raamatut, üks koolmeistritele ning laiemale lugejaskonnale, teine koolidele ja lastele. Tundes andmestiku puudulikkust, palub ta endale saata lisa regilaulude ja muidugi rahvamälestuste alalt. Regilaulud kavatsesvat ta veel omaette raamatuna kommenteeritult välja anda nime all "Vana Kannel". Rahvaluule kogumise tähtsusest kirjutab Hurt: "Soome, Saksa ja mitmel muul maal arvatakse niisugust korjamist auasjaks ja mehed korjavad võist. Soomlased on sedaviisi suure raamatu kokko saanud ja on sel tähtsal Soome raamatul "Kanteletar" nimi /.../. Nagu põhjaks on mul joo arvata sada laulu käes, mis osast ise korjasin, osast jälle sõbrade läbi mitmest paigast sain. /.../ Kui viimati kõik ühte kokko saab, mis juba trükitud ja mis veel korjatakse, siis võib vaidlemata üks niisugune "Vana Kannel" välja tulla, kelle kere ja kõmu kõigiti tubli."

Siin mainitakse esmakordselt "Vana Kandle" nime, eeskujuks, nagu selgub, E. Lönnroti 1840. a. ilmunud

"Kanteletar".

Samal ajal ilmus ka artikkel "Mis lugu rahva mälestustest pidada" /15/, kus seletatakse, mis mälestused need on: ennemuistsed jutud ja regivärsid, mõistatused, vanasõnad, kõnekäändud, usundiline ja kombestikualane informatsioon, tikoraadid, meie esivanemate vaimu ja südame peegel. Patustaksime nende loojate vastu ja jääksime võlglasteks tuleviku ees, kui meie neid paberisse ei pane. Mõnel peeglil võib ehk tume plekk peal olla, ikkagi tuleb neidki koguda. Meid ei tee see halvemaks, kui ise puhtad oleme. Nii rõhutab siis Hurt: ärgu tehtagu valikut, ärgu kardetagu ebasüüdsat kirja panna. Kõik annab tunnistust minevikuinimese elust, tegevusest, mõtlemisest. Seda kõike on meil vaja tunda /16/.

Kunstiloominguna pakuvad laul ja jutt ajaviidet ning meelelahutust, alandavad pinget, annavad rahuldust. Tõde, mis peitub selles loomingu, on mõjuvam vastavalt sellele, mida suurema kandejõuga kõnealuseid žanre edasi on antud. Meie rahvaloomingut tuntakse ja imetletakse juba Saksa-, Prantsus- ja Inglismaal. Eriti tuttavaks said Faehlmanni müütilised muistendid ja Kreutzwaldi "Kalevipoeg" ning "Eesti rahva ennemuistsed jutud" tõlgete kaudu mitmesse keelde. Väga ilus on vaeslapselaul, seda ei suuda tänapäeva luuletaja järele teha. Muinasjutud tekkisid ajal, millal neis kujutatud olukordi loomulikuks ja võimalikuks peeti, sest inimese maailmapilt oli kujunenud animistliku uskumuse alusel. "Läheb rahva vaim kangemaks, teadmine laiemaks ja sügavamaks, tõuseb vaimuharimine kõrgemale, siis niisuguseid jutustusi enam kokku ei kaarita. Laul ja muinasjutt on ka praegu head kasvatusvahendid, arendavad mõtlemist ja fantaasiat, nõnda arutleb Hurt. Samasuguseid arvamusi leiame ka K. Marxi teosest "Poliitilise ökonomia kriitikast". Marx oskas ja armastas jutustada muinasjutte ning ütles nende kunstiväärtuse kohta: "Ja mispärast inimühiskonna lapseiga seal, kus ta areneb kõige kaunimalt, ei peaks meile omama igavest võlu kui mitte enam kunagi korduv aste?"

Järgmise aasta kalendrile kirjutatud üleskutsega "Kalendritegija pallep Kalendri lugejit" /17/ peab autor silmas, nagu näitab ka selle keelemurre, Tartu- ja Võrumaa rahvast. Mitmesuguste muude andmete kõrval palub Hurt eriti regivärsse, mille eluiga on juba lõppemas. Eelmise aasta üleskutse ("Mis lugu ...") ei liigutanud sealsete eestlaste südant. Hurt lisab, et vanavara korrastatud **ait** (populaarseks saanud Hurda termin) on varade vastuvõtu ootel.

Vahepeal ilmale tulnud Eesti Kirjameeste Seltsi tegevusprogrammi olulise osa moodustab rahvatraditsiooni kogumine. Sellest kõneleb ka Hurda kiri avakoosolekule. Teisel koosolekul 30. juunil 1872 Tartus agiteeris Hurt juba isikliku sõnavõttega, asetades erilise rõhu vanadele lauludele, millel olevat suur hind. Need aitavat tungida igakülgselt meie esivanemate elu. Oma esinemises loetles ta ka vanu viljakaid kaas-

töölisi /18/.

Kogumismeetodi arengus on väga oluline lüli **eriotstarbeline üleskutse** koos teoreetilise põhjendusega, nagu 1876. a. ilmunud "Eestirahva ajaraamat" /19/. Seal selgitab Hurt, et vanades tekstides ja raamatutes kõneldakse eestlaste igapäevaelust vähe, sedagi üksnes välistest nähtustest - sõjast, näljast, orjusest, eba-jumalateenistusest. Rahva kodusest elust, inimeste tööd-dest, pidudest, elukommetest, tarkusest, rumalusest, nende vaimuelust, tõest ja naljast, sest ei leia sa vana aja kirjades suuremat midagi". Aga just igapäevane elu ja tegevus on üliväga tähtis. See teave juhib meid inimese südame juurde. Südant tundes tunne-me ka inimest ennast. Andmeid selleks ammutame just rahvasuust. Mis andmed need on? 1. Vanad laulud ja regivärsid. 2. Ennemuistsed jutud. 3. Ebausutembud. 4. Kombed ja viisid. 5. Vanasõnad ja mõistatused. 6. Las-temängud. 7. Jutustused isiklikest juhtumistest. 8. Ku- lutused endisest ajast. Kõik vajalikud ja tähtsad žan- rid.

Selles artikkel-üleskutses pöördus Hurt rahva kes- kelt pärit anonüümse vastaja poole tema olukorda ja si- tuatsiooni iseloomustades: "Sa tead ju palju, sa elad rahva seas ja kuuled palju. Sa võid, kui tahad, Eesti- rahva ajaraamatule õige mitu peatükki kirjutada."

1896. a. Riia kongressil peetud ettekandes täp- sustas ta pöördumisobjekti situatsiooni veelgi: "Õpe- tatud uurija seisab seestpidi ja ka väljastpidi enam ehk vähem rahvast kaugel, minu kaastöölised elavad kes- set rahvast, on rahva liikmed, kannavad suure hulga ko- gutavaid aineid juba lapsepõlvest saadik eneste sees kaasas, kuulevad ja näevad igapäev uusi asju, võivad kõikidesse olemistesse, ka kõige peenematesse paika- desse ja kõige salajasematesse urgastesse rahva elus sisse tungida. Neid lastakse enamasti ilma takistama- ta kõigis paigus kergesti ligi astuda ja võetakse kaht- lemata vasta, mingisugune seisuste vahe ei lahuta neid rahvast, mingisugune õpetatud mehe nägu ei tee liht- said külainimesi araks ega kartlikuks, selge keel ja kõne, tihti sõpruse ja suguvõsa side teevad ruttu uk- se, südame ja suu lahti." /20/. See kõik on siis ko- hapealse koguja suur eelis. Ja Hurt võibki paljude oma kohalikkude kaastööliste üle uhke olla.

Hurdal ei puudu ka täpsustavad julgustused: ärgu kardetagu, kui aganad vilja sekka siginevad. Aganate- ga tuleb tegemist nii põllu- kui ka kirjamehe töös. Ärgu kardetagu ka väikesi teatekesi kirja panna. Väi- kestest suur saadaksegi. Kirjameeste magasi ait paik- neb Eesti Kirjameeste Seltsis. Selts tahab muretseda eesti rahvale täielist ajaraamatut esivanemate elust järgmiste jagudega: I. Vana Kannel (regilaulud). II. Vana Tarkus (vanasõnad ja mõistatused). III. Vana Usk (rahvausundiline maailm loodusest, kosmilistest näh- tustest, tähtpäevadest jm.). IV. Vana Kombe (mitmesu- gused suhtlemisviisid ja pidulikud sündmused perekon-

nas ja väljaspool). Järgneb peatükkide lühike karakteristika ning sugestiivne lõppsõna.

Sel vanavaravaimustuse ajastul tekkis veelgi kogujaid, nõuandjaid ja kogumisele virgutajaid. Eriti tunti huvi mitmesuguste kitsamate teemade vastu. Olgu lühidalt mõnest asjahuvilisest. Esimene **rahvaviiside** kogumisele kutsuja oli **A. Grenzstein** 1876. Üleskutse pealkirjaks pani ta pulmalaulurefrääni "Kaske". Ise oli ta noteerinud Tarvastust ja Audrust kaske-viise ning kasutas neid "Kooli laulmise raamatus". Autor iseloomustab lühidalt rahvaviise, lisades, et neid saab tõõdel-da koorilauludeks. Üleskutse on esitatud kujundirikas dialoogis /21/.

1884. a. kutsus viise koguma komponist **A. Thomson** /22/. Ta kirjutas ka koorilaule rahvaviiside motiividel.

1912. a. EKirj. kirjutab **Kristjan Raud** artiklis "Eesti muinastõõst": "Laul oli meie esivanemate leivakõrvale, oli ainus vaimutoit."

J.M. Sommer pidas 15. novembril 1882 Eesti Kirjameeste Seltsis ettekande "Viru eestlaste endistest pulmapruukidest". See on deskriptiivne ülevaade Viru-Jaagupi pulmakommetest. Lõpul kutsus esineja seltsi liikmeid üles omapoolset lisa pakkuma teatades, et tal olevat kogutud ja ümmarguselt 200 pulmalaulu /23/.

Tähelepandava kõne pidas Eesti Kirjameeste Seltsis ka **Juhan Kunder** 17.III 1886 teemal "Mõnda Eesti rahva luuletusest" /24/. Kunder heitis seltsile ette huvi langust viimasel ajal rahvaluule kogumises. Esmalt vajavatav plaani, mille järgi igamees võiks valida tal- le kõige meelepärasema teema, mis moodustaks suurest kogumisplaanist mõne kitsama lõigu. Ta andis koguni oma- poolse provisoorse üldkava üheksast peatükist: 1. Lau- lud (viis temaatilist rühma). 2. Muinasjutud (neli rüh- ma). 3. Kombed. 4. Mõistatused ja vanasõnad. 5. Kõne- käänud. 6. Rahvaviisid. 7. Rahvarehkendus (tegelikult küll arv mõistatused). 8. Muusikariistad, mänguasjad, mängud. 9. Rõivastus, majapidamine (jm. etnograafia). Kunder kinnitas ühtlasi, et selts peaks ametisse pane- ma vastutava korraldaja, kelle kompetentsi kuuluks ka kontakt kogujatega. Ta pidas vajalikuks sisse seada pi- dev aruandlus ning autasustamine.

Lõppeks agiteeris ta energilisele tööle, mille kau- du **tasuksime osa võlast oma esivanemaile**.

Nii sellest kui mõnest muustki üleskutsest on am- mutanud mõtteid ka Hurt.

Samal ajal esines agiteeriva kirjutusega veel **J. Jõgever** - "Hea nõu kooliõpetajatele, kooliõppijaile ja igale teaduse sõbrale" /25/.

"Saarlase Lõsa" 1886 tõi 15-aastase poisi üles- kutse "Kirjalikust vanavara korjamisest". Autor kriip- sutab alla laulude ilusaid viise. Eesti lauludes rõhu- tab ta eriti võõra rahva loomingule omase riimi puudu- mist, seevastu on eesti rahvalauludele omane allite- ratsioon kui palju loomulikum ja sündsam /26/. Siin ki- pub mõte õigustatult Kreutzwaldile, kes avaldas samu seisukohti.

1880-daisse aastaisse kuulub ka **M.J. Eisen** töö algus. Ja ei saanud temagi teisiti. Ta alustas erioptsarbeliste üleskutsetega. 1883. a. üleskutse palub saata talle jutt "Esivanemate varanduse" teise ande jaoks /27/. Rahvamõistatusi nõudis üleskutse "Kas ei või jah" 1886 /28/.

Põhiliselt kasutas Eisen Hurda eeskujusid.

Veel enne kui Hurt jõudis oma suurüleskutse juurde, pöördus ta taas spetsiaalselt setude poole kirjutusega "Lühike teadus ja tähtis palumine" /29/. Siit selgub Hurda kavatsus välja anda "Setu-raamat", millel oleksid järgmised osad: I. Setukeste laulud. II. Setukeste jutud. III. Setukeste keelemurre. IV. Setude elu ja usk. Nagu mujal, ei puudu ka siit selgitus, mida väljaantav materjal pakub (milleks abipalve on avaldatud) ja milleks seda kogutakse. Hurt peab muinasaja tundmiseks setusid kõigest eestlastest kõige tähtsamaks. Nad on seni kooliharidusest puutumata, kirjaoskuse ta. Euroopa vaimuvõitlused on neist puutumata mööda läinud, mitte aga muudest eestlastest, kes olid Euroopast palju vastu võtnud. Hurt ise on setudelt rohkesti andmeid kogunud ja teistelki sellekohast abi saanud. 1886. a. andis Venemaa Teaduste Akadeemia soovitusel Vene haridusminister Deljanov Hurdale abiraha uurimiseks Eesti-, Liivi- ja Setumaal. Ta töötaski koos abilisega peamiselt Setus kolm nädalat. Saak oli rikkalik. Siseminister Tolstoi andis kaasa kõiki ametiasutuste ukse avava soovituskirja. Oli põhjust töötada ka Pihkva arhiivis. Materjali jäi puudu veelgi, seepärast palus Hurt abi juttude, naljandite, kombelooliste andmete, pajatuste ja rahvasundi kogumisel. Laule ei lugenud Hurt enam esmajärguliselt vajalikuks, neid oli tal juba viissada. Eriti vajas ta küll pilke- ja naljalaule. Neid ei kutsutud "korralauludeks", vaid "tsortslauludeks". Pöörduda sai seekord võrulaste või Setus töötavate kirjaoskajate isikute poole, sest setud olid siis veel kirjaoskamatud.

Hurda üleskutsete looming tipneb 1888. a. avaldatud kaheosalises programmüleskutsetes "**Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele**". Esimene palve taotleb keeleandmete saamist, teine on puht rahvaluule-alane. Selles julgustab Hurt oma võimalikke kaastöölisi: "Mina võin ette julge olla, et iga eestlane nõnda kauni lisa vana-aja tundmiseks kokku võib panna." Üleskutse koostamisel on arvestatud kõiki olulisi elemente auctori varasemast sedalaadi loomingust, on kasutatud sedagi, mida temaga rööbiti töötanud üleskutsujailt võib õppida. Kõsimustik on liigitatud kuude detailsesse peatükki. Tähelepanev on eriti usundi- ja kombelooline osa erakordselt rikkaliku terminoloogiaga.

Kogupilt kogumistiheduse ja -intensiivsuse kohta antakse kihelkonniti eesmärgiga mahajäänud kihelkondi intensiivsemale tööle õhutada, sealsete aktiviste koguma virgutada või passiivseid tegelasi äratada ja julgustada, õpetades neile rahvaluule väärtuste tundmist.

Siingi pole kommenteerivate andmete vajadust eriti alla kriipsutatud: funktsionaalsus, laulude, muinasjuttude, muistendite ja mõistatuste kasutamise kohad ja tingimused ning üldse nende oluistikulised seosed; andmed laulikute ja jutustajate kohta, nende elulood. Variante ta eriti ei rõhutanud, neid lootis saada paljude kirjutajate olemasolul nagu iseenesest /30/.

Kahjuks pole sellest üleskutsest separaatrükki, vist majanduslikel põhjustel.

Kui läks lahti materjalide vool Peterburisse, tekkis vastukajana teisigi üleskutsesid ja selgitusi. Nii ilmus rahvusromantilise hõnguga A. Koldekivi (Kitzbergi) lugu kuldpärandusest ("Oma Maa" 1888), G. Ôis (Gustav Wulff) kirjutas "Eesti vana vara" /31/, mis on nii üleskutses kui ka informatsioon Puhja noormeeste tegevusest ja otsusest kodukihelkond täielikult läbi töötada. Teised võtku nende tegevusest eeskujuga. Sama aasta augustis ilmus K.A. Hermannini põhiüleskutses "Tähtjas palve ja soov" "Postimehes". "Olevikus" 1889, nr. 22 kõneleb M. Kampmann, kuidas ta oma õpilaste kaudu Tõstamaal on kogunud muinasjutte ja mõistatusi. Oma meetodi rajanud ta tähelepanekule, et õpilased peavad kuuldud jutustusi hästi meeles ja jutustavad neid tihti kooliinternaadis õhtuti magamise eel ka teistele. Tema juhendite järgi olevat õpilased oma vanemad ja teised vanemad inimesed läbi küsitlenud. Samasuguseid ülesandeid on andnud ta oma segakoori liikmetele ja lüriilastele. Kuidas ta instrueeris, sellest loeme temalt: "Et uue aja sünnitusi mulle kätte ei toodaks, olen ma enne seda igast vanavara sugust sündsad proovid korjajatele ette lugenud ja neid nisuteri aganatest eraldama õpetanud." Sel kombel olevat ta kihelkonna tööle rändanud.

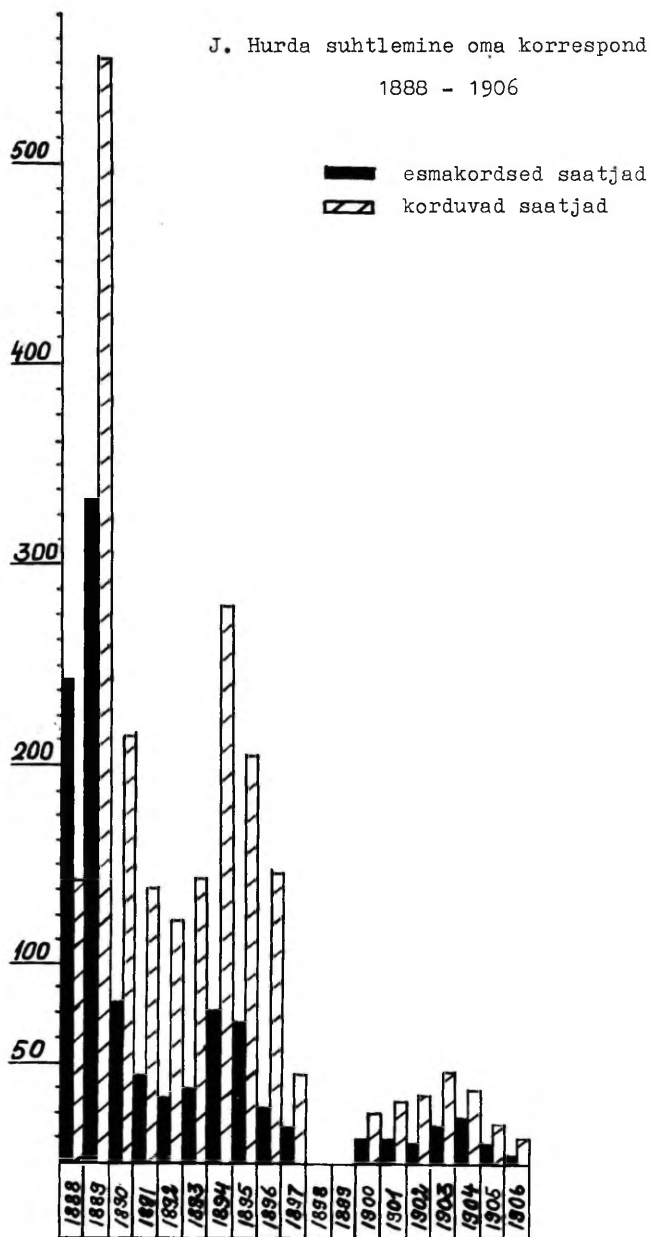
Veelkordselt esines Hurt Riia kongressi eel üleskutsega, kui saadetiste arv oli juba märgatavalt vähenenud /32/. Kui sugestiivselt mõjus veel Hurda esinemine, osutab üleskutsesle järgnenud saadetiste arvu järsk tõus: 1893. a. oli saadetisi 191, 1894. juba 396, 1895. - 330, et siis taas pidevalt langeda viiekümne piiresse, lünkadega 1898. ja 1899. a. (Vt. tabel lk. 19.)

Kõik võimalused tundusid juba ammendatud, kogujad ei leidnud enam, mida veel kirja panna. Tulemata jäi Hurda lubadus uusi aspekte avada. Hurt ei suutnud oletatavasti leida midagi olulist, millega senist programmi rikastada ning värskendada. "Vana Kandle" III köide Viljandi kihelkonna lauludega kadus programmist ja Hurda enda huvid kiskusid teda ikka ja jälle Setusse. Isiklikult käis ta seal veel paaril korral, avastas rikkaliku repertuaariga laulikke, ja valmiski uus väljaanne "Setukeste laulud" I - III (1904 - 1907). See luigelaul katkes halastamatu surma tõttu veel enne, kui viimane poogen oli korrektooriga läbi käinud. Väljaanded on seega osa tema tegevusest originaalidega - materjali kogumisest selle tagasiandmisele rahvale.

Ühiskondlikus eluski tekkis muutusi. Süvenesid revolutsioonimeeleolud, mis tipnesid 1905. a. ülestõus.

J. Hurda suhtlemine oma korrespondentidega

1888 - 1906

See sidus inimesi mõisnikevastase liikumisega tegelikult ja mõtetega. Hurtki pidi kord eesti ja saksa ajalehtede vahel tekkinud poliitilisse poleemikasse sekkuma seletusega, et motiivil "Kättemaks sakstele" loodud laul, mis algab värsiga "Oleks minu olemine", on ehtne regilaul ja peegeldab eesti talupoja suhtumist saksa mõisnike hirmutegudesse eestlaste vastu ning moodustab kompensatsiooni sellele. Ta väljendas vägagi teravalt: saksa mõisnike teod on eestlaste suhtes "praegu koledamad, kui meie uneski näha võime"/33/.

Üleskutsemeetod ütleb kõigepealt, mida vajatakse, mis tähtsus on vajataval objektil ja kuidas andmeid vormistada. Silmas pole peetud üksnes käesolevat konkreetset teemat, nagu on ankeetmeetodil, vaid materjal pakub laiemat huvi. Tekst tuleb säilitada (Hurdal on need köidetud käsikirjade kogudena, sama kihelkonna materjalid võimalikult koos). Seda on vaja nii kontrollimiseks kui uue uurimuse jaoks. Vajadus täiendavate materjalide järele või süvendavaid selgitusi otsida püsib üha. Hurt arenes pidevalt neid olukordi mõistma ja vastavalt sellele täienes temagi küsimustik, mis tipnes "Paaris palves". See oligi lagi Hurdale, mitte aga lagi üldse. Täiendavad järelkorjandused on andnud väga väärtuslikku andmestikku kirjas, fotos, filmis, fonograafirullidel, helilindil. Tänapäeval töötavad korrespondentide võrgud, keda õpetatakse kursustel ja kirjatähe kaudu. Anonüümne andmete allikas püsib ikka veel. Täiendavalt on lisaks toodud büllätään küsimuste ja aruannete jaoks ning põhimõttele ja teoreetiliste küsimuste selgitamiseks - "Rahvapärимuste Selgitaja", "Rahvapärимuste Koguja" jm. Peale kursuste korraldatakse võistlusi, kasutatakse premeerimisi. Ka otsene propaganda ajakirjanduses või raadios pole välistatud. Raadio annab pidevalt rahvaluulesisulisi tutvustavaid seeriaettekandeid.

Ei ole põhjust kahelda, et Hurda töö on originaalne, vastab antud oludele ning kujunes välja 28 aasta pikkuses loominguprotsessis (1860 - 1888). Hurt hoidis kontakti üldsusega ka teoste väljaandmise puhul. Nii teatas ta ajakirjanduse kaudu 1901. a. "Setukeste laulude" trükkisuunamisest Soome Kirjanduse Seltsi kaudu. Samas palus ta ajakirjanduses veel kord neid, kellel ehk võiks leiduda setude laulude üleskirjutusi, saata neid talle kasvõi ajutiseks kasutamiseks eeltuleva väljaande täiuslikkuse pärast. Pole huvitusetä lisada, et tal olevat ka eesti vanasõnade kogu 50 000 tekstiga samuti Helsingis trükivalmis. Jakob Hurda poeg Max Hurt kopeeris saadud kogudest välja kõik vanasõnad. Ka sellele kogule soovis ta võimalikku lisa, mida ta saaks vastu võtta kuni 1902. a. jaanuarini/34/. Kus aga on selle ilmumata teose käsikiri? Välja andma pidi selle Soome-Ugri Selts.

Oleks lausa hämmastav kujutleda üldiselt nii orienteeritud Hurta teiste rahvaste kogujaid ja kogumismeetodeid mittetundvana, eriti veel Vene Geograafia Seltsi ja Opetatud Eesti Seltsi liikme Mannhardti töö

Hurt oli kursis ka soomlaste saavutustega rahvaluule kogumise ja uurimise alal. Seal oli kujunemas geograafilis-ajalooline uurimismeetod, mis nõudis järelduste tegemist kindla materjali alusel. Aga ikkagi: on oluline vahe, kas on tegemist teadliku korrespondendiga, keda kasutasid akadeemiad ja Mannhardt, andmete hankimisega kindlal tasemel või materjali frontaalse kogumisega: kõik kirja panna, kõik maanurgakased läbi kammida, käsikirjad kindlas süsteemis säilitada. Hurda töö sai tuttavaks välismaalgi. 1889. a. tervitas etnoloogide kongress Pariisis Hurda tema 50. sünnipäeval. Samal kongressil esines prantsuse etnoloog Henri Carnoy ettekandega teemal "Eesti rahvaluulest" (Le Folk-Lore Esthonien), alustades Henriku kroonikast ja lõpetades Hurdaga, kelle töös ta pidas eriti tähtsaks seda, et **materjali kogujaid oli suudetud organiseerida rahva enda hulgast**. Ainulaadne nähtus kogu maailma praktikas /35/. See innustas. Saadud informatsiooni jagas Hurt aruannete ja kirjavahetuse kaudu korrespondentidega (42). Seetõttu on R. Viidalepa otsused ja hinnangud Hurda kogumisjuhendite kohta vaid välispinda riivavad, mitte aga olemust tabavad /36/. Et meie tehtav töö on isamaa kohus ja "meie langeme kange laitude alla" tuleviku poolt, kui meie nüüd tööd ei tee ning laseme kättesaadava unustuse hõlma vajuda - see kõik on nagu endastmõistetav, mida ei tarvitse kellegi poolt maha lugeda, on samasugune situatsioon kui ööpäeva vaheldus. Ja kas inimese elus ei leidu küllalt olukordi, kus ta kahetseb millegi tegemata jätmise pärast. Kindla plaani järgi toimus Hurda töö üldse, mitte ainult materjalide kogumine. Turvugem vaid tema biograafiaga. Plaanipärasust kui inimese vajadust ei saa kusagilt peale võtta, see on juba inimesse programmeeritud. Seda ta järgib sundimatult. Ka kihelkondlik printsiip kujunes endastmõistetavalt, kuigi Mannhardti "Gau bei Gau, Ort bei Ort" sedagi meenutab. Palju tähtsam on muidugi julgustus, mida Hurt sai sellest, et ka mujalpool materjale ja veel mitmel viisil koguti. Aga Hurt ei jäänud püsima kihelkondliku printsiibi juurde, eelistas kultuuriprintsiipi, nagu "Setukeste lauludes", ning kavatses jätkata seda Virumaaga.

Kuidas hindavad Hurda tööd meie teiste distsipliinide esindajad, eriti seoses eesti kultuuriloo? On põhjust vaadelda akad. H. Kruusi sõnavõttu, kus autor summeerib oma uurimise tulemusi: "Rahvusliku kultuuri teise põhielemendi - rahvaluule rahvusliku mõtestamise ja väärtustamise alal tõusid Hurda teened veelgi kõrgemale kui emakeele küsimuste käsitlemisel. Siin on järelaeg talle andnud sellise superlatiivse austusnime nagu "geniaalne rahvaluulekoguja" (W. Anderson), ja seda sugugi mitte põhjendamata. Ühtlasi oli Hurt algusest peale ka rahvaluule rahvusliku väärtuse teadlikumaid ja läbinägelikumaid hindajaid. Mineviku suhtes oli talle rahvaluule elavaks tunnis-

tajaks selle kohta, "missugune meie esivanematel süda rinnus ja meel pääs oli ja kui kaugele haritud meie nerrde vaimu peame arvama". See rahva vaimne vanavara oli väärt püsima ka kaasaegsete ja hilisemate sugupõlvde juures kui "kaunis kogu kuldõunu hõbevaagnate pääl" 737/.

3. **Isikliku propaganda** näitena üleskirjutuste saamiseks võiks olla kirjavahetus C.R. Jakobsoniga.

28. okt. 1875 kirjas ütleb Hurt, et ta tahab rahvaluule kogumist elavaks muuta ning kogujate abistamiseks küsimustikku koostada, koguni trükkida. Jakobsonilt soovib ta nõu ning tuge ja võimalikult ka nende meeste aadresse, kellest oleks loota kohapealseid kaastöölisi. Ta loodab organiseerimises nii kaugele jõuda, et iga kihelkond oleks korralikult läbi töötatud, eriti laulude poolest. Samas kirjas teatab ta "Vana Kandle" I kõite 1. vihiku peatsest ilmunemisest /38/. Vihik ilmiski sama aasta jõulu ja uusaasta vahepeal.

1. märtsi 1876. a. kirjas palus Hurt uuesti aidata teda eesmärgi saavutamiseks saada täielik kogu laule igas murdes. Iga kihelkond on vaja läbi töötada, selleks kuluks igasse kihelkonda leida üks mees, "kes nagu käemeheks lööb, et säääl hoolega kõik veel kokku korjatakse ja midagi suurt järele ei jää". Jakobsonilt palus ta endale juhatada Vändra, üldse Pärnu-poolseid võimalikke töötajaid /39/.

Nii visalt ja järjekindlalt koputas ta siis ustele, kust võis lahtitegemist loota. Kogujaiks ja volinikeks valis ta abimehi.

Kui aga Jakobson lubaduse täitmisi edasi lükkas, ei pidanud Hurt paljuks jälle lubaduse andja südamele koputada /40/.

Paar aastat hiljemgi küsis ta Jakobsonilt, kes on see naisterahvas, "kes nuku mängust Teile kirjutanud. Kas seesama ei võiks Seltsile mõnd vana laulu muretse-da? Neiuud tunnevad neid ju kõige rohkem ja kõige ilusamaid. Kui meie nüüd kõigest jõust ei korja, siis saame suureks süüdlaseks tuleviku silmis. Rõõmustagu see neiu ka Kirjameeste Seltsi." /41/.

Kõrvuti massilise kogumistööga püüdis ta ikka veel ka omal kulul sugulasi või tuttavaid üliõpilasi kogumisülesannetega maale saata. 1883. a. läkitas ta Joosep Hurda Hallistesse ja Karksisse, 1887. a. neli üliõpilast M. Ostrovi, G. Johannsoni, J. Härmsi, M. Koigu Laiusele, Tormasse ja Kodaveresse, H. Prantsul laskis ta töötada Setus. M. Ostrov ja O. Kallas töötasid Kirde-Eestis 1888. a. Viimane avaldas "Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis" I meeleoluka reisikirjelduse "Jutt neist kahest, kes välja läksid vanavara koguma". Joosep Hurdaga koos käis Jakob 1886. a. veel Setus, aga juba 8. okt. 1888. a. Joosep suri /42/.

Aitab ehk neistki näidetest iseloomustamaks mehe austamisväärsset eesmärgi- ja järjekindlust, eriti muidugi seda, et ta oli omad otsused igapidi läbi mõtelnud ja need suutsid seetõttu ka teravale kriitikale vastu seista.

Kuidas nähtub Hurda kogumise dünaamika tema suurüleskutse ilmumisest 1888 - 1907, näitab saadetiste ja poognate arv aastati.

Aastad	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906
Saadetiste arv	365	828	281	176	168	191	396	330	212	86	-	-	52	56	54	62	62	29	16
Postpoognaid	579	1137	483	340	243	355	835	854	505	166	-	-	46	100	230	55	58	48	16
Kirja-poognaid	670	2072	701	452	451	927	680	851	598	383	-	-	150	436	146	289	430	136	145

4. **Üleskutsete vastuvõtt.** Rohkem kui neljakümne aasta töö tulemusena on meie varamus 170 paksu käsikirjakõidet, milles leidub ligi 50 000 regilaulu, 202 lastelaulu, 573 loodushäälendit, 1005 mängukirjeldust, 75868 vanasõna ja kõnekäändu, 44 149 mõistatust, 17 177 juttu, 73 054 punkti uskumusi ja kombekirjeldusi ning 219 meloodiat, peale selle veel etnograafilisi, keelelisi ja kultuuriloolisi andmeid /43/.

See on oluliselt Hurda kaastööliste vaeva vili. Hurt kogus ka ise algul Põlvas, kõige rohkem aga Setumaal 1884., 1886., 1902. ja 1903. a. Rahalist abi sai ta vähe, peamiselt Vene haridusministeeriumilt /44/ ja Vene Geograafia Seltsilt /45/. EKMS-i likvideerimisel otsustati anda "Kreutzwaldi kapital" (558 rbl.) ja "Sachsi kapital" (38 rbl.) Hurdale eesti vanavara väljaandmiseks /46/.

Suurüleskute jäi ainult ajalehte, seepärast tuli Hurdal anda küsijaile aruannetes ja erakirjades korduvalt samu vastuseid. Hurda eeskuju kasutasid M.J. Eisen rahvaluule, K.A. Hermann rahvaviiside, J. Jung arheoloogiaandmete, M. Lipp perekonnaloo materjalide, F. Kuhlbars kohanimede, V. Päts kirjamite (mustrite), J. Mändmets lille- ja rohunimede kogumisel (EKirj.1916, lk. 119).

Kaastöö läbivaatamine otse kättesaamisel aitas leitud puudused ruttu kõrvaldada, seetõttu leidub tema aidas vähe kõlbmatut vilja.

Varsti avastasid uurijad Hurda kogudes andmeid, mis sundisid koguni "Kalevala"-uurimuste tulemusi revideerima. See oli Hurda rahvaluulekogu esimene teaduslik mõju /47/.

Erakordse intensiivsusega reageeriti Hurda suurüleskutele. "Minu palve lõpetus ei olnud ajalehtedes veel lugejate ette jõudnud, siis hakkas juba lahkeid vastuseid ja üleskirjutusi tulema," (1) rõõmustas Hurt oma esimeses aruandes.

Paljud rahvaluule kogujad lisasid kaastööle oma poolseid üleskuteid ja ergutusi, mida Hurt meelsasti aruandeks ka ära trükkis.

Ajakirjandus toetas Hurda taotlusi. Suurüleskute saatis "Oleviku" juhtkiri, kus üteldakse: "Veel iialgi ei ole nii laialikult ja plaanilikult Eesti vaimu uurimise kallal tööd tehtud, nagu dr. Hurt seda nüüd on ette võtnud." Artiklis koputatakse vastustus tundele tuleviku ees, ergutuseks meenutatakse lätlasti, kes hoolega sel alal tööd teevad ja kellest ei tohi maha jääda /48/. Samasuguseid mõtteid avaldas ka "Postimees". Ja kui Hurda rahvalaulude väljaande tähtsust püüti vähendada, astus ajakirjandus tema kaitseks välja, toetudes ka välismaa teadlaste positiivsetele hinnangutele eesti rahvalaulude kohta. Näiteks toodi õigustatult Karl Bücher, kes oma uurimuses "Arbeit und Rhythmus" kasutab ka eesti rahvalaule tõestusmaterjalina /49/. Bücher oli 1882 - 1883 professor Tartu ülikoolis, siis Baselis ja Saksamaa ülikoolides. Oma osa on mainitud teosel eesti rahvalaulude tutvustamisel välismaal.

5. **Kontakt** Hurda ja kogujate vahel kujunes tiheids. "Postimees" ja "Olevik" avaldasid detailseid andmeid ja aruandeid Hurdalt. Algul lubas kogumistöö organisearija aru anda igas kuus, tegelikult tuli esineda tihedamini, vahel kahte või kolme ajalehenumbrit läbiva aruandega. Kokku ilmus 1888 - 1906. a. 155 aruannet, lisaks üks numbrita 1888. a. kogumistöö kohta kokkuvõtlik aruanne.

Kindla struktuuriga aruanded sisaldavad saatja täisnime, enamasti elukutset või muud isiku kohta käivat, saatmiskohta (materjali tegelikku päritolu), mitmendat korda saadab, andmeid liikide järgi, hulga kirjutus- või postpooignates, hinnangu, nõuandeid, tähelepanu juhtimisi täiendavaks kogumiseks. Aruandeis leiub veel teoreetilisi ja tehnilisi selgitusi. Ka diskussioone või ägedaid vaidlusi, näit. mõiste **rahvaluule** ümber või püüdega Eisenit rahvaluule kogumiselt kõrvaldada. See on üks osa kaastööliste kasvatamise ja suunamise süsteemist, lihtne, selge, usalduslikku õhkkonda loov ning sugestiivne. Sel viisil suudetigi rohkel arvul kogujaid tööle vaimustada. Oma kirjades annavad korrespondendid Hurdale ka omapoolselt nõu ja esitavad suunavaid küsimusi.

Et ettevõtet pidevas huvide fookuses hoida, avaldas ta mitmesugust täiendavat informatsiooni ajakirjanduses kogumise seisundist vanavara korjajaile (Olevik 1896, nr. 30), vabandusi aruannete hilinemise pärast (Eesti Postimees 1894, nr. 3), palve läänlastele abiks olla vanavara korjajaile (Postimees 1889, nr. 51).

6. **Andmed saadetiste juurde.** Juhendites ei nõua Hurt küsitlusobjekti nime, vanust ega seda, kust materjal on kuulnud või õpitud, lauliku või jutustaja lühikest karakteristikat ning üleskirjutamise aega ja kohta (viimane selgub enamasti isegi).

7. **Kogumistöö eesmärk** on teaduslik. 1888. a. üleskutses lubas Hurt kaastööd pruukida "kasulikult ja teaduslikult". Sellest materjalist leiab oma osa keeleteadlane, mütoloog, teoloog, kultuuriloolane, psühholoog, poeet ja kunstnik /50/. Lisaks võimaldab kogutud ainetik meie esivanemate elu täielikult ja ilmekalt mõista ning ajaloo tundmist kindlustada. Ja veidi hiljem: "Mida enam materjali, seda kergem ja suurem on pilt vanast ajast, mida valmistame." (4). Eestlaste elu ja ajalugu valgustavat ainet rahvaluules nägi Hurt juba varem, pikemalt räägib ta sellest 1871. a. üleskutses /51/. Seal nimetas ta rahvamälestusi elavaks ajaraamatuks. "Kroonikad on lünklikud ja erapoolikud," konstateeris Hurt. Nad ei küündivat kõike valgustama, eriti paganlusest ei tahtvat nende kirjutajad midagi teada ja orjastatud rahva elu ei huvitavat neid hoopiski. Seevastu "paljo sest, mis sedaviisi üleskirjutamata jäänud, elab veel rahva mälestustes, ja hoolsad otsijad võivad säält veel mitu lisa ajaraamatule kokku saada". Minevikumälestusi sisaldavad jutud, laulud, vanasõnad, mõistatused ja kombes. Esmakordselt meie teadu-

ses juhhib Hurt tähelepanu kommete osale rahvaluule aja-
loos ja kombeõiguse tähtsusele /52/. Ajaraamatu lubas ta
lõpuks ise koostada /53/. Eesmärgiks seadis ta kõik ki-
helkonnad ses osas läbi töötada. Hurt ei idealiseerinud
minevikku: "Oleme meie oma eloga nüüd paremale järjele
jõudnud, siis mõistame, vanaaja puudusi ära tundes, vist-
tist ka omast paremast ja täielisemast järjest suuremat
lugu pidada ..." /54/. 1871. a. üleskutses "Palve nei-
le ..." soovis ta rahvamälestusi populaarse ajalooüle-
vaate "Isamaa sündinud asjost" jaoks.

Laulud plaanitses ta tervikuna välja anda pealkir-
ja all "Vana Kannel", nii nagu soomlastel on "Kantele-
tar". Selleks olevatki käes juba 100 laulu, mis on te-
ma enda ja sõprade kogutud. Tagasihoidlikust kavatsusest
kujunes suurejooneline rahvusvahelise kaaluga teaduslik
tekstiväljaanne.

Kogutud tekste võib kasutada ka esteetilistel ees-
märkidel. Rahva kunstilooming seda ju ongi. Rahvamäles-
tised on "sagedaste väga kaunid kuulda ja sellepärast üks
lõbus ajaviide ja mõnos meele lahutus". Kolmandaks - rahvamä-
lestuste pedagoogiline väärtus on "pisukesti lapsi teravaste
tähele panema ja mõtlema harjutada". Seda suudavad eriti mui-
nasjutud ja muistendid. Lõpuks on "mitmes seisuses ja amme-
tis rahva mälestuste igapoolist tundmist väga vaja", ka inetu ja
kahjuliku tundmist, sest needki kõnelevad minevikust ja
näitavad tarbe korral, mida rahva teadvusest vaja väl-
ja juurida /55/.

Ulatuslikumaid uurimusi ei ole Hurt saadud ainese
põhjal kirjutatud. Oma tähelepanekuid avaldas ta lühe-
mates kirjutustes, eriti aga ettekanedes Riia kongressil
Seal piiritles ta ainet, nimetas seda rahvamälestuseks
ja pärandiks, mida jagas lauludeks, juttudeks, vanasõ-
nadeks, mõistatusteks, kõnekäändudeks, kohanimedeks, kom-
meteks, uskumusteks, nõidussõnadeks, arstimiseks, las-
temängudeks ja naljanditeks. See on rahvateadus e. **folklor**,
vene фольклор. Laulude vanuseks arvas ta umbes 1000 aas-
tat. Samas iseloomustas ta laulude liike ja nende suh-
teid soome lauludega. Mõlema rahva laulus olevat ühist
algupära. Kogunenud rohked variandid aitavad selgitada
rahvaloomingu levikut ja rändu. Niisiis juba variantide
tähtsuse ja nende kogumise mõtte allakriipsutamine. Veel
rõhutab Hurt üleskirjutuste pärinemise tähtsust esime-
sest allikast, s.o. otse rahvasuust. Variantide kasuta-
mise küsimustega tegelevad tõsiselt ju soomlased (vt. p.
28), kelle tegevus avaldas mõju ka Hurdale variantide
suuremal tähtsustamisel.

8. **Algdokumentid.** Hurt otsustas saadud materjali säi-
litada algdokumentina ka pärast materjali äratrukkimist.
Sellepärast nõudis ta kirjutamist tindiga (9). Algdoku-
mentide säilitamise nõudest ei olnud kinni pidanud mit-
med varasemad töömehed, kelle kogudest on mõndagi kaot-
si läinud. Nõnda ka Eiseni omi.

9. **Mida koguda.** Hurt palus "igasuguseid rahvamäles-
tusi ehk vana vara, mis esivanemate elust tunnistust ar-
navad, paberisse panna". Olgu teade kuitahes väike, pa-

rajas paigas võib see nagu kivikilluke müüris ilmtingimata vajalik olla (9). Opetlikud on mõned metoodilised juhatused. Kaastöö tegija pangu paberile, mida ta juba ise teab, võib ka mõnesse liiki eriti süvenedes lisaks küsitleda. Eesõiguse annab Hurt hääbumisel olevaile vanadele lauludele, seetõttu on kogumise eriti kiire (29). "Uuema aja vaim on neile suretavaks katkuks saanud" (1882. a. üleskutse). Kui laulik ise oma lauluvara tahab kirja panna, siis tehku ta seda (57). Head allikad kirjutatagu tingimata tühjaks (65; 80). See on eriti hinnatav meetoodiline nõue.

10. **Laulikud ja jutustajad.** Töötades 1903. a. suvel ja sügisel Peterburi geograafiaseltsi toetusel Setumaal Helbi ja Kolovina külas, kohtus ta seal rahvalauliku Miko Ode, Martini Iro ja Tatjana Kondratjevna. Aruannetes iseloomustab Hurt lühidalt ka laulikuid (141; 143), kelle kohta ta varem andmeid ei nõudnud. Muidu hindas Hurt kõrgelt laulikute ja jutustajate osa rahvaluule ajaloo. Laulikute elulugusid kasutas ta "Vana Kandle" II köites (1886), sest J. Bergmann, kellele kuulub 61 protsenti selle väljaande üleskirjutusi, on lisanud andmeid laulikute kohta, nagu tegid areldi mõned teisedki.

11. **Hurda kaastööliste haridus ja kutsealad** on mitmekesised, nagu üleskutsegi pidas silmas kõiki, "kes iganes oskavad sulge peos hoida." Kõige rohkem leidsid siiski kooliõpetajaid ja vähese haridusega tööinimesi maalt. Koolmeistrelt oodati eriti palju, sest eeldati, et nende silm seletab paremini hea ja halva vahet (56). P. Ruga kui põllumehe poole pöördus Hurt sõnadega: "Loodame, et ometi veel mõnikord aega saate adra asemel ka sulge kätte võtta ja vanavara põldu harida." (55). "Suurema haridusega mehed" ei võtvat kogumisest küllaldasel määral osa (9). Hurda kaastööliste kutsealadest puudub veel detailsem statistika, osa isikuid on nimeliselt kindlaks tegemata. R. Viidalepp annab 1888. a. kohta järgmise pildi: 48 kooliõpetajat, 5 üliõpilast (G. Seen, O. Kallas, P. Birkenthal, J. Jänes, M. Ostrov), 3 seminaristi ja gümnaasisti (M. Kampmann, J. Trull, A. Tombach), 2 pastorit (M. J. Eisen, V. Reiman), üks kirjanik (E. Aun), 1 teadlane-diletant (J. Jung), 2 kaupmeest, 1 kohaomanik /56/. Selline suhe ei kehti siiski kõigi aastate kohta.

12. **Korrespondentide poole pöördumise viis.** Kogemustega pedagoogina suutis Hurt hulki tööle virgutada. Psühholoogiliste teguritena aitasid kaasa veendumus töö tähtsusest ja vajalikkusest. Pöördumistes on palju kohalikele oludele ja võimalustele viitamist. Kohapealsel üleskirjutajal on suuremad võimalused kätte saada koguni haruldasi andmeid, mis enamasti ei õnnestu ajutiselt koguma tulnud. Pidevalt rõhutas Hurt materjali tundmise vajalikkust, juhatades samas instrueerivate üleskutsete juurde. Seda tegi ta eriti siis, kui saatjad ei olnud õigeid asju kirja pannud (14). Iga töötaja isiklikku osa rõhutades pääses ta neile ka lähedale. J. Rehbergi poole pöördus ta 1894. a.: "Ikka väsimata ja virk. Soovime

igas ausas töös seda Teile jäädavaks omanduseks." (25). Ja pisut hiljem: "Haljala kihelkond saab vanavara töö poolest esimeste hulgas seisma ja Teie osa sest saab agaramas aus olema." (99). Vähemalt laulude poolest ongi Haljala seda, jättes tahapoole koguni Setumaa.

Aruanded lõpetas Hurt tihti sõnadega: "Soovime, et see saatmine mitte viimaseks ei jääks." "Ehk tuleb veel mõnda meele, mis noores põlves kuulsite ja nägite." "Täname ja loodame, et ka tõisi tegevusele äratate."

Hurt taotles inimesi mitmeti ergutada, kasutades ligipääsusillana nende huviseid ja kalduvusi. Otto Grossschmidt'i Otepäält tänas ta kui eeskujulikku energilist noort (25). Üliõpilased J. Arro ja J. Sitzka kogusid Saardes, "pruukisid seega oma priiaega tulusalt".

Et teistele mõju avaldada, peab neid hästi tundma, nende elukorda, nende arusaamu, harjumusi, kombeid. See annab võimaluse mõjusalt läheneda. Tuleb valitseda ka oma väljenduste üle. Tuleb tunda elavat keelt selle fraseoloogiaga ja kõnelda vabalt. Hurt ei jäta kõrvale praktilise keele psühholoogilist mõju, mida vaja tunda (88) paljudel elualadel. Hurt summeerib: rahva keel on tema meelelaad ja vaimse elu kõige selgem peegel.

Individuaalne lähenemine annab alati paremaid tulemusi kui ametlik.

13. **Tõlleergutamiseks** koputas Hurt iga võimaliku kaastöölise südametunnistusele ja vastutusele tuleviku ees, sest tulevik võib kas kiita saavutuste eest või süüdistada hooletuses või hoolimatuses. Riia kongressile soovis ta minna peremehe-, mitte popsitundega ("Hüüdja heal"). Eestlased ei tohi olla halvemad ega tuimemad lätlastest. 30 aastat varem oli samal viisil juhtinud lätlaste tähelepanu eestlaste tööle nende viljakas rahvaluuleteadlane, tollane noor Tartu üliõpilane Kr. Barons.

14. **Hinnangud kogujate tööle.** Hurt püüdis igaühe tööd õiglaselt hinnata, kartmata ka õiglaselt puudusi kätte näidata, ja kõigile anda jõukohaseid täiendavaid ülesandeid, jagada teenitud tunnustust. Vahel tuli samaaegselt kiita ning laita. Nii oli T. Tetsmanniga Väandrast: "Tuleb tugevaste tuulutada, aga jääb ka teri järele" (69). Väggi korjandus olevat hoolikalt tehtud, murdes üleskirjutamise tõttu muutub tulemus kaheli väärtuslikuks (97). J. Lilienbachist üteldakse: "Ikka peenike ja terav üleskirjutus nagu ennegi, ehk veel enam. Niisugune töö annab ühtlasi ilu ja tulu" (92). M. Ilves on saatnud küll ainult laulufragmente, aga needki on teadusele tähtsad (96). N. Heegi sisult mitmesugused laulud moodustavad väärtusliku uurimismaterjali (2). Jaan Sandra kõrval tõstetakse esile H. Prantsu: "Ma teen tema ülitähtsale ja rohkele materjalile iseäralise uue mapi. Niisugusel mehel peab oma ait olema." Igasse kihelkonda sooviks Hurt sellist tublit kogujat (5). Sünonüüm nagu **vana kuld, vana hõbe ja laulukannel** vanavara iseloomustamiseks kasutati rohkesti veel kaua pärast Hurta.

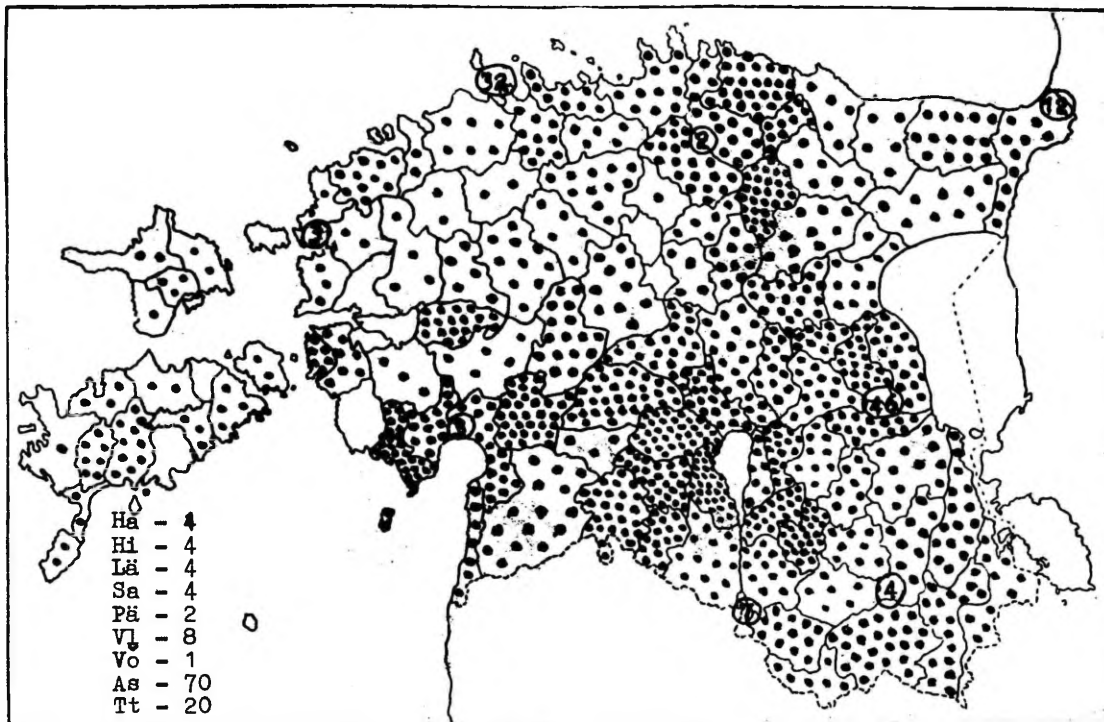
15. **Tasu** rahas sai Hurt oma korrespondentidele saata harva, sedagi väga vähe, nagu mingi eripreemia-na. Seesuguse preemia osaliseks on saanud muude hulgas H. Prants. Hurt läkitas oma paljudele kaastöölis-tele tänukirju, vahel hea töö tunnustusena ka oma raa-matuid, "Vana Kannelt" ja "Setukeste laule". Jakob Ja-gomann Räpinast olevat EKMS-lt saanud väikest tasu /57/. Joosep Hurt töötab stipendiaadina Sangastes /58/. 1886. a. suvevaheajal saatis Hurt väikese reisirahaga va-rustatud üliõpilased M. Ostrovi, G. Johannsoni, J. Härmi-si ja M. Koigi kogumisülesandega Laiusele, Tormasse ja Kodaveresse /59/. 1896. a. Riia kongressi ettekandes väitis Hurt, et kogumise peale on ta kulutanud ühte-kokku 800 rubla, mis töö mahtu arvestades on pisuke summa. Enamik kaastöölisi ei nõudnudki tasu, rahuldu-sid sellega, et said suure ürituse kordaminekule kaa-sa aidata, et nime mainiti, ja mõni lootis oma nime trükitud teksti juures lugeda. Seepärast on Hurdal õi-gus mainida, et leidub inimesi, kes "ilma kõige pal-ga otsimata" aastaid otse sipelga usinusega ja mesi-lase hoolega väsimata teri õn kokku kandnud. Ta soo-vis neilt saada ka fotosid, et oma abilisi saaks ka "silmnäost" näha /60/. Leidus suurte vastuteenete nõudjaidki, keda rahuldada ei saadud ja kellele tuli ära ütelda. Võimalust mõõda on ta kõigi soove siiski arvestada püüdnud. Mart Vassusele Tarvastusse kirjutas ta: "Mul peaks üks iseäraline kontor olema oma ise-äralise ametiisikuga, et niisuguseid palumisi täita." Tuleb siis vahel väga imelisi soove, millest saaks pi-ka nimestiku, aga "ühest härjast mitut nahka ei saa" (122).

16. **Kogumistihedus** /61/. Korrespondentide paikne-mist ja materjalide saabumist kujutavad kaardid ja diagrammid näitavad, et ühed kihelkonnad on tihedalt läbi kammitud, teistes leidub vaevalt kogujatki. Hur-da töö algul tuli eriti vähe andmeid Lääne- ja Jär-vamaalt, halvasti esindatud olid ka Saare- ja Hiiumaa. Aruannetes leidub tagantlukkava sisuga märkusi ka nen-de territoriaalsete alade kohta, kus kogumine siiski käib, on aga segavaid lünki või on loota huvitavaid, aga vähe märgatavaid andmeid. Mõned maakonnad on pi-deva tähelepanu keskuses, näit. Võru- ja Hiiumaa. Va-hel tuli Hurdal julgustada: ärgu häirigu seegi, et koh-al keegi juba töötab.

1888. a. üleskutses rühmitas Hurt kihelkonnad kol-me tunnuse alusel: 1) kus on kogutud eriti hoolsasti; 2) kus on kogutud vähemal määral; 3) kus üldse või pea-aegu polegi kogutud. Viimased andmed märkis ta rasva-se kirjaga.

Erilist huvi tekitas veel Alutaguse kui seni üld-se kehvalt esindatud ala (2). Kui Soome Kirjanduse Selts saatis üliõpilased Simmi ja Haho sinna töötama, andis Hurt neile oma aruandes kaasa sooja soovituse (14). Soomlased olid sellest alast eriti huvitatud. Ja kui Hurt kavatses seal moodustada kultuurirajooni,

Hurda kaestõliste paiknevus 1888 - 1906.

Ed. Laugaste 1966

nagu ta tegi seda "Setukeste laulude" avaldamisega Setus, soovisid soomlased tutvuda ligemalt selle Kirde-Eesti laulumaterjaliga. Kogumise intensiivistamist soovis ta veel Suure-Jaanis, Saardes ja Urvastes (5). Hiiumaad nimetas ta Kunglamaaks, kust vanavara võivat lausa laevaga välja vedada (5). Karl Ruudi tegevust positiivselt mainides pöördus ta Helme, Halliste, Karksi, lõpuks kogu Lõuna-Viljandimaa poole, et "mulkide kanal valju häälega kõmaks" (6).

17. **Tekstide autentsus.** Tekstide üleskirjutamise kohta esitas Hurt vääramatuid nõudeid: tekstid olgu täpsed, midagi ei tohi muuta, lisada või ära jätta. Ei tohi ilustada, nagu kahjuks on teinud mõned mineviku suurmehed, pidades selle väitega silmas ka Kreutzwaldi (1888 a. üleskutse). Laulutekstid pandagu kirja laulmise või dikteerimise järgi. Sama kehtib vanasõnade ja mõistatuste kohta. Ainult muinasjutud ringlevad suulises traditsioonis vabas vormis, nendegi noteerimisel ei tohi kirjapanija informandi suulist teksti mingis suunas muuta. Pole aga juttu sõnasõnalisest üleskirjutamisest. Korrespondent J. Hünerson Karksist küsis 1894. a., kas juttude kirjapanemisel kasutada minevikulist või olevikulist vormi ja sai vastuseks: "Et meie mitte kunstjuttusid ei loo, vaid vanu rahvajuttusid üles kirjutame, siis peavad vanad jutud nõnda üles kirjutatama, **kuda rahvasuu neid jutustab.** Enamiste räägib vana jutu vestja ikka minevikus ja olete ka Teie sedamööda väga õigesti omad jutud minevikus paberisse pannud." (101). Hurt nõudis laulude noteerimist küll täpselt, et ta aga lubas seda teha dikteerimise järgi, siis on tekstides paratamatult väärendusi. Ligemaid juhendeid ei andnud ta uskumuste ja kommete kirjapanemise kohta.

18. Hurt jälgis teraselt fantaseerijaid ja **tekstimuutjaid.** J. Hünersoni õpetas ta: "Üleüldse tuletame jälle ka siin kõigile kaastöötajatele meelde, et üksnes see vanavara teaduse kaalu pääl midagi maksab, mis **muutmata** rahvasuust üles kirjutatakse. Mis keegi omast pääst luuletab ehk vanast varast välja ilustab, võib mõnikord õige kaunis olla, aga **vanavara** see ei ole, vaid **eravara.** Eravara meie ei kogu, vaid seda, mis meie esivanemad meile päranduseks jätnud ja mis vana aja elust ja olust tunnistust annab." Võltsijaid ründas ta otse: "Üleüldse on tähelepandav olnud, et kui Tarvastust laulusid tuuakse, siis toojal tihti vana eesti kuue all veel uuema aja munder on, s.o. et laulusid on ilustatud. See ilustamine on ikka rikkumine. Enamiste ei või niisuguseid ilustatud laulusid sugugi pruukida. **Vanavaral on siis üksnes täis ja hiilgav hind, kui see vara muutmata paberisse pannakse.**" (98). T. Kuusikut noomis ta: "Teil on elav vaim. See toob ikka, mis uurijale õpetlik. Aga ta ekstitab ka." (96).

Hurt tõrjus võltsinguid tagasi taktiliselt ja resoluutselt, mis ühtlasi näitas korrespondentidele, et nende töö vastu tuntakse sisulist huvi ja see võetakse hindavale kaalumisele. Küllap see asjaolu tõstis ka

Hurda positiivsete otsuste väärtust ja koguja enda autoriteeti. Tulemuseks oli usaldatavam materjal kui tema kaasaegsel kogujal M.J. Eisenil. Imetlusväärselt hästi orienteerus Hurt eesti rahvaluule sisus ajal, kus meie rahvaluule ülevaade oli veel andmata. Järeldused said tulla muidugi tema enda kogemustest ja korrespondentide tööde lugemisest. See hõlbustas tal saabuvat materjali hinnata, aruandeid kirjutada ja olulisel määral tabada vahet ehtsa ja rikutu vahel. Temalt rohkem nõuda oleks ülekohtune.

19. **Trükiallikate ja kirjanduse mõju** eest hoiatas koguja üha. Kuigi sel ajal raamatu mõju oli hoopis vähem karta kui hiljem või koguni praegu, oli see siiski olemas ja kajastub ka saadetistes. "Kalevipoja" värse kohtab õige mitme korrespondendi üleskirjutustes. Paaril korral kõneldakse aruannetes Manntheuffeli regilauluvormilistest laulutekstidest, näit. kirjutatakse J. Lievohi kohta: "Viimane on tuttav kunstlaul ühest vanemast raamatust, aga nüüd uuemaks rahvalauluks saanud: Ravila krahvi "Võtke rõõmsast sirbid kätte." (6; 32). Seda laulu pakkus rahvalaulu pähe ka M. Veske teoses "Eesti rahvalaulud" I. Raamatutekste saatsid teisedki. Jämedalt valimis korrespondent Rõugest, saates Rõudale 14 laulu, mis sõnasõnalt olid kopeeritud "Vana Kannel" I (82).

20. **Kohalik organiseerimine.** EKMS-is avaldas Hurt soovi, et igasse kihelkonda hangitaks püsiv organiseerija, eriti laulude kogumiseks /62/. Seda mõtet kordas ta hiljemgi (11). Nagu oli juttu, tekkis Puhjas G. Wulffi organiseerimisel koguni kohalikku traditsiooni koguvate noormeeste grupp, seda soovitas Hurt teistelegi kihelkondadele eeskujuks (3). Kohalikke kollektiive tekkis harva ja nende töö polnud ootuspäraselt edukas.

21. **Murdelisuus.** Hurt soovis "Paar palvid ..." esimeses palves andmeid ka eesti keele murrete kohta, mida kavatseti kasutada "eesti keele murrete raamatu koostamiseks". "Üks keel saab siis alles täiesti tutvaks ja selgeks, kui tema murdeid ehk külade ja kihelkondade kõneviisi hästi tuntakse." Seega tahab ta tabada korraga kaht kärbest: murdeline üleskirjutus on rahvaluuleteadusele väärtuslikum ja pakub ühtlasi andmeid murrete uurimiseks. Murdekeelseks üleskirjutamiseks leidub esimeses palves ligem juhend. Kihelkonna või väiksema maa-alase üksuse iseloomustamiseks jätkub kahest poognast (seega 8 lk.), olgu selleks valitud mingi pikem rahvajutt või mitu lühikest. Hurt ise kirjutab murdekeelse üleskutse "Kalendritegija pallepugejit" ja saatesõna lauludele "Tarto Kalendris" 1877.

Üleskirjutuste sisulise adekvaatsuse nõude kõrval oli murdelisuse nõue Hurdal kustumatu tähelepanu objektiks juba esimesest aruandest peale. Alles murdelised kirjapanekud on õiged ja väärtuslikud, eriti kõnekäänud ja idiomaatika, "iseloomulikud laused" (1). Murdepärasus pole väärtus omaette, ei ole hea ainult "murrete nägu ja mundrit näidata", vaid ka sisu poolest tuleb lugejale pakkuda midagi, "mis rahva praegusest ehk

endisest elust jäädavahinnalist tunnistust annab". (4). Aruandes Venemaa Teaduste Akadeemiale, selle Ajaloo ja Filoloogia Osakonnale 15.XI 1890 rõhutas Hurt kogutud materjalide murdepärasest üleskirjutamist, mis neile lisab väärtust ka keele uurimise seisukohalt. Antoloogiasse "Kaks keelt" on jäetud murdesõnu, sest murdelisused neis on meie laulude rikkus ja meie keele suur vara ja ilu. /63/.

22. **Kõnekäänud** on rahvalaulude kõrval Hurda lemmikliik. Termin kõnekäänd ise koos mõiste piiritlemisega kuulub õigupoolest temale. 1875. a. avaldas R. Kallas EKMS-i aastaraamatus artikli "Nuhtlus ja palk koolis", käsitles peamiselt kõnekäände ja idiomaatikat peksu kohta. Kõnekäänu määratlust ega ka terminit seal ei ole. Oma korrespondentidele oli Hurdal vaja kõnekäänu mõistet selgitada. Ta andis 1892. a. liigituse: võrdlused (tapuaeda näinud = joobnud); pildid (hari läheb punaseks); hellastused (pisikene on suure nurka ajanud = sünnitamine); naljatused (täitapja = põial; nahkpüksid jalga saama = rikastuma); pilkamised (Harju harakas) (80, vrd. ka 19, 69 jm.) See on esimene katse kõnekäändude tihnikusse sihte raiuda. Paar aastat hiljem formuleeris ta: "Kõnekäänud on piltlikud ütlemised ja tähendamised" (küljeluu = naine; urvaplaaster = vitsakaristus). Toodud ümbernimetamised kahest sõnast koosneva väljendiga meenutavad tõepoolest skaldide kenningut. Hurt märkas ka, et kõnekäänud moodustuvad mõnikord terviklauseist: "Minu küüned ei hakka enam kuhugi poole kinni" (= nõu on otsas). Grammatilisest tervikkusest hoolimata pole kõnekäänud sisulised tervikud, nad saavad mõistetavaks laiemas kontekstis. Tihti tuli tal seletusi anda ka erakirjades. Kahjuks pole paljud kirjad säilinud.

23. **Meloodiate** kogumist vältis Hurt teadlikult, põhjendades, et ta ise pole suuteline neid kirja panema ega ka nende üle otsustama. K. Preisbergile Amblast vastas ta: "Kaunis on, et ka viisid lauludel kodu üles olete kirjutanud, aga neid palun dr. Hermannile Tartusse saata, kes osavam muusika tundja on kui mina ja siis ka neid viisid paremini tarvitada saab." (75).

24. **Kogumistöö ajalugu.** Ei üleskutsetes ega aruandeis pööranud Hurt algul tähelepanu kogujatele ega isikuile, kellelt materjal kuuldud, ei nõutanud ka kogujate ega laulukute-jutustajate eluloolisi andmeid. Kui ta aga 1891. a. kavatses hakata koostama rahvaluule kogumise ajalugu, soovis ta korrespondentidelt vastuseid seitsmele küsimusele nende isiku, töö ja töömeetodite kohta ning pilte (68, 70). Ta on vastuseid saanud üsna palju. 1896. a. Riias näitusel olnud album 108 fotoga on kaduma läinud. Vastav isikulooline materjal on kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas.

25. **Etnograafiliste kirjelduste** nõutamine oli paratamatu. On ju etnograafia ja rahvaluule naaberteadused. Hurt viitas küll harva etnograafilise ainekogu kogumise vajadusele, aga 1888. a. üleskutse "Paar palvid" kombes-

tikualane küsitluskava nõuab andmeid rahvariiete, tööriistade ja taluhoonete kohta. P. Johanssonilt Suure-Jaanist küsis ta tööriistade kirjeldusi (77). 105. aruandes teatas ta, et Ernst Saabas Suure-Jaanist on lisanud elumajade kirjeldustele pildid. Sporaadiliselt leidub aruannetes vihjeid etnograafilisele andmestikule rohkemgi. Nii on Hurda kogudes koguni puht-etnograafilisi aineid.

26. **Suhtumine uuematesse lauludesse.** Üldtuntud on ka Hurda tõrjuv suhtumine uuematesse lauludesse. See väljendub aruanneteski. Talle ei meeldinud "uema aja kokkuseadmised, mis ei käi vanavara kambriisse" (5, 8, 40, 96). Vahel on vanade hulka uusigi tunginud, aga neid saab eraldada (95, 96, 97). A. Rennitile Tarvastusse kirjutas ta aruandes: "Osast on siin vanal aal uema aja meistrite "ümber tehtud", osast üsna uus. Nii-sugused uuemad ümbersepitsemised ehk vanamoodi valamised esivanemate lauludele mitte põlvedenigi ulatada ... Ma tahan ainult tähendada, et meie muutmata vanu laulusid korjame." (23). Laul Krimmi sõjast olevat uus, ehkki rahvasuus tuttav, lausub ta Priimale (27). Eri-list väärtust ei leia ta ka laulul "Eesti mees ja tema sugu". Juba tekkivaid vahevorme vanade ja uute laulude vahel pidas ta samuti tekstide rikkumiseks (77), kuigi nad iseseisva nähtusena ajalooliselt on olemas, näitavad loõmingu ajalugu ja kujunemist, milleks tuleb lugeda ka ümberseadmisi ning kohendamisi. See on kahetsusväärne Hurda töös. Mõningaid reservatsioone võib siiski leida, kui ta näiteks kirjutab G. Mühlbachi kohta Kadriinas: "Mõned uuemad laulud, mis sekka on juhtunud, on omasuguste hulgas ka tähelepanemise väärt." (77).

27. **Suunamine kõrvalejäävatele küsimustele.** Kogumise territoriaalse intensiivsuse kõrval jälgis Hurt teraselt kõrvale jäävaid žanre. Suurema rõhu asetab ta ikka regilauludele, kõnekäändudele ja vanasõnadele ning tuletas neid kogujatele meelde, näit. Juurus (3). Kui J. Tõnisson Tõstamaalt enam laule ei leidnud, palus Hurt vaadata jutte, vanasõnu ja kombeid (101). Vanu uskumusi palus ta J. Tiituselt Saarest (69, 76, 77). Eriti soovis ta veel jahimeeste uskumusi (33, 71), mida saigi Palamuselt (78). Küsiti arvamusi ning jutustusi kodu- ja metsloomade, lindude, kalade, roomajate ja putukate kohta (78). Ei unustatud ka randlaste ning meremeeste (71), Kihnu ja Kodavere kalameeste uskumusi (33, 48).

Eraldi küsitluse tegi Hurt vägivaldsest naisevõtmisest (veripulmast, vägisaaajast jpm.), mille kohta ta kavatses sõna võtta ka Riia kongressil (121, 123).

Kambjast küsis ta rahvajutte (100), J. Sibulalt täiendavaid selgitusi Võhandu jõe kohta (3). Vahel ta otse rõhutas teisi liike laulude kõrval: "Kui aeg kannatab, iseäranis juttusid üles paneksite. See näitab Teie kõige sündsam materjal olevat." (59).

Aruanded kinnitavad, et iga tähelepanujuhtimine

andis nii või teisiti tulemusi.

28. **Variantide teadusliku tähtsuse mõistmine** eesti folkloristikas algab Hurdast. 1890. a. aruandest loeme: "Teisenditest nähakse selgesti ära, missugused materjalid kõige ligemalt leida on ehk igale maakonnale oma- sed. Peale selle täiendavad teisendid enamiste ikka asja ühest ehk teisest küljest." Teisendid ei vähenda kogude väärtust, neist on kasu teadusele (63). Neli aastat hiljem lisas ta, et teisendid näitavad nähtuse levikut, on aluseks statistilistele vaatlustele ja tõstatavad seega "korjanduste hinda" (103). Teisendid täiendavad üksteist (68) ja esindavad ka kohalikku murret. See on tabav variantide iseloomustus, kuigi tänapäeval omistame variantidele ja variaablusele veelgi suuremat tähtsust.

Uurijana on Hurt variante siiski mõnevõrra kasutanud, kuigi ta algul suhtus neisse ükskõikseltselt, aga tagasi siiski ei tõrjunud /64/. Variantide ja nende praktilise kasutamise kohta Hürda poolt võiks märkida veel järgmist.

19. sajandi viimasel veerandil intensiivistus "Kalevala" uurimine Soomes, eriti keeleteadlase ja kultuuri- ning ühiskonnateadlase Otto Donneri tegevuse tulemusena. Donner oli avaldanud 1866. a. "Kalevipoeg jumalaistaruilisel ja historialliselt kannalta" ning 1871. a. "Der Mythus vom Sampo". "Kalevala" ei kõlbavat tema järgi uurimise objektiks nende koostisosade poolest. Peab tundma selle aluseks olevate pärimuste ajaloolist arengut. Selleks on vaja avaldada kõik rahvasuust üleskirjutatud variandid. Ta tegi 1866. a. Soome Kirjanduse Seltsile sellekohase ettepaneku. Et variantide rohkuse tõttu võib tulla väljaandest paar tosinat köidet, oleks vältimatu töödelda aineid mingil viisil. See võiks toimuda kahele: 1) temaatiliselt, kusjuures variantidele lisatagu päritoluandmed ning informatsioon nende mujal esinemise kohta; 2) asetada "Kalevala" ise teisendite rühmitamise aluseks ning kõik runod valgustada läbi sellelt seisukohalt, kuidas "Kalevala" käsitab oma praktiliselt tõelist rahvapärimust: mitu varianti tähelepanualusest runost on olemas, kust kirja pandud ja muudki. Kui mõni variant erineb "Kalevala" omast suuresti, tuleks see avaldada tervikuna /65/.

Kui O. Donneri ettepanekul otsustati välja anda "Kalevala"-ainelised eepilised laulud, tekkis automaatselt küsimus samateemaliste eesti rahvalaulude väljaandmisest. Neid leidis mõneti juba Hurda kogudes, mis olid siis veel algusjärgus, aga nende hulk kasvas pärast 1888. a. üleskutset. Tõepoolest suudeti trükkis avaldada ainult üks köide "Kalevalan tosinnot" 1888, mis sisaldas ka eesti "Loomislaulu" kõik variandid. 1893. a. otsustas Soome Kirjanduse Selts avaldada ka eesti lüroepilised laulud omaette pealkirjaga "Eesti rahva vanavara. Monumenta Estoniae antiquae. I. Eesti rahva eepilised laulud." /66/. Väljaande aluseks pidid saama Hurda kogud, väljaande peamiseks koostajaks paluti Kaar-

ESTONUM CARMINA POPULARIA

EX

D:RIS JACOBI HURT
ALIORUMQUE THESAURIS

EDIDERUNT

M. J. EISEN	OSKAR KALLAS
KAARLE KROHN	WALTER ANDERSON
VIHTORI ALAVA	V. GRÜNTAL

VOLUMEN PRIMUM

TARBATI
SOCIETAS LITTERARUM ESTONICA
MCMXXVI

ESTONUM CARMINA POPULARIA

EX

D:RIS JACOBI HURT
ALIORUMQUE THESAURIS

EDIDERUNT

M. J. EISEN   OSKAR KALLAS
VIHTORI ALAVA   WALTER ANDERSON   V. GRÜNTAL
KAARLE KROHN   OSKAR LOORITS   ELMAR PÄSS

VOLUMEN SECUNDUM

TARBATI
SOCIETAS LITTERARUM ESTONICA
MCMXXXII

le Krohn. Ettepanek kinnitati Seltsi koosolekul 7. märtsil 1894 /67/. Alustati ühtlasi ettevalmistustega. Es-malt hakati Peterburis Hurda juures tekste kopeerima. Il-mus ka proovitrükk laulust "Kannel". Väljaandmisprint-siibid koostas Kaarle Krohn, kes fikseeris ka variandi-terviku lahutamise kontaminatsioonielementideks. Kui Bo-reniuse ja J. Krohni väljaanne "Kalevalan tosinnot" an-dis variandide tervikuliselt koos kõigi liitosadega, ku-jutas käesolev otsus juba olulist erinevust.

Mitmesugustel põhjustel jäi väljaanne siiski ilmu-mata /68/. Algatust samadel põhimõtetel asuti realiseer-ima siiski, küll üle veerandsajandi hiljem väljaandega "**Eesti rahvalaulud**" I (1926) ja II (1932), sisuks 18 eesti lüroepilist laulu. Pealkirjas leidub märge: "Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest".

Kuigi Hurt Kaarle Krohni ettepanekuga varianditer-liku küsimuses vastumeelselt nõustus, jäi ta selles as-jas siiski oma südames eri seisukohale. Ja eesti rahva-laulude väljaandmise ajal polnud teda enam ebaõige ot-suse realiseerimist pidurdamas.

Vaidlus kontaminatsiooniliste tekstide avaldamise viisist on kestnud aastaid, s.o. kas need avaldada koos kõigi lisadega või elimineerida lisad omaette. K. Krohn nõudis liittekstide lahkamist osadeks ja paigutada osad nende kuuluvuse järgi eri tüüpidesse. Nii eraldati võõ-rad osad ka väljaandes "Eesti rahvalaulud" I ja II. Väl-jajäetud osade olemasolu võib järeldada värsinumeratsi-oonist, sest värsinumbrid anti terviklaulule. "Setukes-te lauludes" kasutas Hurt vahepealset moodust: eraldas omaette liht- ja liitlaulud. (Vt. "Setukeste laulud" I.) H. Tampere avaldas "Vana Kandle" III ja IV köites ter-vikteksi seal, kus leiduvad põhitüübi variandid, kon-taminatsioonilised osad viidatakse seal, kuhu nad kuu-luvad oma sisult /69/. Eraldatud on mitte ainult temaa-tilist tervikut moodustavad värsirühmad, vaid koguni mõ-nevärsilised lõigud, sealhulgas paljudes lauludes kin-nistunud värsirühmi.

29. **Muid teoreetilisi probleeme.** Riia kongressi ette-kande Hurda enda tehtud eestikeelne tõlge sisaldab rea ettekandja kasutusele võetud termineid. Rahvaluule tä-henduses kasutas ta **vanavara** või **rahvamälestused**, rahva-luuleteadus oli **rahvateadus e. folklore**, liikidest nimetab ta **vanu laule**, ka **laule**, **muinasjutte**; eepilise proosažanri märkimiseks (jutud, muistendid ja pajatused koos) on ta **kohalised jutustused**. Tegemata vahet muinasjutu ja muisten-di vahel, näib ta nende erinevat olemest siiski mõist-vat. Veel kasutas ta järgmisi termineid: **vanasõnad**, **rah-vamõistatused**, ta eraldas siit **kunstmõistatused**, mis on va-hel rahvasuhtu tunginud, **iseäralised kõnekäänud**, **kohanimed**, **inimeste kombed** ja **pruugid**, **rahva usk** ja **ebausk**, **nõiasõnad**, **va-nad arstimised**, **lastemängud**, **mängud**, **ajaloolised mälestused** (= rah-vapärase kroonika, mälestusjutustused), **rahvanaljandid**, **tõisendid**.

Kõnekäänu ja rahvaluule mõiste selgitamise kõrval pidi ta selgitama või selgitust nõudma teistegi liikide

Monumenta Estoniae antiquae

Thesaurus antiquus,

carmina, sermones, opinionones aliasque antiquioris aevi
commemorationes Estonorum continens.

Permittis sociis adiuvantibus
collegit et edidit

Dr. Jacobus Hurt.

Partis prima. Carmina popularia
Volumei primum

Helsingforsiae,
Sumptibus et Typis Secretatus Litterarum Fennicae
1904.

Setukeste laulud.

Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud,

uhes Rapinä ja Vastseliina lauludega.

valja annud

Dr. Jakob Hurt.

Esimese köide.

Helsingis,
Suome Kirjanduse Seltsi Kulu ja Kirjandega
1904.

kohta. Pikalt arutles ta, milline on Kaval-Antsu ja Uulispilli Antsu suhe muinasjutus. Oma põhjalikkuses kujunes arutlus juba selle muinasjutu geneesi selgitamiseks (124). Hurda-poolseid termineid leidub ka 1888. a. ilmunud "Paaris palves".

30. **Rahvalaulude liigitamine** pole Hurdal veel lõplikult välja kujunenud ega kõigiti põhjendatud, kuigi "Vana Kandle" väljaanne seda otse vajas. Selles leidub veel lünki ja kunstlikke tüüpide kokkuviimisi. Ta rühmitas oma materjali temaatiliselt ja sai nõnda kaks-teist rühma (**salka**) /70/. Siiski on see võrratult loogilisem tema eelkäija A.H. Neusi liigitusest (vt. "Ehstnische Volkslieder" I - III).

31. **Väljaanded.** EKMS-is esitas Hurt 27.IX 1875 rahvaloomingu trükkimise plaani, mis nägi ette kuus seeriat: 1) vana kannel (laulud), 2) vana tarkus (vanasõnad ja mõistatused); 3) vana usk; 4) vanad jutud; 5) vanad kombed ja 6) lauluviisid /71/. Esmakordselt ilmus nimetus "Vana Kannel" avalikkuse ette 1871. a. üleskutses /72/.

Olulisimaiks väljaandeiks kujunesid "Vana Kannel" I ja II (1875 - 1886) ja "Setukeste laulud" I - III (1904 - 1907). Viimased ilmusid seeriapealkirjaga "**Monumenta Estoniae Antiquae**" I (nimetus leidis ka O. Kalda rahvaluule kogumise päevikus 1888. ERA I 2, 14). Tiitel on kasutusel ka praegu jätkuvas regilaulude tekstikriitilises väljaandes. Tekstide publitseerimisest olid huvitatud ka üldsus ja paljud korrespondendid. Esmajärguliseks pidas Hurt laulude avaldamist ja alustas neist (96). 1889. a. kavatses ta "Vana Kandle" III köitena välja anda Viljandi kihelkonna laulud (19, 20), see aga jäi teostamata. 1891. a. nimetas ta jooksvat aastat vanavara väljaandmisel otsustavaks (68). Pole selge selle väite alus. Juba suurkogumise algul rõhutas ta vajadust tekste pidevalt trükkida, mis "Vana Kandle" esimeste osadega oli alguse saanud (4). Teoksil oli ka "Seturaamatu" ilmutamine, millele pidid järgnema veel muudki (9). Rahvalauluväljaannetega sai Hurt ühtlasi eesti rahvaluuletekstoloogia rajajaks. Reeglid oma aja tasemel on "Vana Kandle" eesti- ja saksakeelses saatesõnas. Need on järgmised /73/.

1. "Vana Kannel" on **teaduslik** väljaanne, kus leiduvad laulutüüpide kõik variandid, kõrgeväärtuslike pärlite kõrval on ka vähemväärtuslikud, ning fragmendid, mis võivad siiski kasulikuks osutada uurijaile.

2. Seega on VK (Setukeste lauludest alates "Monumenta Estoniae Antiquae") laulude **põhikogu**, kus leiduvad nii käsikirjalistes kogudes kui ka juba trükkis ilmunud variandid. Hurt kordab siingi kogumisjuhendeis juba väljendatud: olemasolev aines tuleb säilitada tuleviku vajadusteks, aga ka kontrolliks /74/.

3. Laulud koondas Hurt topograafilis-tüpoloogilisel printsiiбил: variandid **laulutüüpide** järgi, laulutüübid järjestas kihelkonniti või kihelkonnarühmiti. Sellest seisukohast tegi Hurt põike "Setukeste laulu-

de" väljaandmisel sellega, et liitis setude lauludele ka Rápina ja Vastseliina laulud. Territoriaalses ühtsuses löi Hurt kahtlema, nagu ta ise väidab:

"Uurijatele kergituseks olen Setude lauludega ka **Rápina ja Vastseliina kihelkonna laulud** Liivimaalt ühendanud, sest et need keelemurde ja sisu poolest setu lauludega kõige ligemad sugulased on, nagu nimetatud kihelkondadel ka piirid Setumaaga otse kokku käivad. Pääle selle näikse, et mõned laulud, mis küll Rápinas ehk Vastseliinas üles on kirjutatud, siiski ehk Setumaalt pärit on, kust nad üle piiri naabrikihelkondadesse on tulnud. Seda enam oli õigust need Setu lauludega üherdada." /75/. Võrumaa kihelkondade lahutamine Setumaast olevat raske, nende ühendamine aga kerge. Seda praktikast kritiseeris teravalt V. Reiman /76/. Arvustajaile vastuseks kordas Hurt "Setukeste laulude" II köite saatesõnas sisult oma varasemat seisukohta, rõhutades aga veel, et osa Rápinaast leitud laulikuid otse pärineb Setust /77/.

Selline oli ja võib olla mujalgi asjade käik, kui on otse teada võõrsilt (siin Setust) pärinev laulik. Aga otsemõjutused ei tarvitse sugugi olla hilised ega juhuslikud, vaid pidevad, võib olla tekkinud otse omaette kultuurirajoon. Tõepoolest võivad kihelkonnad jaguneda väiksemaiks ühikuteks või rohkem kui ühe kihelkonna materjal võib olla sama karakteriga, mis lükkab ümber kihelkonna kui ainuõige aluse rühmitamisel. Nii kaugele asja uurida Hurt ei jõudnud, aga praktiline äratundmine viis teda senisest praktikast kõrvale. Pealegi jäi ta oma veendumustele kindlaks kriitikast hoolimata. Hurda õigsuses pole põhjust kahelda.

4. Laulud lubati trükkida selles vormis, nagu neid oli lauldud või retsiteeritud, s.o. **muututeta**. Eraldatud on lubaduste kohaselt üksnes täiesti arusaamatud või obstsõõnsed värsid, elimineeritud ka antud laulu ilmselt mittekuuluvad osad. Seega pidi olema tagatud laulu ürgne kuju. Hilisemad uurimused kinnitavad, et just mainitud elimineeringud on uurijale tingimata vajalikud, sest arusaamatusi saab õiendada ja liitumised näitavad kas lauliku kalduvusi või liikumiste mitmesuguseid tendentse.

5. Käsikirjade kirju ja ebakorrektnet **ortograafia ühtlustati**. Paljud kogujad olid päris väikese haridusega. Silmas pidades murdeiseärasusi kasutas Hurt mõningaid muudatusi ja lisamärke. Kõige ohtlikum, arusaadavalt, on ühtlustamine seal, kus rahvakeele ja rahvalaulukeele areaalid ei ühti või kus kihelkond ise jaguneb kaheks või mitmeks allosaks. Pealegi varitseb keelelise ühtlustamise korral väga vanade arhaismeid kaotsimineku oht.

6. Laulude **rühmitamine** on temaatiline sel määral, kui see vastava aja tasemel oli võimalik. H. Tampere näib aga olevat teisel arvamusel /78/. Hurt on temaatilist jaotust ikka silmas pidanud. Veel on huvitav lisada, et Hurt pidas lauludest arusaamiseks vajalikuks

anda keskkonnast lugejale ettekujutus, praegusel juhul setudest brošüüriga "Über die Pleskauer Esten" (1904).

7. Kommentaaride kirjutamisest pidi Hurt loobuma ettevalmistuse ja aja puudusel.

Hurt peab esijoones silmas ikkagi uurijat, kelle jaoks kogu materjal on mõeldud. Aga leiab ju siit tekste ka esteetilisel eesmärgil materjali kasutaja.

Nii said need väljaanded ühtlasi kogumise tulemuste omamoodi kontrolliks.

8. Meloodiaid Hurda väljaannetele ei lisatud, kuna autor neid ei kogunud ja ka üldse oli meloodiate kogumine vähese ulatusega ning juhuslik.

Kogujad soovisid, et Hurt kogutud käsikirjadest ja siiamaani trükitud paremaid lauludest antoloogia avaldaks. Hurt lubaski tingimusel, et kogumine jätkuks senise pingega (49). Antoloogiat Hurt küll ei avaldanud, aga ta redigeeris kogumikus "Setukeste laulud" I ilmunud variantidest "Ilulaulu" ja "Kalmuneiu" lugemispeemideks /79/. Sellest pidi kujunema "Kanteletari"-tüüpi kompilatsioonide valimik. Osa laule kavatses ta anda algpärases versioonis, osa kompilatsioonidena /80/. Kavatsuse kriipsutas läbi Hurda surm. Laulude töötlemisel oli kasutatud nn. sulatamise meetodit, nagu seda kasutas Lönnrot "Kalevalat" koostades.

Kompilatsioon-antoloogia "Kaks keelt" oli vajalik lugemisteos teaduslike väljaannete kõrval, ilulugemiseks, nagu autor ise nimetab /81/. Ilmumise järel tekitas see praegusele kasutajale arusaamatul kombel vastuseisu mitme tuntud isiku poolt. Seesugusel väljaandel puuduvat "mulla hais", sest laulud on õpetatud mehe arvustuse ja sulatamise ahjust läbi käinud /82/. Ja ometi igatseme praegugi seesugust arukalt tehtud mitme variandi põhjal tervikuks kujundatud valikväljaannet, mis uurijaid ei sega ja mis rahvaluule olemust väarendada ei suuda, küll aga pakuvad esteetiliselt kasutamiseks rohkem kui lünklikud üksikvariandid*.

32. **Tõkked ja takistused.** Peale rahaliste raskuste kerkis Hurda ette ka vastuseisjaid. Mõned potentsiaalsed andmete andjad olid rahvatargad ja -arstid ning sellepärast ei avaldanud nad omi teadmisi ja tarkusi. Kogumist segas oluliselt ka kohatine hernhuutlik kitsarinnalisus /83/.

Kõige intensiivsema kogumise ajal alustasid vaimulikud eesotsas Rudolf Kaldaga rünnakut Hurda vastu süüdistusega, nagu oleks rünnatav rahvaluule kogumise tööga rikkunud inimesi moraalselt. Hurt tõrjus süüdistuse küll tagasi (52), aga mingi vari jäi /84/. Kui Hurt teatas, et järgmise köitena avaldatakse Viljandi kihelkonna laulud, hakati ka selle tee veeretama komistuskive, mida ta ütles tahtvat uuel aastal ära koristada (94). Osa takistusi oli jälle vaimulikkude veeretatud.

33. **Paralleelse töötegija ilmumine.** Tingimustes, kus üksikisikud koguvad materjale eraldi omaette, on nende

* Hurda väljaannete saamisluhu käsitleb eraldi uurimus.

vahelised kollisioonid paratamatud. Kumbki ei tea teise kogutu sisu, hulka ega väärtust ja korrespondendid saadavad materjale enamasti ainult ühele. See tähendabki killustamist. Niisuguseks kujunenud olukorrast kasvaski välja Hurda rünnak paralleelselt töötava Eiseni vastu, kes 1887. a-st kogus algul mõistatusi ja oli juba 1882. a-st peale **asunud** rahvajutuväljaannete publitseerimisele ning kogus nüüd igasugust traditsiooni iseseisvalt. "Kandkem oma esivanemate vara ühte aita," soovitas Hurt (74) /85/. Vanavara koondamine ühtekokku oli arusaadav ja asjalik nõue, see kergendaks kasutaja tööd. Mõlemate kogujate suure töö vilj jõudis ka ühisesse teraskeldrisse 1927. a. Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisega ning teenib tänapäevalgi eesti rahvaluuleteadust.

Praktilises töös kujunes välja Hurda idee - kogu kättesaadav aines kanda ühte kohta, kus see oleks kõigi vajajate kasutuses, ja kindlustada selle säilimine järelpõlvedele. Et 19. saj. lõpu poole oli eriti vanade laulude kogumine nende ununemise faasi jõudmise tõttu muutunud kiireks, jõuti otstarbeka kogumismeetodi kasutuselevõttuga päästa õige oluline osa materjalist. Vabatahtlikkude korrespondentide võrgu väljakujunemisega sai rahvas ise **oma loomingu** talletajaks. Juba kogumise käigus selgitas Hurt **lõnga** ja puudused saabunud materjalis. Ühtlasi seadis ta **käsit**kirjad ka säilitamiseks korda. Tal näib olnud provisoorne registergi. Loomulik, et Hurdal kui avarapilgulisel ja ettenägelikul teadusemehel kujunes ühtlasi välja publikatsioonide üldplaani, mille ulatuslikku teostamist tõkestas tööjõu- ja rahapuudus. Selginesid ka praeguseni kasutamiskõlblikud printsipiidid, mis näevad ette materjalide korraldamist ja publitseerimist ühtaegu kihelkondade ja liikide järgi. Lõpuni välja arenemata jäi esteetilistel eesmärkidel koostatud redigeeritud ja **kompileeritud** tekstikogu. Vajadus sellise järele pole praegugi kadunud. Selle tõestuseks olgu kasvõi "Ilulaulu" ja "Kalmuneiu" üldkasutatavus just Hurda versioonis. Seesuguse väljaande seeriapealkirjaks jäigi "Vana Kannel".

Suurte hulkade kaasahaaramiseks oli vaja teha selgeks kõigile, mis hind on sellel töö, mille **tegemiseks** neid kutsutakse. Ükski inimene ei taha teha tühist ega ka tühja tööd. Hurt nägi aga ette ka vastaseid **oma** tööle, kellele ta lõõgivalmilt vastu astus ning tugevat toetamist leidis nii kaastööliste kui ka paljude sõprade poolt. Korrespondentide kaaskirjad kinnitavad seda vaimset kontakti, mille kogumise organiseriija suutis luua. Küllap said Hurda kirjutustest selgeks kogutava aine olemus, väärtus, funktsioon j.m. Seda tegi Hurt ajal, kus peaaegu kõikjal oli levima hakanud vaen kõige minevikulise vastu. Teadmiste andmine oli üks vahendeid, millega ta oma eesmärgile jõudis.

Me lõikame Hurda töö vilja, mida senisest rohkem oleks vaja panna teenima ka tänapäeva inimest /86/.

Kasutatud allikad ja kirjandus

1. Hurt, J. Meine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen im Jahre 1888 // St. Peterburger Zeitung. - 1888. - 18.XII-Nr. 353.
2. Hurt, J. Vana Kannel I. - Tartu, 1886. - Lk. VI: "Korjamise aeg oli mul aasta 1860 ja 1866 vahel ja siis aasta 1868 ja 1872 vahel."
3. Hurt, J. Meine Sammlung.
4. Hurt, J. Vana Kannel I. - Lk. XI.
5. Rosenplänter, J.H. Beiträge. - 1817. - VIII.
6. Prüller, P. Eesti rahvaastronoomia // Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. - Tallinn, 1968. - I. - Lk. 14 - 15.
7. Vt. ka: Kreutzwald, Fr.R. Maailm ja mõnda. - Tartu, 1953. - Lk. 236.
8. Ligemalt: Laugaste, E. Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos // TRÜ toim. 259. - Tartu, 1970. - Lk. 114 - 116.
9. Laugaste, E. Mõnda A.F.J. Knüpfferi folkloristlikust tegevusest // Keel ja Kirjandus. - 1977. - Nr. 7. - Lk. 419 - 420.
10. Sitzungsberichte d. GEG. - 1886. - Lk. 15 - 17; eesti keeles Kreutzwald, Fr.R. Maailm ja mõnda. - Tallinn, 1953. - Lk. 146 - 148; eesti lõikuskommetest.
11. Sitzungsberichte d. GEG. - 1870. - Lk. 31 - 32.
12. Eesti Postimehe Lisaleht. - 1871. - Nr. 1, 2. Sama ka teoses: Hurt, J. Pildid isamaa sündinud asjust. - Tartu, 1879. - Lk. 15 - 19.
13. Hurt, J. Pildid isamaa sündinud asjust. - Tartu, 1879. - Lk. 55.
14. Eesti Postimehe Lisaleht. - 1871. - Nr. 27.
15. Eesti Postimehe Lisaleht. - 1871. - Nr. 26. - Lk. 153, 154; Nr. 27. - Lk. 173.
16. Selle küsimuse kohta vt. ka Laugaste, E. Tartu kujunemine rahvaluule uurimise keskuseks XIX sajandil // Kodulinn Tartu. - Tallinn, 1980. - Lk. 152; Eesti Postimehe lisalehes 1871, nr. 26, 27 sõnastab ta: "Korjaku siis mõistlikud mehed ka kõige inetumaid rahva mälestusi ja kõige jõledamat ebausku ja pangu kõik sündsaste kirja. Sest võib rahva juhatajatele ja nende läbi rahvale enesele suur kasu tulla."
17. Tartu Kalender 1872. ajastaja pääle. - Lk. 51 - 52.
18. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - 1873. - Lk. 72 - 73.
19. Eesti Postimees. - 1876. - 31.III. - Nr. 13.
20. Hurt, J. Kõne eesti vanavara korjamisest muinasaja uurijate kongressil Riias augustikuus 1896 // Olevik. - 1896. - 3.XII; 1897. - 14.I.
21. Eesti Postimees. - 1876. - Nr. 25. - Lk. 193 - 194.
22. Oma Maa. - 1884. - Lk. 184 - 186.
23. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - 1882. - Lk. 69 - 77.

24. Meelejahutaja. - 1886. - Nr. 29. - Lk. 230 - 231.
25. Oma Maa. - 1886. - 22.IV. - Nr. 1. - Lk. 21.
26. /Tru/ll, M. Kirjalikust vanavara korjamisest // Saarlase Lisa. - 1886. - Nr. 10.
27. Eesti Postimees. - 1883. - 16.III. - Nr. 7.
28. Sakala Lisa. - 1886. - Nr. 21.
29. Olevik. - 1887. - 18.I. - Nr. 21.
30. Olevik. - 1888. - Nr. 8, 9, 10, 12. Rööbiti ka "Postimehes". Tekstikriitilise kordustrükina vt. Kruus, H. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Tartu, 1939. - Lk. 229 - 240.
31. Postimees. - 1888. - 12.IV. - Nr. 44.
32. Hurt, J. Hүүdja heal // Olevik. - 1894. - Nr. 3. Sama ilmus "Postimehes", "Eesti Postimehes" ja "Lindas".
33. Laugaste, E. Kätemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjuslauludes // Saaksin ma saksa sundijaks. - Tallinn, 1976. - Lk. 66; Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. - Tallinn, 1980. - II. - Lk. 20.
34. Uus Aeg. - 1901. - 23.VI. - Nr. 50. - Lk. 3; Olevik. - 1897. - Nr. 29 (129. aruanne).
35. Ettekande tekst ilmus prantsuse ajakirjas "La Tradition" (1889), eesti keeles "Olevik" 22.I 1890, nr. 4. J. Hurda kohta lausunud ettekanne sissejuhatavad sõnad kõlavad V. Reimani tõlkes järgmiselt: "Ma tahan teile /---/ eesti vanavara uurijat tutvaks teha ja teda ülendades näidata, kuidas niisugused üksikud mehed rahva hingeelu uurivad, mineviku mälestused üles tähendavad ja õpetatud maailmale kõrge hinna väärlist materjali uurimiseks valmistavad." Tekst ilmus ka: Mohrfeldt, A. Jakob Hurt. Eesti ärkamisaja suurkujud. - Tartu, 1934. - Lk. 102 - 105.
36. Viidalepp, R. Jakob Hurda üleskutse "Paar palvid" // Keel ja Kirjandus. - 1980. - Nr. 5. - Lk. 282 - 290; eriti lk. 287 - 288.
37. Kruus, H. Jakob Hurda pärand eesti rahvuslikule mõttele // Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Tartu, 1939. - Lk. 30.
38. J. Hurt C.R. Jakobsonile 28. oktoobril 1875 // Eesti Kirjandus. - 1924. - Nr. 5. - Lk. 222.
39. J. Hurt C.R. Jakobsonile 1. märtsil 1876 // Eesti Kirjandus. - 1924. - Nr. 5. - Lk. 225.
40. J. Hurt C.R. Jakobsonile 14. nov. 1876 // Eesti Kirjandus. - 1924. - Nr. 5. - Lk. 224.
41. J. Hurt C.R. Jakobsonile 7. juunil 1878 // Eesti Kirjandus. - 1924. - Nr. 5. - Lk. 224.
42. Eesti Üliõpilaste Seltsi album. - Tartu, 1889. - I. - Lk. 59 - 61.
43. Detailne statistika on R. Viidalepalt (Eesti Kirjandus. - 1939. - Lk. 310).
44. Hurt, J. Vana Kannel I. - Lk. XX jj.

45. Hurt, J. Über die Pleskauer Esten oder die sogenannten Setukesen // FUF. - 1904. - IV. - Lk. 1 - 2.
46. Olevik. - 1894. - 27.VI. - Nr. 26.
47. Krohn, K. Jakob Hurt // FUF. - 1907. - VII. - Anzeiger. - Lk. 72 jj.
48. Olevik. - 1888. - 28.III. - Nr. 13.
49. Postimehe eralisa. - 1903. - Nr. 272 juurde.
50. Hurt, J. Meine Sammlung.
51. Hurt, J. Mis lugu rahva mälestustest pidada // Eesti Postimehe Lisaleht. - 1871. - Nr. 26 - 27.
52. Hurt, J. Mõni pilt isamaa sündinud asjost // Eesti Postimehe Lisaleht. - 1871. - Nr. 1 - 2.
53. Tarto Kalender. - 1877. - Lk. 42.
54. Hurt, J. Mis lugu rahva mälestustest pidada.
55. Ligemalt: Hurt, J. Mis lugu rahva mälestustest pidada.
56. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat (1933/1934). - Tartu, 1934. - IX. - Lk. 240.
57. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - 1877. - V. - Lk. 79.
58. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - 1878. - Lk. 5.
59. Viidalepp, R. Jakob Hurt - geniaalne rahvaluule ko-
guja // Eesti Kirjandus. - 1939. - Lk. 306.
60. Hurt, J. Hüüdja hääl // Linda. - 1894. - Nr. 4. - Lk. 50.
61. Kartograafiliselt on kujutanud Hurda kaastöeliste paiknemist ja kogumistihedust R. Viidalepp: Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX - X.
62. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - 1877. - V. - Lk. 71.
63. Hurt, J. Kaks keelt "Vanast Kandlest". - Tartu, 1906.
64. Hurt, J. Meine Sammlung ....
65. Ligemalt: Hautala, J. Suomalainen kansanrunouden-
tutkimus. - Helsinki, 1954. - Lk. 171 - 172.
66. Suomen Kansan Vanhat Runot I. Vienan läänin runot I . - Helsinki, 1908. - Lk. I - III; Suomi III 9: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kes-
kustelemukset v. 1893 - 1894. - Helsinki, 1894.
67. Suomi III 9. - Lk. 104 - 105.
68. Ligemalt: Tampere, H. Jakob Hurda rahvaluule väl-
jaandmistööst ja selle printsiipidest // Paar
sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uuri-
mise teed. - Tallinn, 1958. - I. - Lk. 148 -
150.
69. Näit. "Vana Kannel" III tüübis "Neiu tahab saksale",
kus üks variant moodustub ainult neljast reast
kontaminatsioonis, trükitud tekst tervikuna
tüübis 120 "Ei lähe ilusale mehele", kus lei-
dub variandi põhiosa. "Neiu tahab saksale" all
(tüüp 118) var. nr. 1 leidub viide: Vt. laulu-
tüüp nr. 120 "Ei lähe ilusale mehele", var.
nr. 1.

70. Hurt, J. Vana Kannel. - II. - Tartu, 1886. - Lk. IX.
71. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. - Tartu, 1875. - III. - Lk. 101.
72. Hurt, J. Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad // Eesti Postimehe Liisaleht. - 1871. - Nr. 27.
73. Vana Kannel. - Tartu, 1886. - I. - Lk. VI - XX.
74. Setukeste laulud. - (1904). - I. - Lk. XI.
75. Setukeste laulud. - (1904). - I. - Lk. XI.
76. Linda. - (1904). - XVI. - Lk. 290 - 294.
77. Setukeste laulud. - (1905). - II. - Lk. VI - VII.
78. Tampere, H. Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest // Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. - Tallinn, 1958. - Lk. 154 - 155.
79. Hurt, J. Kaks keelt "~~Vanast Händlõst~~".
80. Vt. Hurda arvamus üleskutses "Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad".
81. Hurt, J. Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda // Postimees 1906. - 22.IV. - Nr. 90.
82. Reiman, V. (Retensioon). - Postimees. - 1906. - 4.III. - Nr. 52. Vt. ka: Raud, K. Noli me tangere // Postimees. - 1906. - 22.IV. - Nr. 90; Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. - Tallinn, 1980. - II. - Lk. 22 - 29.
83. Hurt, J. Kõne Riias 1896 // Olevik. - 1896. - 10. XII. - Nr. 50.
84. Laugaste, E. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. - Tallinn, 1963. - Lk. 374.
85. Vrd. Üleskutte "Hüüdja heal", lk. 50.
86. Hurda tööst ülevaate saamiseks, ühtlasi tunnustuse ja hinnangu andmiseks avaldati "Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht" 1889. a. tema 50. sünnipäeva puhul. Selles ilmus V. Reimani artikkel "Nullakaevajad", esimene eest rahvaluuleteaduse ajaloo lühiülevaade, uuesti artiklite kogus "Kivid ja killud" I, 1907. A. Mohrfeldti kirjutatud lühimonograafias "Jakob Hurt. Eesti ärkamisaja suurkujud" leidub peatükk "Hurt tööil vanavara väljadel" (lk. 94 - 121). Hurda sajanda sünnipäeva tähistamiseks ilmutas ajakiri "Eesti Kirjandus" 1939 R. Viidalepa artikli: "Jakob Hurt - geniaalne rahvaluulekogu", mis eelmistele mõnevõrra uutki lisab. Hurda publikatsioonidest kõneleb H. Tampere lühiuurimus "Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest" teoses "Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teel" I. Tallinn, 1958.

J. HURDA ARUANNETE NIMISTU 1888 - 1906

Oma suurüleskutsega seoses hakkas dr. Jakob Hurt koostama saadud üleskirjutuste kohta aruandeid, mida eesti ajakirjandus meelsasti uurijani viis. Kõige järjekindlamalt tegi seda "Postimees" (Post), kogusummas 155 nummerdatud aruannet, lisaks üks numbri- ta 1888. a. kohta.

Üsna järjekindlalt avaldas ka "Olevik" (Ol), kuigi mitte lõpuni. Rahvaluule kogumine Hurda nime all katkes järeksult koguja surmaga 13. jaanuaril 1907.

Kuna aruannete leidmine osutus küllalt tü- likaks, koostas E. Laugaste aruannete nimistu, mis kergendab aruande leidmist.

Aruanded on vajalikud uurijale, sest need sisaldavad Hurda hinnanguid saadetistele ja muidki andmeid.

1888

1. Post 29. III, nr. 38.	22. Post 7. II, nr. 15.
2. Post 12. IV, nr. 44.	23. Post 11. II, nr. 17.
3. Ol 2. V, nr. 18.	24. Post 18. II, nr. 20.
4. Post 21. V, nr. 58.	21. II, nr. 21.
5. Post 6. VI, nr. 65.	25. Post 25. II, nr. 23.
6. Post 28. VI, nr. 71.	28. II, nr. 24.
7. Post 12. VII, nr. 77.	26. Post 7. III, nr. 26.
8. Post 30. VII, nr. 85.	11. III, nr. 28.
9. Post 13. VIII, nr. 91.	14. III, nr. 29.
10. Post 10. IX, nr. 103.	27. Post 21. III, nr. 32.
11. Post 17. IX, nr. 106.	28. Post 25. III, nr. 34.
12. Post 27. IX, nr. 110.	30. III, nr. 36.
13. Post 11. X, nr. 116.	29. Post 30. III, nr. 36.
14. Post 25. X, nr. 122.	30. Post 30. III, nr. 36.
15. Post 1. XI, nr. 125,	31. Post 4. IV, nr. 38.
3. XI, nr. 126.	8. IV, nr. 40.
16. Ol 14. XI, nr. 46.	32. Post 18. IV, nr. 42.
17. Post 29. XI, nr. 137.	22. IV, nr. 44.
1. XII, nr. 138.	33. Post 25. IV, nr. 45.
18. Post 6. XII, nr. 140.	34. Post 6. V, nr. 50.
19. Post 10. XII, nr. 142.	35. Post 9. V, nr. 51.
15. XII, nr. 144.	36. Post 13. V, nr. 53.
20. Post 20. XII, nr. 146.	37. Post 23. V, nr. 57.
22. XII, nr. 147.	7. V, nr. 59.
Numbrita üldine aruanne (1888).	38. Post 6. VI, nr. 62.
Post 17. I 1889, nr. 6;	39. Post 13. VI, nr. 65.
21. I 1889, nr. 8.	40. Post 22. VI, nr. 69.
	41. Post 3. VII, nr. 74.
	42. Post 23. VII, nr. 83.
	43. Post 1. VIII, nr. 86.
	5. VIII, nr. 88.

1889

21. Post 28. I, nr. 11.
31. I, nr. 12.

- 44. Post 22. VIII, nr. 95.
- 45. Post 29. VIII, nr. 98.
- 46. Post 12. IX, nr. 104.
- 47. Post 3. X, nr. 113.
5. X, nr. 114.
- 48. Post 10. X, nr. 116.
14. X, nr. 118.
- 49. Post 26. X, nr. 123.
- 50. Post 7. XI, nr. 128.
- 51. Post 14. XI, nr. 131.
16. XI, nr. 132.

1890

- 52. Post 16. I, nr. 6.
- 53. Post 8. II, nr. 16.
- 54. Post 8. II, nr. 16.
- 55. Post 8. II, nr. 16.
- 56. Post 20. III, nr. 32.
- 57. Post 14. IV, nr. 41.
- 58. Post 24. IV, nr. 45.
- 59. Post 28. IV, nr. 47.
- 60. Post 1. V, nr. 48.
- 61. Post 12. V, nr. 52.
- 62. Post 9. VI, nr. 62.
- 63. Post 3. VII, nr. 72.
- 64. Post 25. IX, nr. 108.
- 65. Post 9. X, nr. 114.
- 66. Ol 10. XII, nr. 50.

1891

- 67. Post 10. I, nr. 4.
- 68. Post 29. I, nr. 12.
- 69. Post 7. III, nr. 28.
- 70. Post 6. V, nr. 54.
13. VI, nr. 68.
- 71. Ol 27. V, nr. 21.
- 72. Post 9. VIII, nr. 95.
- 73. Post 20. IX, nr. 129.
- 74. Post 4. XI, nr. 165.
- 75. Post 21. XII, nr. 204.

1892

- 76. Post 3. II, nr. 27.
- 77. Post 12. III, nr. 58.
- 78. Post 19. V, nr. 108.
- 79. Post 11. VI, nr. 126.
- 80. Post 13. VII, nr. 152.
- 81. Post 1. IX, nr. 194.
- 82. Post 26. X, nr. 241.
28. X, nr. 243.
9. XII, nr. 277.
- 83. Ol 30. XI, nr. 48.

1893

- 84. Post 8. III, nr. 52.
- 85. Post 22. III, nr. 64.
23. III, nr. 65.
- 86. Post 29. V, nr. 115.
- 87. Post 26. VII, nr. 162.
- 88. Post 16. VIII, nr. 80.
- 89. Post 9. IX, nr. 200.
- 90. Post 7. X, nr. 224.
- 91. Post 30. X, nr. 244.
- 92. Post 10. XII, nr. 278.
- 93. Post 17. XII, nr. 284.
22. XII, nr. 288.

1894

- 94. Post 4. I, nr. 2.
- 95. Post 24. I, nr. 18.
28. I, nr. 22.
- 96. Post 21. II, nr. 42.
- 97. Post 23. III, nr. 65.
29. III, nr. 69.
- 98. Post 20. IV, nr. 84.
- 99. Post 13. V, nr. 103.
- 100. Post 10. VI, nr. 124.
- 101. Post 15. VII, nr. 153.
18. VII, nr. 155.
- 102. Post 23. VIII, nr. 184.
- 103. Ol 19. IX, nr. 38.
- 104. Post 5. X, nr. 220.
- 105. Post 19. XI, nr. 256.
22. XI, nr. 258.

1895

- 106. Post 25. I, nr. 20.
- 107. Post 31. I, nr. 25.
- 108. Post 3. II, nr. 28.
- 109. Post 15. III, nr. 61.
NB! Ajalehes viga: 110
- 110. Post 22. III, nr. 67.
23. III, nr. 68.
- 111. Post 10. IV, nr. 78.
- 112. Post 9. V, nr. 101.
10. V, nr. 102.
- 113. Post 22. VII, nr. 159.
23. VII, nr. 160.
- 114. Post 11. IX, nr. 202.
- 115. Post 9. X, nr. 226.
10. X, nr. 227.
- 116. Post 4. XI, nr. 247.

1896

117. Post 17. I, nr. 13.
 20. I, nr. 16.
 118. Post 30. I, nr. 24.
 7. III, nr. 55.
 119. Post 8. III, nr. 56.
 120. Post 12. IV, nr. 82.
 17. IV, nr. 86.
 121. Post 11. V, nr. 103.
 122. Post 3. VI, nr. 118.
 123. Post 3. IX, nr. 193.
 10. IX, nr. 199.
 124. Post 12. X, nr. 225.

1897

125. Post 15. VII, nr. 154.
 17. VII, nr. 156.
 18. VII, nr. 157.
 19. VII, nr. 158.

1900

126. Post 14. X, nr. 233.
 127. Post 23. X, nr. 238.
 128. Post 5. XII, nr. 273.

1901

129. Post 9. III, nr. 56.
 130. Post 20. VI, nr. 134.
 131. Post 25. IX, nr. 217.

1902

132. Post 14. II, nr. 29.
 133. Post 17. IV, nr. 85.
 134. Post 5. VI, nr. 120.
 135. Post 24. VIII, nr. 187.
 136. Post 11. X, nr. 218.
 137. Post 28. XII, nr. 287.

1903

138. Post 4. III, nr. 51.
 139. Post 24. IV, nr. 90.
 140. Post 11. VI, nr. 126.
 141. Post 21. VII, nr. 159.
 142. Post 3. IX, nr. 196.
 143. Post 11. X, nr. 229.
 144. Post 4. XII, nr. 271.

1904

145. Post 14. II, nr. 37.
 146. Post 5. IV, nr. 75.
 147. Post 13. V, nr. 106.
 148. Post 1. VII, nr. 143.
 149. Post 27. IX, nr. 217.
 150. Post Lisal. 293.

1905

151. Post 30. IV, nr. 95.
 152. Post 8. VIII, nr. 171.
 153. Post 19. XII, nr. 279.

1906

154. Post 29. V, nr. 118.
 155. Post 28. IX, nr. 222.

1888					1889				1890				1891		
1	2	3	4	5	21	22	23	24	52	53	54	55	67	68	69
6	7	8	9	10	25	26	27	28	56	57	58		70	71	72
11	12	13	14	15	29	30	31	32	59	60	61	62	73	74	75
16	17	18	19	20	33	34	35	36	63	64	65	66			
				Numbrita	37	38	39	40							
					41	42	43	44							
					45	46	47	48							
					49	50	51								
1892					1893				1894				1895		
76	77	78	79		84	85	86	87	94	95	96	97	106	107	108
80	81	82	83		88	89	90	91	98	99	100		109	110	111
					92	93			101	102	103		112	113	114
									104	105			115	116	

1896			1897		1898		1899		
117	118	119	125		0		0		
120	121	122	(4 järku)						
123	124								
1900			1901		1902		1903		
126	127		129	130	132	133	138	139	140
128			131		134	135	141	142	143
					136	137	144		
1904			1905		1906				
145	146	147	151	152	154 155				
148	149	150	153						

J. HURT JA RAHVALAULUDE TEADUSLIK VÄLJAANNE "VANA KANNEL". TEORIA JA TEGELIKKUS

Tiiu Roll

J. Hurda kui "Vana Kandle" algataja-koostaja ees oli endastmõista teoreetilisi probleeme. Kuna ta ju alustas rahvalaulude teaduslikku väljaannet, oli ta ka sel ajal kogemusteta. Lahendust vajasisid küsimused, kuidas ühtlustada ja süstematiseerida kogutud laulumaterjal, kuidas see avaldada.

On tähelepanuväärne, et teoreetilised seisukohad on kirjutatud 1886. aastal. 1875., kui "Vana Kannel" vihikutena ilmuma hakkab, on kirjutatud "Lugijale", kust leiame "Vana Kandle" eesmärgi: tutvustada esivanemate vaimuelu eesti rahvalaulude täieliku kogu vahendusel. "Vanad laulud on kõige täielisemad märguandjad ja sõnumetoojad inimeste sisemisest elust enemuiste, nende vaimust ja südame harimise järjest, nende keelest ja meelest." /1/. Samas leiduvad märkused **murdekeelsete** laulude lugemise hõlbustamiseks ja lubadus välja anda sellest "täieline õpetus kõigile kandle kuulajatele" /2/.

Töö käigus kujunesid teoreetilised seisukohad. Selginesid ka võimalused neid teoks teha. 1886. a. kirjutatud eessõnas väljaande I ja II köitele sõnastabki J. Hurt oma põhiseisukohad selgelt ja täpselt. Saksakeelseina on need mõeldud ka mitte-eestlasest lugejale. Punkthaaval väljatoodud vaated on rahvalaulu avaldamisest, ent puudutavad rahvalauluga seotud küsimusi laiemaltki. Vaatleme järgnevalt kõnesolevaid teoreetilisi märkusi. Võrdleme "Vana Kannel" I ja II laule nende originaalidega. Jälgime, kuidas Hurt oma seisukohti praktikas järgib.

Laulud antakse välja kihelkonniti ja võimalikult murdekeelseina. Põhjendamaks seda printsipi, väidab Hurt, et laulude omapära on määratud murdekeelele ja seotud kihelkonna piiridega /3/.

"Vana Kannel" on teaduslik väljaanne. See sisaldab palju variante, ka vähemväärtuslike tekstide, miteterviklike laule. Tekstid on originaalsed, trükitud nii, nagu need on säilinud kogumisajaks, nagu kogu on teksti saanud laulikult, ilma poeetilise tötluseta. Siiski teeb Hurt mõõnduse: ta on kõrvale jättnud täiesti arusaamatud või sündsusetud read, samuti laulu mittekuuluvad osad. Rõhutades samas, et need juhud on harvad, ei määratle ta lähemalt põhimõtteid, kuidas ta neid eraldab /4/.

J. Hurt tunnetab vajadust laule võrrelda originaalidega. Ilmselt on ta sellele mõttele juhtinud as-

Ezimele annu.
S. 2. Toimikomitee Teataja Toimetused. N. 3.

Vana kannel.

Alte Sarsse.

Täieline kogu vana
Eesti rahvalauluzid,
välja annud

Vollständige Sammlung
alter estnischer Volkslieder,
herausgegeben von

Dr. Jakob Hurt.

Ezimele kogu.
Erste Sammlung.

Tartus, 1886.
Trükitud C. Mattieseni kuluaga.

Berpet, 1886.
Verlag von G. Mattiesen.

Vana kannel.

Alte Sarse.

Täieline kogu vanu
Eesti rahvalauluzid
välja annud

Vollständige Sammlung
alter estnischer Volkslieder
herausgegeben von

Dr. Jakob Hurt.

Tõine kogu.
Zweite Sammlung.

Tartus, 1886.

Trükitud C. Mattieseni kuluga.

Forpat, 1886.

Verlag von C. Mattiesen.

... R. Kreutzwald ei ole eraldanud "Kalevipo-
 ja" entset rahvalaulu töötlustest ja omaloomingust /5/.

Hurt pakub paljudele andmetele eessõnas lisaks ta-
 beli, kus laulunumbritele trükkis vastab selle origi-
 naali number käsikirjas.

Korrespondentidelt saadud käsikirjad on köidetud.
 Põlva laulude jaoks on neid neli (I, II, III, m), Kol-
 ga-Jaani laulude jaoks kolm (I, II, III). Kõiteid säi-
 litatakse Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rah-
 valuuleosakonnas. Põlva KK II sisaldab J. Hurda endako-
 gutud materjali - 68 laulu. "Vana Kannel" I eessõnast
 loeme, et kogu on hiljem puhtalt ümber kirjutatud Hur-
 da sõber A. Trumm. Kas sel või mõnel muul põhjusel on
 nimetatud käsikirjas 50 laulu.

J. Hurdal on Põlva ja Kolga-Jaani originaale 802
 (256 + 544). Trükkis on kasutatud neist J. Hurda koo-
 tatud tabeli järgi 672 (190 + 482). Tuleb öelda **kasu-
 tatud**, sest raamatus ei ole paraku mitte 672, vaid 698
 (208 + 490) laulu. Vahe on 26 (18 + 8). Milles asi? Vas-
 tavustabelist "Vana Kannel" II eessõnas selgub, et kuus
 J. Bergmanni kogutud laulu puuduvad käsikirjalisest ko-
 gust. Ülejäänud 20 laulu on saadud originaaltekstide
 liitmise ja lahutamise tulemusena. Siin on pilt kül-
 lalt kirju. (Vt. ka tabel "Rahvalaulud "Vana Kannel" I
 ja II" artikli lõpus.)

Näiteks: Peeter Väiso 24 laulust (Põlva KK III), mil-
 lest on trüki jaoks valitud 20, on omakorda
 saadud 30 trükiteksti.

Mihkel Härmsilt (Põlva KK m) saadud 10 laulust
 on tehtud 18 teksti - neist trükki on pääse-
 nud 15.

Käsikirja laule on:

- 1) poolitatud muutusteta (Näit. VK II 43 ja 44 = K-Jaa-
 ni KK II 16, VK II 2 ja 3 = K-Jaani KK II 31.);
- 2) kombineeritud (kahe käsikirjalise laulu baasil)
 uueks lauluks (Näit. VK I 80 = Põlva KK I 13 ja 23.)

	VK I 80	Põlva KK I 13	Põlva KK I 23
värsid	1 - 5	1 - 5	1 - 5
	6 - 7	-	6 - 7
	8 - 9	-	9; 8
	10 - 30	10 - 30	-

Tabelist näeme, et osa värsse trüki jaoks saadak-
 se ühest, osa teisest käsikirjalisest variandist.
 (Võimalikud on ka ridade vahetus.);

- 3) jaotatud osade kaupa. (Näit. talgulaulus, kus on üht-
 lasi ära jäetud lauliku kommentaarid, VK I 75, VK I
 76, VK I 10 A = Põlva KK II 47. Laul on jaotatud kom-
 mentaaride järgi osadeks ja vastavalt selle järgi
 pealkirjastatud.).

Materjaliga lähemal tutvumisel selgub, et J. Hur-
 da käsikirjade ja trükitekstide vastavustabel "Vana Kan-
 del" eessõnas ei anna täpset pilti käsikirjast võetud

laulude kohta.

1. Laule kasutatakse trüki tarvis osaliselt. (Näit. VK I 11 = Põlva KK I 57, millest 16 lõppvärssi trükis puudub. Viimased värssid puuduvad ka VK I 24, VK I 47 ...)

2. Mitte kõik laulude liitmisel ja osadeks jaotamisel ei kajastu eelpool nimetatud tabelis. Lugeses käsikirju, näeme, et J. Hurt on otsinud "paremaid variante". (Näit. VK I 6 = Põlva KK I 65, kuid käsikirjast leiame veel I 151 ja I 108, millest on võetud värssed VK I 6 jaoks.) Trükiteksti ja originaalide suhteid kajastab järgnev tabel.

VK I 6   Põlva KK I 65   Põlva KK I 151   Põlva KK I 180

---

värssid

1 - 4	1 - 4	-	-
5 - 12	5 - 12	5 - 12	5 - 12
13 - 22	-	13 - 22	13 - 22

(väikeste erinuvustega)

3. Käsikirja tekstid on nummerdatud topelt: korrespondendi kirjutatud rooma numbrid ja nendega alati mitte kattuvad araabia numbrid. J. Hurt võtab aluseks viimased. Selline jaotus võib osalt õigustatudki olla. Originaalid on vormilt ebakorrektsed, kohati värssideks jaotamatagi (Põlva KK III). On selge, et "Kandle" koostajal oli käsikirjade lugemise ja korrastamisega palju tööd.

Miks J. Hurt ei kasuta kõiki käsikirjas olevaid tekste?

Hurt väidab, et teaduslikus väljaandes on avaldatud palju variante ja ka vähemväärtuslikke tekste /6/. Sõnastusest näeme, et Hurt ei peagi vajalikuks kõike kasutada. Osa variante ja vähemväärtuslikke tekste pääseb läbi valikusõela, osa mitte.

1. Sündsusetus ja fragmentaarsus, mitmete motiivide koosinemine on hulga tekstide kõrvalejäämise põhjuseks. J. Hurt on osalt märkinud käsikirja *carmina secreta* (Põlva laulude käsikirjas 9 korral).

2. Riimiliste laulude juures on hinnangud "uuema aja vilets vaimulaps", "uuema aja lori", "kõrtsiloba".

3. Kõne alla ei tulnud laulu "Oleks minu olemine" avaldamine lisaks muudele põhjustele ka tsensuuri tõttu. Käsikirja neljast variandist võiks siin näitena tuua kaks.

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine:
ma panes herrad härgadeksi,
kubjad adrakurgedesse,
5 kiltred adrakiiludesse,
proud adäkkepulkadesse,
reilid rangiroomadesse,
saksad sahalusikasse.
Siis künnas maada, sõidas maada,

- 10 lusikalle lupsis maada.
 Vao mina künnäs, vao mina jätäs!
 Kui mina mõtlin, nii mina tegin:
 Vao kündsin, vao jätsin,
 äritasin herräkesi,
 15 sajatasin saksakesi,
 kässin kubjast kurjalegi,
 kiltret kuusma põrmandalle.
 Pidi siis mind piitsul peksetama,
 roosivarsil ropsitama.
 20 Sain siis vaene mees valama,
 püksid põigiti peossa,
 kaltsud kaksite käessa.
 /K-Jaani KK III 225/

- Oleks mu oma olemine
 teiseks minu tegemine.
 Ma panes saksad santimaie,
 isändäd isi tegemä,
 5 emändäd higi imemä.
 Ma panes härrad härgadesse,
 kubjad adrakurgedesse,
 kubjanaese nabapulgas,
 kiltre adrakiildesse,
 10 rouad rangiroomadesse,
 reilid rangirinnusesse;
 siis mina künnas kümme päevä,
 kümme päevä, kümme ööda,
 piitsa pinnilla peossa,
 15 kantsik kareda käessa,
 vitsa viievermlene:
 ajas vao ma vainu'elle,
 teise vao tammikulle,
 kolmanda keere külässe.
 20 Kui ei kuule kubjas käsku,
 kilter kündija sõnuda,
 herra orja häälesida,
 saksa saatija sundimisi,
 küll siis käsi käijäb kantsu,
 25 küll siis peo piitsa tõstab,
 vemmäl vastasid vihteleb.
 /K-Jaani KK III 256/

4. Välja jäävad ka variandid, mille asemele on valitud "parem" "täielikum" variant (jutumärkides olevad sõnad on pärit märkustena käsikirjast). Juba toodud näitele (lk. 52, p. 2) on märkused Kolga-Jaani KK II 24 juures "Nach B vollständiger", Kolga-Jaani KK III 43 - "on paremaid selle asemel".

Trükist ei leia me ka laulikute kommentaare. (Põlva KK II 45 = VK I 74 "Möödaminejäle, kes Jummal appi ei anna, lauldas nii: (Töötegiija laulap) ... (Möödamineja kost); samas K-Jaani KK II 46 = VK I 87 B "Näit-siko laul teolt tulles"; Põlva KK II 47 = VK I 75, VK I 76, VK I 10 A "Talgo laul. Kui töö ära tet: ... Wiina juweh ... Käsk laulda:").

Põgusalt oli eelpool juttu, et J. Hurt on ka laulutekste trükivariandi jaoks muutnud. Ta ei tee seda juhuslikult. Olles ise kogunud rahvalaule, teab ta probleeme, mis sellega ühenduses tekivad.

1. Tekst, mis on üles kirjutatud laulise järgi, on keeleliselt ja vormilt täpsem tekstist, mis kirja pandud etteütlemise järgi. Samas on meloodiad jäänud huviväljast kõrvale. Hurt ei eita viiside kogumise vajadusega //7/. Ka kogujad ei näe võimalusi nootide kirjapanekuks. Peeter Väiso 1877. a. kirjast loeme: võiks saata ka noodid, kuid ei suuda neid kirja panna /8/. Purdus ka vastav ülesanne, mistõttu võis see võimalus kogujail jääda kahe silma vahele. Hurt ise lasknud endale küll enamasti ette laulda. Seda mitte viisi talletamise eesmärgil, vaid just teksti täiuslikuma kirjapaneku jaoks. Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, millist meetodit laulude kogumisel on kasutanud teised. Tõsi, "Vana Kannel" II eessõnast loeme, et laulud on kogutud dikteerimise, ettelaulmise järgi, samuti pulmas kuulud kaasituste kirjapanemisel. Kolga-Jaani laulude käsikirjas on noot, mida trükis ei avaldata (VK II 367 = K-Jaani KK I 43). Kuid me ei tea, lugedes laule "Vanas Kandles", millised neist on üles kirjutatud laulmise, millised dikteerimise järgi. Võimalik, et rahvalaulude trükiks ettevalmistamisel on koostaja just sellest aspektist laule täiendanud.

2. Mitte ainult laulu üleskirjutamine laulmise või etteütlemise järgi ei muuda teksti. Laulud on kannatada saanud nii sisult kui ka vormilt "ajahambast puretuna", aga ka lauliku suvast sõltuvalt /9/.

Kõiki neid kõrvalekaldumisi käsitab Hurt vigadena. Ta peab vajalikuks originaaltekstide korrektuuri asjatundjate poolt. Ta lubab Jaan Bergmannil (kes on Hurda abiliseks "Vana Kannel" II väljaandmisel) viia laulud murdekeelde. Veel enam, lubatud on ka "mõne muu pisukese eksituse ... omast mälestusest ära parandada" /10/.

Põlva laule on Hurt peamiselt liitnud või lahutanud. Kolga-Jaani lauludes on juurde lisatud värsse või koguni pool laulu (näit. VK II 458 = K-Jaani KK II 39 Maie laul). Käsikirjas on märkus: Mida ta küsis, seda ei mäletanud laulik isegi; seda ei teadnud, et Mai pärast üles tunnistas ja surmanuhtlust sai. Käsikirjas lõpeb laul 35. värsiga: Ann uuest küsima. Trükis on laul lõpetatud, 95-värsiline. Ent esimeses 35 värsis on samuti erinevusi trüki- ja käsikirjateksti vahel.

Toome näitena ühe lauluga toimunud muutused teel käsikirjast trükki. Laul on Kolga-Jaanist "Vana Kannel" II 205 A, käsikirjas - III 44.

Originaal

Trükitekst

Ei oln'd julgust juure minna,
südant süli karata.

Ei olnud julgust juure minna,
Egä südant sülle võtta.

Miks sina nutad, poega noori, Mis sul kurbust kasvateles, Südämesse sünniteles?	Miks sa nutad poega, noori, Mis sul kurbust kasvateles, Silmavetta sigiteles?
Ahtake andsin vastusta	-
Ikun hella emäkene	-
Käisin metsa kõndimaie	Läksin metsa kõndimaie
Lähen nüüd laande kõndimaie	Nüüd lähen laande kõndimaie.
Teadis targasti kõnelda	-

Käsikirjas on selle laulu kõrval märkused *im Drück fortgefallen, von B. fortgefallen.*

Selgub, et käsikirjade töötlemine ei piirdu üksnes grammatika ühtlustamisega, mis oli ju vältimatu. Lisaks on teadlikult tehtud nii sisulisi kui ka vormilisi muudatusi. Hurt räägib siin endale vastu: ühelt poolt tekstide puutumatus, et materjal oleks uurijajale kättesaadav sellisena, nagu see kogumisajaks säilinud oli; teisalt soov tekste täiustada, puhastada "vigadest". Abilisteks on siin mälu ja intuitsioon. Vast siit ka Hurda nõue: säilitada originaalid puutumatusena ja kogujate töö olgu rahva- ja ajahtne, s.t. kirja tuleb tekstid panna täpselt nii, nagu laulik laulab või dikteerib /11/.

Kokkuvõtteks. Vaatlesime J. Hurda rahvalaulude väljaandmisega seotud teoreetilisi põhimõtteid ja tulemust "Vana Kannel" I ja II varal. Hoolimata täpsuse- ja selgusetaotlusest, mis on kirjas väljaande eessõnas, on tegelik olukord mõnevõrra teine.

"Vana Kannel" I ja II ei ole ühe kihelkonna kõikide olemasolevate variantide kogu. Kahjuks pole selge kõikide laulude valiku- või kõrvalejätmise põhjus.

J. Hurt märgib, et kogutavad laulud on vaja kirja panna originaalseina ja sellisena käsikirjas säilitada. "Vana Kannel" peaks need publitseerima uurijajale. Aga nähes laulude nii tahtlikku kui ka tahtmatut (unustamine, kogumismeetodist lähtuvat) muut(u)mist, tahab Hurt leida "puhast", algselt terviklikku laulu. Sel eesmärgil kohendab ta tekste, paludes ka Jaan Bergmannil seda teha.

J. Hurt tunnetab vahet laulmise järgi üleskirjutatud ja dikteeritud laulude vahel. Kas ja kui palju ta on tekste redigeerinud sellest seisukohast lähtuvalt, pole selge.

"Vana Kandle" eesmärgiks seadis Hurt vahendada uurijale kogutud laulumaterjal. Et trükis ei ole avaldatud kõiki tekste ja et osa laule on trükis teisene- nud, selgub "Vana Kannel" I ja II eessõna hoolikal lu-

gemisel. Eelnevast käsitlesest nähtub, et 1) ei saa usaldada kõiki eessõnas toodud arve; 2) välja jäänud laule on küllalt palju (68 + 62); 3) ka viimaste seas on variante, mida on osaliselt kasutatud trükivariandi jaoks; 4) käsikirjalisi laule on trüki jaoks muudetud.

Miks kujunes "Vana Kannel" I ja II just selliseks? J. Hurdal oli oma rahvalaulude käsikirjaline kogu. Laulud olid saadud Hurda enda ja tema lähikondlaste tööna Põlva ümbrusest, hiljem teistestki kihelkondadest. J. Hurt näeb rahvalaulude teadusliku väljaande vajadust, et hiljem saaksid uurijad teha neis korrektiive. Originaalide võrdlemisel, töötlemisel (arvestades murret, laulude tahtlikku ja tahtmatut muutmist, üleskirjutamise iseärasusi) saaks igast laulust esindusliku, selge, täiusliku teksti. Hurt näeb oma tööd teadusliku "Vana Kandlega" eeltööna spetsiaalkogule, s.o. esteetilisele antoloogiale /12/.

"Vana Kandle" teaduslikkus tingib selle, et laulud tulnuks välja anda originaalseina. Seda Hurt ka rõhutab: "Um dem Forscher ein völlig sicheres, originäles Material vorzuführen, habe ich die Lieder genau so abgedruckt, wie sie gefunden oder recitirt worden, ohne irgendwelche poetische Verarbeitug oder Umgestaltung." /13/.

Hurt võrdleb rahvalaulude ilu lihtsate põllulilidele võluga. Kuid ometi osa uurijate tööst on Hurt enda, osalt J. Bergmanni kanda võtnud. Peale laulude tõlkimise saksa keelde puudutab see just laulude poeetilist muutmist, kuivõrd ortograafia ühtlustamine, värsside nummerdamine, laulude süstematiseerimine oli ju käsikirjade vormistamise ebaühtlase taseme tõttu võimalik.

Kasutatud allikad ja kirjandus

1. Vana Kannel - Tartu, 1886. - I. - Lk. I.
2. Samas.
3. Vana Kannel. - I. - Lk. XVI.
4. Samas.
5. Samas.
6. Vana Kannel. - I. - Lk. XVI.
7. Vana Kannel. - I. - Lk. XIX.
8. Põlva laulud Nr. III (käsikiri).
9. Vana Kannel. - Tartu, 1886. - II. - Lk. XVIII.
10. Samas.
11. Vana Kannel. - II. - Lk. XI.
12. Vana Kannel. - I. - Lk. XVI.
13. Samas.

Tekstis kasutatud lühendid

VK I = Vana Kannel I
VK II = Vana Kannel II

TA Fr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas olevad käsikirjad:

- Põlva KK I = H Põlva VK I 1. vihik (I. Wanad Ees-
ti rahvalaulud Põlva kihelkonnast
Wõrumaalt, korjanud Joosep Hurt, Johan
Hurt ja Eeva Hurt aasta 1865 ja 1875
vahe pääl. Põlva laulud Nr. I).
- Põlva KK II = H Põlva VK I 2. vihik (II. ... kor-
janud Jakob Hurt aasta 1860 - 1872
vahe pääl. Põlva laulud Nr. II).
- Põlva KK III = H Põlva VK I 3. vihik (III. ... üles
kirjutanud Peeter Wäiso aastal 1877).
- Põlva KK m = H Põlva VK I 4. vihik (IV. ... Kor-
janud: Mihkel Härms. Põlva m).
- K-Jaani KK I = H K-Jaani VK II 1. vihik (I. Eesti
rahva vanad laulud korjatud Kolga-
Jaani kihelkonnast. Korjanud on Jaan
Bergmann ja Kristjan Grau 1876. Kol-
ga-Jaani laulud Nr. I).
- K-Jaani KK II = H K-Jaani VK II 2. vihik (II. Vanad
rahvalaulud Kolga-Jaani kihelkonnast.
Korjanud seminari õppija Orgussaar
1876 - 1878. Kolga-Jaani laulud. Nr. II).
- K-Jaani KK III = H K-Jaani VK II 3. vihik (III. Eesti
rahvalaulud Kolga-Jaani kihelkonnast
Viljandimaalt. Korjanud aastal 1878
Jaan Bergmann, *stud. theol.* Kolga-
Jaani laulud Nr. III).

Lisa

Järgnev tabel "Rahvalaulud "Vana Kannel" I, II" annab ülevaate originaalide arvulisest vastavusest trükitekstidele.

Tabelis on antud korrespondent, tema kogutud materjali hulk käsikirjas, selle kasutamine väljaandes, tekstide muutused teel trükki.

Rahvalaulud "Vana Kannel" I

Originaalide kogu; korrespondent	Originaale	VK I	VK I	Originaalid		Läule VK I	
		kasut.	välja jäet.	jaot. osa-	lii- de- tud*		
		originaale*		deks*			
I	Joosep Hurt	89	63	26	1 → 2	3	61(62)
	Johann Hurt	46	41	5	1 → 2	8 ↘ 1	41(38)
	Eeva Hurt	21	15	6	-	-	15(15)
II	Jakob Hurt**	68(50)	41(28)	27(22)	4 → 10 (3 → 8)	-	47(47)
III	Peeter Väiso	24	20	4	4 →	14	30(29)
mapp	Mihkel Härms	10	10	-	3 → 8	-1***	14(14)
Kokku		258 (240)	190 (117)	68 (63)	+23 (+22)	-5	208 (205)

* Arvestatud on J. Hurda tabelit VK I eessõnas.

** II käsikirjakogus (Jakob Hurt) on 50 laulu, sulgudes toodud andmed arvestavad seda.

*** I 54 (Joosep Hurt) m2 (Mihkel Härms) = VK I 112. VK I sisukorras on laulu kogujaks märgitud Joosep Hurt. Nii on see ka toodud tabelis. Mahaarvestus on tehtud Mihkel Härmsi juures.

Tulbas "Läule VK I" on sulgudes antud Jakob Hurda VK I eessõnas toodud vastavad arvud.

Rahvalaulud "Vana Kannel" II

Originaalide kogu; korrespondent	Originaale	VK II	VK II	Originaalid			Laule VK II
		kasut. originaale*	välja jäet. originaale*	jaot. osa- deks*	lii- de- tud*		
II Orgussaar	226	196	30	6 → 12	6 → 3	199	
I Grau	20	20	-	-	-	20	
Bergmann	30	26	4	-	2 → 1	25	
III Bergmann	268	240**	28**	3 → 6**	5 → 2	240	
Kogust puudub 6 Bergmanni laulu	-	-	-	-	-	6	
Kokku	544	482	62	+9	-7	490	

- * Arvestatud on J. Hurda tabelit VK II eessõnas.
 ** J. Hurda tabelis on trükiviga: III 268 = 488,
 p.o. III 168 = 488.

JAKOB HURT KOOLISÜSTEEMIST JA HARIDUSE SISUST

Ants Järv

Tunnetanud oma jõudu tegutsemiseks rahvusena, jõudsid eestlased 1860. aastatel sotsiaalse, majandusliku ja kultuurielu intensiivarengu vajaduse äratundmisele. Kui eelnevatel aastakümnetel kulges areng paljuski stiihilises plaanis ja progressiivsema mõtte kandjaid oli vaid üksikuid intelligentsi hulgas, siis nüüd kujunevad välja sihiteadlikumad ja ülddemokraatlikumad eesmärgid ning paljud algatused tulevad just külakeskonnast ja eesmärkide saavutamiseks rakenduvad võimalikult paljud eestlased nii maal kui linnas. Rahvuse väljakujunemisprotsessis saab kandvaks jõuks talupoeg, kelle tegevust tiivustab soov vabaneda igasugusest orjusest, viha baltisaksa mõisnike ja pastorite vastu, tahe ise suunata arengut, vajadus sisukama hariduse järele. Tähendusrikasteks saavad palvekirjade aktsioon, esimene üldlaulupidu, seltside asutamine jpm., üheks tähtsamaks ajaliseltsi esimene algatus - Eesti Aleksandrikool. Selle asutamiseks loodud peakomitee, eriti aga üle maa rajatud abikomiteed kujundasid välja mõjuka massiorganisatsiooni, mis arendas laialdast, mitmekülget ja rahvuslikku liikumist väga virgutavalt mõjutanud tegevust. Hans Kruus rõhutab põhjendatult, et: "Eesti Aleksandrikooli mõttega koos areneb olulisem osa eesti rahvusliku ärkamise üldideoloogiast, eriti aga eesti emakeelse kooli ideestik." /1/. Kesksuks isiksuseks selle juures ja kõige selle sees oli Jakob Hurt.

Külakoolmeistri pojana oli J. Hurt oma kooliteel isakodust läbi Põlva kihelkonnakooli, Tartu kreiskooli, gümnaasiumi ja ülikooli kogenud omajagu neid ahista- vaid, piiravaid ja mõjustavaid tegureid, mis haridusele pürgivate eestlaste ees seisid. Küllalt olulisel kohal seejuures oli õppekeel, sest piirdus ju emakeelne haridus üksnes külakooliga. Kulus aega ja energiat, enne kui ületati saksa keele mõistmise-tarvitamise oskuse barjäär, et hariduse sisule lähemale jõuda.

Varakult rahvatraditsiooni tähendust tunnetanud J. Hurdas olid filoloogilised huvid ja võimedki gümnaasiumis hakanud kindlamaid sihte omandama, kusjuures omajagu elektrifitseerivat virgutust selles suunas sai ta "Kalevipoja" esimeselt vihikult, kuid vanemate soovi arvestavalt läks ta usuteadust õppima. Kiindumus filoloogiasse saatis J. Hurta kogu ülikooliõpingute aja, jätkus hiljemgi ning selle omaette kõrppunktiks oli 1886. a. Helsingis kaitstud doktoriväitekiri "*Die estnischen*

Nomina auf -ne purum".

Oma erihuvidest lähtuvalt astus J. Hurt üliõpilasena Õpetatud Eesti Seltsi ja sealtkaudu algasid tema kontaktid Fr.R. Kreutzwaldiga, kelle soovitusel ja eestkostel hakkas ta 1862. a. tõlkima uut talurahvaseadust lõunaeesti keelde - "Lihvlandi Talorahva Sääduse-rammat ..." (Trt. 1863). Kirjavahetusest ilmneb, et tõlketegevus oli J. Hurdale nõudlik keelekool, ühtlasi senisest põhjalikum süvenemine uude kirjaviisi. J. Hurda sellealast süvenemist õhutas omakorda veel J. Köler oma kirjadega. 1864. a. esitaski J. Hurt OES-i koosolekul uued õigekirjaõpetuslikud juhised, mis sama aasta lõpul ilmusid brošüüris "Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi" (Trt. 1864). Märkinud, mida O.W. Masing, Fr.R. Faehlmann ja Ed. Ahrens on teinud kirjaviisi alal, tunnistab J. Hurt samas motiveeritult, et vana kirjutamisviis on puudulik. Küllap mõistis ta seejuures, et vanadest tavadest kammitsetud keelepruuk hakkab oluliselt segama ja pidurdamagi tulevast arengut. Ahrensi seisukohti, Köleri innustusi ja Kreutzwaldi soovitusi arvestanud J. Hurt peab eesti keele loomule vastavaks nn. soome kirjutusviisi ning rõhutab kokkuvõttes, et tuleb ümber teha ja parandada "Kooli-rammat" (s.o. Põlva pastori Schwartzi toimetatud sari "Koli-rammat") ning on veendunud, et meil ka "täielisemad õpetuse-rammatud kirjutatakse" /2/.

J. Hurt mõistis pikematagi, et sisukam haridus algab keelest. Selle äratundmisele oli olulise impulsi andnud ka kohtumine Eesti Aleksandrikooli mõtte kandjatega 1863. a. Järgneva paarikümne aasta jooksul oli J. Hurda elus ja tegevuses väga olulisel kohal Eesti Aleksandrikool, koos sellega üldse sisukam emakeelne haridus eestlastele.

Mõtte tähistada pärisorjuse kaotamise 50. aastapäeva ühe jäädava mälestusmärgiga ütles 1860. a. märtsis välja Holstre valla Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson. Tema järgi pidi see olema lihtsalt "üks ülem kool Eesti poeglastele" /3/. Konkreetsemat tuge oma mõttele sai J. Adamson naaberkihelkonna Tarvastu kõsterkooliõpetajalt Hans Wühnerilt. Koos päritakse nõu J.W. Jannsenilt, kes oma ettevaatlikkuses piirdub kirjavastusega ajalehes, tunnistades, et "mõnnus oleks se assi kül", kuid eeldab asja uurimist. H. Wühneri kaudu saab mõttest teada Tarvastu kirikumõisa koduõpetaja Oskar Marpurg, kelle vahendusel saadakse kontakt Liivimaa kuberneriga. Mõte hakkas liikuma. Kooli-mõtte algatajad ise lootsid asjatundlikku nõu saada ka OES-ilt, kuid aprillis 1863 Tartus kogesid, et seltsi presidendil prof. C. Schirrenil on "kange püüdmine /.../ Eesti keelt hoopis ära suretada ja Eestlasi Saksteks ümber muuta" /4/. Pärast seda koosolekut tutvuti aga seltsi liikme J. Hurdaga, kes mõttest kohe oli innustunud. Viimase kaudu sai kavatsusest teada Fr.R. Kreutzwald, kellele see mõte esimese hooga oli ilus, meeste "agarus kiiduväärt, aga plaan on liiga suurejoonelises mastaa-bis tehtud, nõnda et selle teokstegemine pole üldse

mõeldav" /5/. Kreutzwald kontakteerus aga kohe Köleri ja Karelliga Peterburis ja, saanud nendelt toetuse, kehutas seejärel J. Hurta, et viimane mõtte algatajaid kiirustaks koostama palvekirja otse keskvalitsusele. H. Wühner oli koolikava esitanud kreisi maakoolivalitsusele ja kirjutanud sellest ka Kreutzwaldile. Kirjas Wühnerile (16.X 1863) kahetseb Kreutzwald, et valiti väga aeglane tee läbi bürokraatiapadriku, kuid loodab siiski paremat, pidades aga siiski oluliseks plaanis "vene keele punkti tähtsamaks tõsta, kui see on sündinud"/6/, mida toonitab ka kirjas (25 - 27.X 1863) J. Hurdale/7/. Kreutzwald teadis, et aadlilt koolile rahalist tuge pole loota, kui, siis peaks tulema nendemeelne põllutöö-kool mõisa kubjaste ja aidameeste koolitamiseks, nagu ta märgib samas kirjas J. Hurdale. Kreutzwaldile oli oluline, et tulevane kool alluks otse haridusministeeriumile. Seda rõhutas ka J. Köler kirjas J. Hurdale 3. IV 1864 /8/. H. Wühner jt. mõistsid aga hästi, et nende ametist olenevalt on nad antud hetkel igati sõltuvad kohalikest kooliülemustest, pastorist ja aadlist, ning isegi kartsid minna vastuollu. J. Hurt on püüdnud aidata peletada meeste kartusi ja jõudnud ka ise seisukohale, et kool allugu haridusministeeriumile, mitte aga kiriklikule maakoolivalitsusele ja selle puruvana-meelsetele käsutavadele.

Mõtte senises arengukäigus nägid asjaosalised Eesti Aleksandrikoolis eelkõige järgmist astet kihelkonnakoolile, milles õpetamine pidi toimuma eesti keeles. Õppekirjandusest olenevalt kavatseti esialgu saksa keeles õpetada füüsikat ja geomeetriat. Eraldi õppeainetena nähti ette nii eesti, saksa kui ka vene keel. Kirjas J. Hurdale oli J. Köler seda meelt, et kui midagi ei saa eesti keeles õpetada, siis tuleb seda teha vene keeles, kuid peamiseks peab ta, et "kõik õpetus peab - nii hästi kui see läheb - rahvakeeles sündima" /9/.

1864. a. oli J. Hurt tihedalt seotud ülikooli lõpueksamite ning väitekirja kirjutamisega, mis võeti vastu jüripäeval 1865. Järgnes koduõpetajatöö Hellenurmes, siis kirikuõpetajaks vajalik prooviaasta Otepääl, kus ta programmi täitis seitsme kuuga. Äksi kirikuõpetajaks aga Liivimaa konsistoorium J. Hurta ei kinnitanud, tuues ettekäandeks lühema prooviaasta. Sooritanud gümnaasiumiõpetaja kutseks vajalikud eksamid, töötas J. Hurt 1868. a. kevadsemestri Kuressaare gümnaasiumis ning sama aasta sügisest alates Tartu gümnaasiumis. Hoolimata õpingute ja tööga kaasnenud pingest on J. Hurt nendel aastatel väga sügavalt juurelnud oma rahvuse ja selle kultuuri olemuse ning saatuse üle. C. Schirreni jt. avalikult kuulutatud seisukohad, mille järgi väikerahvad paratamatult kaovad ja kohalikel on õigem saksastuda, olid J. Hurta juba 1863. a. alates valusalt puudutanud. Siis tulid külakoolmeistrid Eesti Aleksandrikooli mõttega, mis J. Hurdale kohe suure lootskiirena paistis ja tegutsema õhutas. Siis veel tema enda otsene pedagoogitöö, mis omakorda viis sügavamale

järelemõtlemisele eestlaste tuleviku üle. Oma tähendusega olid J. Hurdale ka C.R. Jakobsoni haridusküsimusi käsitlevad artiklid "Eesti Postimehes" ning viimase aabits ja lugemik, mis ilmusid 1867. a. Aleksandrikooli mõtte algatajate ega J. Hurda järgi polnud kavas erilaadset põllutöökooli. Vahepeal oli C.R. Jakobson, kes varem piirdus samuti mõistega "üks ülem kool" /10/, hakanud juba samastama Eesti Aleksandrikooli põllumeestekooliga /11/, mida arvestavalt oli koostanud käsi- raamatu "Teadus ja seadus põllul" (1869).

Emakeelsete kooliraamatute probleemiga tegeldi ka kooliõpetajate konverentsidel, kusjuures 1868. a. juunis Viijandis toimunud konverentsil tuli C.R. Jakobson välja plaaniga luua "Eesti õppetuse raamatute laiali lautamise selts", mida Fr. Tuglas loeb Eesti Kirjameeste Seltsi ajaloo alguseks /12/. C.R. Jakobson tegi kiiresti kavatsetava seltsi põhikirjakavandi ning 3. IX 1868. a. palvekirjale seltsi asutamiseks on ka J. Hurt alla kirjutanud.

Kaasalõcmisega nii Eesti Aleksandrikooli kui ka Eesti Kirjameeste Seltsi asutamisel oli J. Hurt üha põhjalikumalt süüvinud eestlaste haridusvõimaluste, üldse aga hariduse olemuse ja sisu probleemidesse. Seejuures oli ta hästi mõistnud laiemat avalikkuse kaasa- haaramise hädavajalikkust.

J. Hurda esimene tähendusrikkam avalik esinemine toimus esimesel üldlaulupeol 1869. a. Aegsasti koostatud ulatusliku kõne tekst jäi küll suure vihmajärgu tõttu ette kandmata, esitas vaid osa, kuid peamise, mis kolme suure soovina sai tuntuks. J. Hurdale avaldusid priiuse piirid igavestes jumalikes ja ajalikes inimeste seadustes, kuid kõige tähtsamaks lähtealuseks pidas ta rahva elujõudu, mille juured on tema keeles, iseloomus, pärimustes ja ajaloos. Lähtudes olemasolevatest tingimustest arvestab ta, et võimukandjate passiivsus- sest ja otsesest vastuseisust olenevalt tuleb edasisele vajalik alus ise rajada ning "selle heaks tööd teha, vaiva näha ja kulu kanda". Teiseks pidas ta oluliseks, et "Eestimees jäägu Eestimeheks igas ametis, igas seisuses, maal ja linnas". Ja kolmandaks soovis ta, et "Eestirahvale ka suuremaid koolisid elosse sünniks, kui meie kihelkonna ja küla koolid on" /13/.

J. Hurt teadis, et teatud hulk eestlasi oskas ja tahtis näha hetkel veel vaid kitsalt isiklikku kasu. Ta suunas oma soovid kogu rahvale ja arvestas jäädavast ning üleüldist kasu vabadele inimestele, kusjuures "see peab palju enam muretsemist olema hea koolide, raamatu- kogode ja iseäraliste seltside sünnitamise eest". J. Hurt sisendas laulupeelistele, et võimalikult kiiresti tuleb rajada emakeelse õpetusega "hea kreiskooli vääriline EESTI kool", mis omakorda küla- ja kihelkonna- koolidki "kõrgema pulga peale" aitaks viia. Eriti rõ- hutas ta seejuures, et tõeline "nii hästi vaimu kui ka südame äratamine ja harimine" saab toimuda ainult ema- keelses koolis ning just talurahva hulgast pärit noor-

tele on vaja sisukamat emakeelset haridust, kusjuures sellises suuremast eesti koolist saaks "meie vabadu- sele tõsine kasu ja tugi" /14/.

1869. a. sügisel esines J. Hurt Tartus gümnaasiumiõpetajate pedagoogilisel õhtul põhjalikult läbikaalutud ettekandega, milles meil esmakordselt nii selgesti esitas hädavajaliku koolisüsteemi ja vastavalt ka hariduse sisu. Esimeseks (alamaks) astmeks pidas ta kõikidele lastele kohustuslikku külakooli, kus tuleks tegelda mitte ainult lugemise, laulmise ja usuõpetusega, mida seni harilikult oli õpetatud, vaid kindlasti ka kirjutamise ja rehkendamise ning loomulikult õpetada kodumaatundmist. J. Hurt ei pea õigeks, et külakoolis nähakse üksnes leeriõpetuseks ettevalmistajat. Väärrib tähelepanu, et kogu austuses usuõpetuse vastu taunib ta samaaegselt usuõpetusega liialdamist külakoolis, leides põhjendatult, et see on "tõelisele usklikkusele ning ilmalikule õpetusele kahjuks" /15/. J. Hurt peab külakooli ettevalmistusastutestks elu tarbeks ja need "peavad elementaarsel viisil kõiki tähtsamaid eluvajadusi arvestama", kusjuures "vajadused pole ainult usulist, vaid ühtlasi ka olulisel määral ilmalikku, parem veel: maailmatundmise laadi" /16/.

Rahvakoolide teiseks astmeks maal oli kihelkonnakool, milles J. Hurda järgi antakse "õpetust külakooli ainetes laiendatud ulatuses" ning uute õppeainetena lisab ta geograafia, ajaloo ("iseäranis tähele pannes kodumaad"), füüsika, emakeele ning saksa ja vene keele algõpetuse huvilistele. Eriti väärrib tähelepanu, et J. Hurt meil esmakordselt määratleb emakeele asendi ja põhisisu rahvakoolis - "emakeele elementaargrammatika õpetamine stilistiliste harjutustega" /17/. J. Hurt rõhutas: "Emakeele grammatikalist läbiarutamist pole minu teada kihelkonnakoolides veel kusagil ette tulnud ja tema sissetoomine on üks uus, aga minu meelest hädatarvilik ajanõue. Tema senine ripakilejätmine tuleb maakooli juhtide ning ülemuste suurest huvipuudusest rahvakeele vastu." /18/. Emakeele õpetamise vajalikkust näeb ta selleski, et "eesti keele pruukimine seniajani vigase kiriku- ning pastorite keele kange mõju all seisab" /19/. Tähelepanu äratav, et J. Hurt näeks meeldi tütarlastele eraldi ja vähendatud ainemahuga kihelkonnakooli "võõraste keelte täieliku väljajätmisega", kuid mis "käsitöö-õpetuse ja võib-olla muud iseäralik-naiselikud tegevuskonnad oma kavasse võtab" /20/.

Rahvakoolide kolmandaks, kõrgemaks astmeks maal nägi J. Hurt kolmeaastase õppeajaga maakonnakoole, mis baseeruksid kihelkonnakoolidel ja millede programmid oleksid võrreldavad linna kreiskoolidega, kuid arvestaksid maa olusid ja vajadusi. Uute õppeainetena oleksid seni veel puuduvates maakonnakoolides algebra, stereomeetria, planimeetria, maamõõtmine, tehnoloogia ja teoreetilis-praktiline põllumajandusõpetus, siis iseseisva ainenäe või koos isamaa ajaloo "maa-asutuste ning põhikorra tuttavaks tegemine" ning kohustuslikena

saksa ja vene keel. Lõpuklassis peab ta soovitavaks didaktika ja metoodika õpetamist "lootusriikaste koolmeistrite tarbeks". Sellises sisus ja mahus nägi ta ka tulevast Aleksandrikooli. Eraldi rõhutas ta aga, et "rahvakoolis võib õpetust anda ainult emakeeles" /21/.

Oppekeele küsimust on ta oma ettekandes põhjalikumalt arutanud, tõestades, et haridust "emakeeles saab kätte poole vähema ajaga ning poole kuluga", kuna midu kulub õpilaste aeg ja jõud võõra keele õppimisele, kool aga rahuldub õpilaste pealiskaudsete vastustega ning lõpuks on olemas vaid kahtlasevõitu teadmised. "Õpetus emakeeles hoiab alal sideme rahvaga," toonitab J. Hurt, märkides, et saksakeelsete koolide eestlastest õpilased on rahva tulevikule enamasti kaduma läinud. J. Hurt on kindlalt veendunud, et emakeelse hariduse kaudu "haritakse ühtlasi rahva kirjavara". Eriti peab ta seejuures silmas emakeelseid kooliraamatuid, arvestades, et saksastamist ajavad "koolide juhid rahva kirjavara kasuks viimasel ajal pole samahästi kui midagi teinud" /22/. Ümberrahvustamise küsimuse üle arutledes juhtis ta sakslastest kolleegide tähelepanu sellele, et ülipüüdlik saksastamine võib kaasa tuua venestamise, millest Moskva panslavistid juba kirjutavatki. J. Hurt on siiski optimistlik, sest ta näeb veel oma kultuuripinda ja et rahval on oma karakter, oma religioon, kusjuures "üheks tugevaks vastasabinõuks selle Moskva härrade laastamise vastu on üksnes rahvakoolide ning rahvaelu väljaehitamine rahvuslikul põhjal" /23/.

Eesti Aleksandrikooli ja ka Eesti Kirjameeste Seltsi asutamises on olulise tähendusega initsiaatorite (Adamson, Wühner, Hurt, Jakobson, Jannsen jt.) kohtumised 6. ja 7. juulil 1870. a. Helmes ja Tarvastus. J. Hurt kõneles Helmes "meie koolitatud ja haritud meestest" ning põhjendas rahvusliku ideoloogia olemust ja tähendust. Ta arvestas tõsiasja, et "Eestimaa on Veneriigi maakond ja seks saab ta ka jääma" /24/, kuid sellele vaatamata ei pea ta ümberrahvustamist võimalikuks, kuigi "kurdab ja kaebab valusasti" ümberrahvustamise pärast, sest enam haridust saanud eestlastel "aega mööda kombeks ja harjunud viisiks on saanud salata oma rahvust", saksastuda või venestuda, kuigi orjusest vabastatud talurahvas "ei seisa enam tõiste al, vaid tõiste kõrval" /25/. Pealegi on ta veendunud, et "niisugust hirmust terve rahva surmamist meie ajal enam ei või olla ega tulla" /26/. J. Hurdale oli ülimalt oluline ja sisendas seda ka teistele, et "meie koolitatud vennad peavad Eesti rahva liikmeteks ehk Eestlasteks jääma" /27/. Helme kõnegagi taotles J. Hurt ju kõige muu kõrval sisukamat ja teadlikumat emakeelset haridust, mis rahval endal aitaks veelgi paremini tunnetada iseenda elujõudu, kuna eestlased on seni ikka "imelise jõuga ka vägevamate võimu ja meelevalla al oma iseloomu, keele ja kombed muutmata ja mürdmata hoidnud" /28/.

Samal 1870. a. hilissügisel läks J. Hurt oma mõtetega julgelt edasi ja gümnaasiumi pedagoogilisel õhtul

rääkis ta "Eesti keele õpetamisest kõrgeimas koolides", rõhutades, et "eesti keel tuleb õpetusainena ka meie saksa gümnaasiumidesse ja kreiskoolidesse eestlaste maal sisse viia" /29/, sest "kes meie juures, eestlaste maal, elada ja äri ajada, üht maa ametikohta täita, mõne ametiasutuse eesotsas seista või selle liikmena talitada, kes õpetaja või rahvakooli eestseisja ning juhataja tahab olla, sellele on eesti keele hea tundmine mõõda-pääsematult tarvilik ja kes teda juba kodust peale ei mõista, peab, olgu ta sakslane või venelane, tema ära õppima" /30/. J. Hurda järgi ei tohi paikseks jääda tahtjatele piirduda üksnes keele algkursusega, vaid teisel astmel tuleb minna sügavamalt "keele vaimu ja ülesehituse juurde" ning õpetus peab tingimata haarama "rahvapäraste kirjatööde lugemist, mis iseäranis kohased on rahvast, tema vaimu, tema kombeid, harjumusi, vaateid jne. tuttavaks tegema" /31/.

Nii on J. Hurt eesti keele õppimise ja õpetamise osas nii eestlastele nende koolides kui ka muulastele juba gümnaasiumides näinud ette sügavamaid ja mahukamaid teadmisi, mis tagaksid hariduse üldisema ja laiemasisukuse. Tema ise oli "oma õpetustegevuse viimasel ajal Tartu gümnaasiumis eesti keele tunde andnud ja kooliõpilaste poolt elavat osavõtmist leidnud" /32/. J. Hurt vaatas aga kaugemalegi. 1874. a. sinodis esitatud ettekandes "Eesti päevaküsimused" märkis ta; "Ülikooli juurde tahaksime meie eesti keele lektoraadi asemele selle keele jaoks korralist professuuri." /33/.

1869. a. saadi kõrgemalt poolt luba korjata raha Eesti Aleksandrikooli asutamiseks. 1870. a. valitud Eesti Aleksandrikooli asutajate komitee presidendiks sai J. Hurt, kes koostas mahuka selgituse "Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eestirahvale", milles tõstis välja ka kavatsetavad õppeained. 1869. a. pedagoogilisel õhtul välja pakutud maakonnakooli kavaga võrreldes oli õppeainete süsteem täpsemalt esitatud ja loogilisemalt seostatud ning "mis meie isamaasse puudub" rõhutatult märgitud /34/. Kui maakonnakooli puhul oli J. Hurt rääkinud mõnest tunnist didaktikale ja metoodikale, siis nüüd pidas ta perspektiivis võimalikuks, et "saab Aleksandrikooli kõrvale üks ühe- või kaheaastane iseõpetus asutatud ja alustatud, koolmeistrite väljaõpetamiseks" /35/. Täpsemalt määratles ta eesti keele kui õppeaine asendi ja mahu tulevases Eesti Aleksandrikoolis: "**Eestikeel.** Seda saab nõnda õpetatud, et koolipoisid oma emakeelt selgeste ja ilma veata rääkida ja kirjutada oskavad. Oppijaid harjutatakse igasugu asjadest pääst midagi kirjutama, niisamati ka kirju üles panema, mis maha ja ameti pidamises, kauplemise ja muu asjade toimetamise juures pruugitakse." /36/. Lisaks grammatika heale tundmisele nägi J. Hurt seega ette küllalt laiaulatuslikku kirjandiõpetust tänases mõttes, mis tollal oli päris uus suundumus. Kirjanduse õpetamist seejuures ta otseselt ei maini, kuigi 1870. a. pedagoogilisel õhtul oli pidanud gümnaasiumis võimalikuks "rahvapäraste kir-

jatööde lugemist". Selles "tähtsas kuulutuses" peab J. Hurt eriti oluliseks laia avalikkuse valgustamist just eestikeelse kooli vajalikkuses, kuna "kooli peetakse Eestikeeli" ja "kõik tõsine ja täieline, mõnus ja mõjuja õpetus, nii häste vaimu kui ka südame äratamine ja harimine, üksi sündinud emakeeli inimesele antud saada võib" /37/ ning seetõttu "Saksa ja Venekeel ei saa mitte õpetamise keel, vaid õpitav keel olema" /38/. J. Hurt koputab rahva enda südametunnistusele ja osutab rahvusele äärmiselt kahjulikule tendentsile, kui võõras keeles hariduse saanud "ei arva ennast enam Eestlasteks, vaid Sakslasteks, et nad kül seda sügugi ei ole" /39/. Põhjendatult seostab J. Hurt sisukama ja mahukama emakeelse üldharidusega eesti keele enda arengu ning "koolide läbi saab Eesti kirja vara kasvama ja igapidi täielisemaks minema" /40/.

Eestikeelse hariduse, laiemalt aga üldse eestluse propaganda J. Hurda poolt tõi endaga teravaid vastuväiteid baltlastelt (arvestagem siinjuures ka C.R. Jakobsoni ja tema isamaakõnesid baltlaste ärritajana). Aleksandrikooli esimese aruande lisas "Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta" märgib J. Hurt kahetsusega, et kõrgema ameti ja vaimuharidusega mehed "suuremat jagu kõik Aleksandri-koolile kangeste vasta pannud" /41/ ning mitmes kihelkonnas "nimelt kiriku õpetajate vastaseisimine ja asja äralaitmine raha korjamise sääl osast koguni kinni pannud" /42/.

Otseselt vastaliste, neile järeleandjate, argade ja kartlike vastu küsib J. Hurt otse: "Mis tuleb Eestirahva saksastamisest ja venestamisest arvata?" /43/. Veenvalt selgitades ja objektiivselt olusid hinnates usub J. Hurt kindlalt, et ümberrahvustamine pole mõeldav ega võimalik, pealegi kus "Vene valitsuse ajal oleme meie vabaks rahvaks saanud" ja sellele vaatamata, et "meie oleme Veneriigi alamad ja tahama seks jääda ka edaspidi" /44/. Talupoegade eneste tuimuse võitmiseks ja ka perspektiivide näitamiseks selgitas J. Hurt uuesti olemasolevat ja kavatsetavat koolisüsteemi, rõhutas veel kord, et "õppimise keel ise olgu ja jäägu oma emakeel" /45/, mis tagab võimalikult väiksema ajakuluga baashariduse omandamise ning on eluliselt oluline rahvuse enda seisukohalt, sest "keeles elab meie vaim, tema läbi avaldab ennast meie sisemene elu" /46/, "pääle selle on rahva keel täis tuumakat eluõpetust ja teravat loomulist tarkust" ning "rahva keeles elab kõik rahvas" /47/. Tingimata lapsedki, kellele tegelikult "ka kõige parem toit veel täieiste hää" /48/ pole, kuid kadakaskesteks või poluvernikuteks tehtuna on nad "puhas poolikud ja igapidi puudulised inimesed" /49/, kes pole suutelised rahvale vajalikku kirjavara soetama. J. Hurt ei väsi rõhutamast, et on vaja targemat ja n.ö. juurelt tundmist, et mõista rahva keelt, selle mitmenarulisil murdeid, rahva vanaaegseid mälestusi, laule ja jutte, vanasõnu ja mõistatusi, kombestikku jm., pealegi on "mitmesuguste Eesti asjade uurimine sündinud Eestlastel

palju kergem kui muu rahva liikmetel" /50/ ning nii saaks "kaunis vaimu vara tõeste ka meie omaks, ka meie vereks ja meie lihaks" /51/. J. Hurt on nõus, et hetkel pole eesti keel teaduskeelena piisavalt rikas, kuid, juhtinud tähelepanu soomlaste edusammudele, rõhutab, et meilgi "Eestimaa ei ole see sugugi võimata, kui aga ise tahame ja mõistlikult tööd teeme" /52/.

Nii on J. Hurt põhjalikult ja küllalt erinevatest aspektidest valgustanud mitte üksnes kavandatud Eesti Aleksandrikooli, vaid teinud ühtlasi laia üldharivat tööd. Ta on näidanud ja avanud perspektiive, mis võimalikult paljudele avanevad, kui hariduse sisu endale teadvustatakse ja selle nimel ka tõsist tööd hakatakse tegema.

Sisukama hariduse üheks komponendiks J. Hurdale oli ajaloo, iseäranis oma isamaa ajaloo korralik tundmine. Tema enda gümnaasiumipäevil alanud ajaloohuvi kasvas ülikooli ajal, sai 1863. a. virgutust J. Kölerilt, kuid pärast kohtumist skeptilise Kreutzwaldiga 1864. a. taandus see mõneks ajaks. Loomuomane kiindumus rahvaluule vastu ei lasknud aga hääbuda ajaloohuvil. 1867. a. oli ta "Vanemuise" seltsi kuuõhtuteljust ajaloo aspektist käsitletud rahvaluulet ja ristiusu tulekut. Teatud impulsi süvenemiseks eesti ajalosse sai J. Hurt ka C.R. Jakobsoni esimeselt isamaakõnelt, mille viimane pidas 6. okt. 1868 "Vanemuises". Sama aasta hilissügisel hakkas J. Hurt omakorda kirjutama ülevaadet eesti ajaloost, arvestades oluliselt Henriku Liivimaa kroonikaga, mille uus saksakeelne tõlge oli 1867. a. ilmunud. Lootus oma teos avaldada esimeseks üldlaulupeoks ei teostunud, käsikiri jäi "kitsasse värvasse kinni" /53/. Oma ajaloopildid sai J. Hurt trükkis avaldada "Eesti Postimehe Lisalehes", mida ta toimetas 1871. a., raamatuna aga alles 1879. a.

J. Hurt polnud ajaloolane selle otseses tähenduses. EKMS-i teisel koosolekul 30. juunil 1872. a. seltsi ülesannetest rääkides oli ta eesti keele harimise ja kirjavara soetamise kõrval tähtsaks pidanud vana aja uurimist ja seda just rahva mälestuste kaudu, kutsudes mõistma, "mis suur hind vana aja lauludel ja regevärsidel on, kui oma esivanemate vana elu, usku, kombeid, arvamisi ja vaimuharimise järke tundma tahame õppida" /54/. Kui J. Hurt EKMS-ile lubas, et kirjutab "sündinud asjade raamatu" (s.o. ajaloo), siis pidas ta oluliselt silmas koolmeistreid ja laiematki avalikkust, et eelkõige need omaksid sisukamaid teadmisi ja sügavamalt mõistaksid oma rahvuse lugu, oskaksid lähemalt tunnetada ka oma rahvakunsti ajaloolist ja kunstilist tähendust ning teadlikumalt võiksid korjata, päästa "tääduse materjaali kahetsemise väärt unustuse kartusest" /55/.

Allikaid arvestav J. Hurt püüdis olla objektiivne oma ajalookäsitluses, et nii tagada täpsem alus ja ka sisu üldisemale haridusele. Toonastes ühiskondlikes liikumistes pakkus ta sellisel moel aga vähem-

julgeid üldistusi ega suutnud üldsust kõiges kaasa tõmmata. C.R. Jakobson kasutas allikmaterjale vabamalt ja nii pole ta ajaloo uurimist otseselt edasi viinud, kuid tegi julgeid üldistusi, sõnastas mõttekäigud koolilajaid-lugejaid kaasakiskuvalt ja tema isamaakõned mõjusid nii üldsust enam äratavalt-virgutavalt.

1877. a. alustasid aadli ja kiriku esindajad uut rünnakut Eesti Aleksandrikooli vastu. J. Hurt oma "Avalikus kirjas H.v. Samsoni herrale Aleksandri kooli pärast" (1877) tõrjub süüdistused, osutab taas kord talurahvakoolide kolmeastmelise süsteemi vajalikkusele ning rõhutab kindlalt emakeelse õpetuse ja hariduse tähtsust ja tähtsust. Samas peab ta igati loomulikuks, et eestlased gümnaasiumides ja ülikooliski edasi õpiksid, kuid kindlasti eestlasteks jääksid ega pööraks selga oma rahvale. Eesti Aleksandrikooli vastased värbasid endale toetajaks Karula koolivanema Pärt Suija, kelle nime all jätkati rünnakuid eestikeelse hariduse vastu, räägiti omakasupüüdlikest eesmärkidest lähtuvalt põllutöökoollist. J. Hurt oma vastuses P. Suijale 1878. a. nimetab teda ja teisi tema taga eesti koolide lõhkujateks, orjameelsuse kandjateks, kes tahavad, et eestlased käigu üksnes nende ettekirjutuste järgi, laulgu vaid nende teksti /56/. Oma taotlustes pidas J. Hurt kogu aeg silmas seisuste võrdsust ning sisukam ja mahukam emakeelne haridus aidanuks seda ka tagada ja kindlustada.

Laiemas plaanis olid kogu rahvuslikus liikumises üha ilmsemaks saanud juba ka erinevad suundumused, mis C.R. Jakobsoni "Sakala" ilmuma hakates 1878.a. selgesti avaldusid, eriti pärast J. Hurda avalikku kirja ("Sakala" 19.08.1878, nr 27), milles ta palus enda "Sakala" kaastöölise hulgast välja arvata.

1880. a. asus J. Hurt Peterburi Jaani kiriku õpetajaks. Siirdumist Peterburi ajendasid küllalt olulisel määral paremad majanduslikud tingimused, mis Otepääl mitmesugustest põhjustest tingituna olid enam kui kasinad. 1881. a. loobus J. Hurt EKMS-i presidendi ametist, kuid jäi edasi Eesti Aleksandrikooli peakomitee presidendiks. Rahvusliku liikumise üldisest arengust olenevalt ei kulgenud rahulikult ka Eesti Aleksandrikooli pea- ja abikomiteede suhted ning tegevus. Kooli põhikiri ja õppeplaan põhjustasid tõsiseid vaidlusi. J. Hurta tõrjuvale positsioonile oli nüüd asunud ka Mihkel Veske, kes kooli plaane ei usaldanudki J. Hurda kätte, vaid saatis need Peterburi otse J. Kölerile, kes arvestas reaalkooli Venemaa mallide järgi. Seda toetasid 1882. a. juunikuu peakoosolekul ka M. Veske, J. Kunder, J. Kõrv, J. Kurrik, kusjuures M. Veskele oli oluline, et "Aleksandri kooli kasvandikud Vene riigi reaalkoolide õiguste osalisteks saaksivad" /57/.

J. Hurt ei pidanud oma avalikus kirjas (1883) anud hetkel reaalkooli veel reaalseks, sest puudusid tasemel õpikud, polnud piisavalt raha kooli majandamiseks ning polnud veel selge, kas "enam reaalkoolisid tuleb soovida, mis polytehnikumile ettevalmistavad ja omad

õppijad siis senna viivad, või gymnasiumisid, mis universiteedi pääle viivad" /58/. Tegelikke olusid hästi tundev J. Hurt oli ettevaatlik, mõistis, et emakeelse te reaalkoolide ja gümnaasiumide jaoks on vaja kindlamat ja sisukamat põhja, mille rajamist Aleksandrikool antud hetkel suutnuks tagada, loonuks juba järeleproovitud aluse. M. Veske oli optimist, tahtis Aleksandrikooli kohe "üheks kõrgemaks kooliks, realkooli vääriliseks tõsta ja mitte üheks alamaks kreiskooliks maha suruda, nagu õp. herra Hurt ja mõni tema kaasmõtteline seda tahab" /59/. Suhted Eesti Aleksandrikooli peakomitees teravnesid 1883. a. algul, kusjuures oma osa selles oli ka J. Hurda keeldumisel laenata suurem rahsumma Aleksandrikooli arvelt Krimmi eestlastele Kuntaugani mõisa ostmiseks, mida J. Köleri vahendusel taotleti. Jätkusid vaidlused pea- ja abikomiteede õigus- test ning suhetest. J. Hurt ei nõustunud presidendi- ametist tagandamisega, kirjutas siseministrile ja ku- bernerile oma märgukirjad, millede hukatuslikku tähendust ta ilmselt ei osanud ette näha, mis aga said riigivõimule teatud trumpideks juba eos oleva venestus- kampaania teostamiseks. 1884. a. tuli J. Hurdal lahku- da presidendi kohalt. Peagi järgnes komiteede sulgemi- ne riigivõimu poolt. H. Treffner jt. olid küll naiiv- selt lootusrikkad ja uskusid veel 1887. a. eestikeelse kooli võimalust, kuid 20. aug. 1888 avati ametlikult Põltsamaal Kaarlimõisas vene õppekeelega Eesti Alek- sandri Linnakool. Oppeplaanis olid küll eesti kee- le tunnid ja emakeeles käis usuõpetus, kuid rahva ko- gutud rahaga asutatud kool allus teistele tuultele. Tõ- si, rahvusliku kasvatusel alal tegid koolis antud raa- mides suurt tööd mõõdnud sajandi lõpul kirjanikud-kool- meistrid Jakob Tamm ja Ernst Peterson. Koolid alt üles välja olid aga juba venestamispoliitika kõidikuis.

Eesti Aleksandrikooli pikka aega kestnud asuta- mislugu avab kõneka tahu rahvusteadvuse keerulisest kujunemisest tollal, kus rahvuslikud huvid ja rahvus- poliitikagi mõneti liidripositsiooni saavutamisele allutati. J. Hurt oli kirikuõpetaja ja selle ametikoha täitjat polnud raske arvata vastaste hulka. M. Veske avalikust kirjast (1883) torkavad silma erilisel rõhutatud pöör- dumised ja osutamised - "õpetaja herra J. Hurt".

J. Hurda seisund oli pikematagi kahemõtteline. Tu- leks aga arvestada sedagi, et kirikuõpetajaametit võt- tis ta küllalt olulises osas kui leivatõöd, mis tagas majandusliku kindlustatuse ja võimaldas tegelda rah- vuskultuuri probleemidega. Selles valdkonnas muutubte- ma tegevus nüüd eriti intensiivseks. Süvenenud ne-lõpu- liste sõnade uurimisse, kirjutas ta sellel teemal väi- tekirja ja väitles 24. veebr. 1886 Helsingi ülikoolis filoloogiadoktoriks. Samal ajal oli tal käsil olnud ka "Vana Kandle" teine köide (1886), silme ees juba ka "Setu-raamat". 1888 avaldas ta "Paar palvid ...", mil- lele kohe reageeriti, algas rahvaluule suurkogumine. Täpselt, sihikindlalt ja peene taktitundega suunas J.

Hurt kogumistööd oma avalike aruannetega, mis laiemas plaanis olid nii kogujate kui avalikkusegi juhtimine rahvuskultuuri sügavama mõistmise teele. Uhtaegu oli siingi tegemist hariduse sisu probleemidega, mis J. Hurda tegevuses olid alati olnud kesksel kohal. Ka "Vanemuise" uue maja avamiskõne (12. aug. 1906) üheks põhi-teesiks oli sisukam haridus - kombe kohaselt pühit- ses ta uut maja kristlikult, kuid avas "pidulikult ariduse töö pääle" /60/ ning lootis, et uues majas hakatakse "tuumakamat vaimutoitu ja lõbu pakkuma, kui läinud ajad lubasivad" /61/. Samuti taas kord osutas ta seejuures emakeele tähendusele ning nuhtles neid, kes oma sugurahvast ja emakeelt põlgavad, end kanges- ti sakslasteks tahavad teha, seda koguni rahvaloendu- se andmestikus. Talle oli lõpuni oluline eesti rahva edenemine, mida ei taga "sakslemine ja saksastamine", üldse oma rahvuse salgamine ja ümberrahvustumine.

Emakeelse haridussüsteemi ideoloogina oli J. Hurt kaugel ees oma ajast. J. Hurt on ilmselt põhjalikumalt kui keegi teine tema kaasaegsetest läbi mõtelnud ema- keelse hariduse üldise süsteemi, sisu ja arengusihid ning väga järjekindlalt selle eest seisnud, selgita- nud võimalikult kõigile ja nõudnud eestlastelt enes- telt arukat tegutsemist sisukuse suunas, kus puuduk- sid kius ja jonn, priitahtlik rahvuse reetmine jm., mis pikematagi "teevad meie ariduse põllu lahjaks, meie elu vilja kiduraks, meie auu ja kiituse halvaks" /62/. J. Hurdale oli emakeelne kool kõige olulisem rahvus- liku olemise alus, millele tugineb rahvuskultuur, areneb ja kasvab rahvusteadvus, oneneb rahvuslik vää- rus. Aeg on meile seda ka tõestanud.

Kasutatud kirjandus

1. Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. - Tartu, 1939. - Lk. 5.
2. H/hurt/, J. Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi. - Tartu, 1864. - Lk. 15.
3. Adamson, J. Aleksandri kooli asutuse ajalugu aastast 1860 kuni 1871 // Oma Maa. - 1884. - Lk. 117.
4. Sealsamas. - Lk. 118.
5. Fr.R. Kreutzwald J. Hurdale /6.V 1863/ // Fr.R. Kreutzwaldi kirjavehetus. - Tallinn, 1979. - VI kd. - Lk. 67.
6. Sealsamas. - Lk. 319.
7. Sealsamas. - Lk. 75.
8. J. Köler J. Hurdale 3.IV 1864 // Eesti Kirjandus. - 1911. - Lk. 29.
9. J. Köler J. Hurdale 1.VI 1865 // Eesti Kirjandus. - 1911. - Lk. 137.
10. Jakobson, C.R. Kroonu madruste koolist // Eesti Postimees. - 1868. - 10.I. - Nr. 2; Vt.: Jakobson, C.R. Valitud teosed. - Tallinn, 1959. - II. - Lk. 49.
11. Jakobson, C.R. Veel mõni sõna põllutöö asjust // Eesti Postimees. - 1868. - 5.VI. - Nr. 23. Vt.: Jakobson, C.R. Valitud teosed. - Tallinn, 1959. - II. - Lk. 52 - 53.
12. Tuglas, Fr. Eesti Kirjameeste Selts. - Tallinn, 1958. - Lk. 44.
13. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad / Toim. H. Kruus. - Tartu, 1939. - Lk. 42 - 46.
14. Sealsamas. - Lk. 48.
15. Sealsamas. - Lk. 56.
16. Sealsamas. - Lk. 56.
17. Sealsamas. - Lk. 56.
18. Sealsamas. - Lk. 56 - 57.
19. Sealsamas. - Lk. 57.
20. Sealsamas. - Lk. 57.
21. Sealsamas. - Lk. 59.
22. Sealsamas. - Lk. 62.
23. Sealsamas. - Lk. 62.
24. Sealsamas. - Lk. 75.
25. Sealsamas. - Lk. 70.
26. Sealsamas. - Lk. 77.
27. Sealsamas. - Lk. 67.
28. Sealsamas. - Lk. 78.
29. Sealsamas. - Lk. 81.
30. Sealsamas. - Lk. 82 - 83.
31. Sealsamas. - Lk. 93.
32. Sealsamas. - Lk. 169.
33. Sealsamas. - Lk. 169.
34. Hurt, J. Eesti Aleksandri-kool. - Tartu, 1871. - Lk. 4.

35. Sealsamas. - Lk. 4.
36. Sealsamas. - Lk. 3.
37. Sealsamas. - Lk. 14.
38. Sealsamas. - Lk. 18.
39. Sealsamas. - Lk. 19.
40. Sealsamas. - Lk. 21 - 22.
41. Hurt, J. Esimene aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks. - Tartu, 1872. - Lk. 16.
42. Sealsamas. - Lk. 17.
43. Sealsamas. - Lk. 20.
44. Sealsamas. - Lk. 37.
45. Sealsamas. - Lk. 30.
46. Sealsamas. - Lk. 39.
47. Sealsamas. - Lk. 43.
48. Sealsamas. - Lk. 44.
49. Sealsamas. - Lk. 47.
50. Sealsamas. - Lk. 58.
51. Sealsamas. - Lk. 68.
52. Sealsamas. - Lk. 70.
53. Hurt, J. Pildid isamaa sündinud asjust. - Tartu, 1879. - Lk. 155.
54. EKMS protokollid // Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873. - Tartu, 1873. - Lk. 73.
55. Sealsamas.
56. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Lk. 194 jj.
57. Veske, M. Avalik vastus õpetaja härra J. Hurt'i "avaliku kirja" peale. - Tartu, 1883. - Lk. 25.
58. Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. - Lk. 217.
59. Veske, M. Avalik vastus õpetaja härra J. Hurt'i "avaliku kirja" peale. - Lk. 8.
60. Hurt, J. Onnistamise-kõne Vanemuise Seltsi uue maja pühitsemise päeval. - /Tartu, 1906/. - Lk. 3.
61. Sealsamas. - Lk. 6.
62. Sealsamas. - Lk. 11.

ALLIKAPUBLIKATSIOON

Jakob Hurda poolt aastatel 1863 - 1878
kalendrites publitseeritud regivärsid ja pöördumised

Mõni vana Eesti laulu-lugu

I

Talo - tütar

Neitsikene noorekene,
kirjopihta peenikene,
talotütär tuvikene,
kellele sina tahassi?

"Mehele minnä ma tahassi,
mehele mesitse meelele,
poisile tulitse silmle."

Kas sa tahat kangurille?

"Ei ma taha kangurille,
kanguri kerä kõrisep."

Neitsikene noorekene,
kirjopihta peenikene,
talotütär tuvikene,
kellele sina tahassi?

"Mehele minnä ma tahassi,
mehele mesitse meelele,
poisile tulitse silmle."

Kas sa tahat mölderille?

"Ei ma taha mölderille;
Mölderi kivi mürisep,
kistavarre kärisevä,
tolm teep silmä segätses."

Neitsikene noorekene,
kirjopihta peenikene,
talotütär tuvikene,
kellele sina tahassi?

"Mehele mesitse meelele,
poisile tulitse silmle."

Kas sa tahat junkurille?

"Ei ma taha junkurille;
junkur joosep, pää värisep,
karman kargap katsipidi,
püksi püüglit sõgluva."

Neitsikene noorekene,
kirjopihta peenikene,
talotütär tuvikene,
kellele sina tahassi?

"Mehele minnä ma tahassi,
mehele mesitse meelele,
poisile tulitse silmle."

Kas sa tahat talupojale?

"Jah, taha ma talupojale,
maamehele madalale:

talupoig om tööle tarka,
tööle tarka, maale märksa."

II

Põimja lugu

Peremees, peremehekene,
perenaine, naisokene:
ärgu olgu meeli paha,
süda armas haige emba,
et jäi päidä põllu pääle,
söödüle zeasabakesi:
kül tulep hommen vastne päivä,
üle hommen tõine vastne:
sis aja ma hani otsimaie,
põrsakese põimamaie,
kalkuna kaabatellemä.
Hani nokitsep nokaga,
põrsas põimap põlvili,
ziga suurella suulla,
vana ziga vatsuli,
kulti tuhnip kummuli,
sis saava otsa ommetegi.

III

Noorile meehile

Velekene, vennikene,
kui läät naista võtemaie,
püvvilindu püüdemäie,
ärä otsi uhke eida,
ärä vahi valge eida!
Võta vallast vaene lats,
otsast orja järgimäne!
Illo ei panda padaje,
ei ka valgust vaagenähe:
töö kül pandas padaje,
käte vaiva vaagenähe.
Võta naine mustakene!
Musta mõistap töödä tetä,

mõistap muida õpetada,
teep esi, tokitap tõisi;
käüp esi, kärmistap muida,
veäp venneld, vinnap takan,
kannap kaigast kangla alla.
Illos istussi ilosan taren,
kenä keerlepp kamberin,
valge vahip varjo pääle,
vahip valgide käte pääle.

IV

Zeetapja lugu

Mino veli olli väike mees,
es ta tohi zika tappa;
ande noa naise kätte:
'Ma lää küläst köüdsi tooma,
köödäme zea jala kinni,
pistäme kohe kopso sisse:
veri sis joosep virinäl,
käki keevä kärinäl.
Sis saap süvvä sagedaste,
egä päiv saap zea lihha:
kui meie zeast võimust saame!''

V

Mino peig ja sino peig

Mino peig om pilliseppä,
kaasa kannelitegijä!
Viip ta mu pilliga magama,
kanneliga kamberihe.
Panep pilli pää ala,
kanneli lae vaihele.
Tõusep hommiko ülesse,
kui ei kuule, sis ärätäp;
võtäp pilli pää alta,
kanneli lae vaihelta,
lasep pilli mul üteldä,
kanneli mul kuulutada:
"Tõuse, lindu, lüpsä lehmä!
Tõuse, kana, saada karja!"
Sino peig om piitsaseppä,
kaasa kantsikotegijä;
viip ta su piitsaga magama,
kantsikoga kamberihe.
Panep piitsa pää ala,
kantsiko lae vaihele.
Tõusep hommiko ülesse,
kui ei kuule, siis ärätäp;
võtäp piitsa pää alta,
kantsiko lae vaihelta,
lasep piitsa sul üteldä,

kantsiko sul kuulutada:
"Tõuse, laiska, lüpsä lehmä!
Tõuse, viitjää, saada karja!"

Maa-rahva Kalender ehk Täht-
raamat 1863. Tartu, lk. 44-
45.

1. Noorile meehile

Oot oot, poissi, no no, poissi!
Lase minnä sügiselle,
Kül teid ohjon otsitas,
Kül teid kablön korjatas!
Mõisa poissi, ausa poissi,
Olete vaega ilosa!
Kogokonna kirjast kuuldas,
Kos te koagi kõnnite,
Omma ello eläte!
Siis teid kirja kirjotetas,
Mõisa poole kutsutas.
Palleldas teid, paikese,
Mõisa priski pulma pääle!
Mõisan teid sis mõdetas,
Loosiga teid leeditas,
Viinaga teid valmistetas,
Ollega teid joodetas,
Soldanis teid soovitas,
Lähätetäs liina poole,
Sinnä Tarto maada möödü.
Sääl te põlvi painutetas,
Säljä=sooni sirotetas;
Sis te pääd pötät,
Habena väitsil aetas;
Kroonitas teid Keiserille,
Vennele teid vannutetas;
Pandas püssi paukuma;
Mõögakestega mängmä!
Naha=paun teil sälgä pandas,
Risti=rihma rinna ette. -

2. Isata ja emata

Ara suri tillo eite,
Ara suri tillo taati,
Jätis tillo tillerdama,
Vaese lapse vanderdama.
Härjad saivad herra kätte,
Hobosed onode kätte,
Lehmad lelle naese kätte.
Hirnusid isa hobosed,
Ono tööda tehjessa;
Ammusivad taadi härjad,
Herra põldu kündadessa;

Inisesid eide lehmad
Lelle naese lüpsedessa.

Tarto Kalender 1865. lk. 46 - 47.
Tartu. Laakmann.

Kalendritegija pallep Kalendri lugejit

Kalendritegijäl om nõus võetu Eestirahvale ütte raamatut väljā anda meie oma maa vanost sündinüist asjost ja om temä see tarbis jo mõnegi vana kirja ja ajaraamatu läbi uurnu, et nii tävvelikult kui võimalik teedä saija ja kokko säädä, kuis meie eenvanemba vanal ajal ellivä ja kuis näide käsi mitmel ajal om käünü. Ent teedmise vanon kirjjon Eestirahvast omma mitmetpidi puudulise, nimelt näide kodotsest elost, näide kombist, pruugest, usust ja keelest kõneldas sääl väega veidi. Kõigist neist asjost tiijäp rahvas suusõnaga ja jutu viisi vana rahva mäletüsest veel tämbä paljo enāmb ja selgembäst kõnelda. Selleperäst omma nee rahva jutu ja mäletüse vana aja uurejal väega tähtsä ja tarvilise. Temä võip neist, osavahe tuulete ten ja sõerateten, paljo puhtit teedmise terri väljā seletädä ja viimāte kauni jutustuse kokko säädä. Kül om Kalendri-tegijä silmä ja kõrva perāni vallale hoitnu, et neid jutte ja mäletüisi, vana rahva pruuke ja kombit, näide usku ja arvamisi tähele panda ja paberi pääle pistä. Ent ütsik inemine ei putu ekka paika ja ei jõvva eālegi kõik ärä kuulda ja nätä. Selleperäst palle mina kõiki kalendri lugejit, et nemä ni hää olessiva ja kõiksugutse mälestüse, mis na vana rahva käest kuulnu ehk nännü, üles kirjotasiva ja mulle Tartohe saadassiva. Mina sa kõik tunistuse ja teedmise, kõik jutu ja joro vanast ajāst t e n o g a vasta võtma ja mõistlikult pruukima. Ent esierālikultpalle mina v a n n o l a u l a ja r e g e v ä r s s e korjata, mis veel sagedasti töö man ja talgon lauldas, sajan kaasitetas ehk Setokeiste viisi leelotetas, ja sis Tartohe toimetada. Nee omma parhilla kadoman ja näidega lät paljo tähtsat mäletüst hauda. Kes sis vähägi vana aja ja eenvanembide mäletüsest luku pidä, avitagu minno, et temäst nii paljo kirjā saas pantus kui võimalik. Meie perāntuleja ja ega mõistlik mees saap meid tennämä ja mina saa kõigest sest, mis mino kätte saadetas, avalikult arvo andma, olgu sis, et mõni mees esi sedä ei soovi ja mulle tähendäp, et temä nimi nimitämätä jäägu. Kavvembast, nimelt Kadrina kihelkonnast Viro=maalt, Kolga-Jaani kihelkonnast Vii-ländi maalt ja Kaarma kihelkonnast Saaremaalt, omma ausa mehe tundmata jo õige kauni jao laula ja muid mäletüisi mulle saatnu, ent Võro ja Tarto maalt, et kül üte maakonna mehe oleme ja üten elāme, m i t t e

ü t s a i n u s, et küll kalendritegijä jo "Eesti Postimehe Lisalehen" (1871 nr. 27) kõiki Eestlasi pal-
 leel. Mina usu ja looda kindmäste, et Tarto ja Võro rah-
 vas mitte tuimemba ja tühnakumba ei saa olema, kui me-
 he muin maakonnän. Talvel om enämb aiigu ja nemä saava
 esierälde sel ajal vististe mõnel vahetunnil ja sünd-
 sääl kõrral paberihhe pandma, kuis tuuslari näide pool
 tembotava, karjapoisi "Tuhkapoisist" juttu vestvä ja
 noore neio ehk vana moori laulu löövä. Mino vana aja
 mäletüste aidan omma kõik salve ja sainapäälitse, tõr-
 du ja tündre, kasti ja kirstu ilosahe koristetu ja kõr-
 da säetu. Sääl om parast pannipaika ja hääd hoitu ega-
 le asjale. Tulge sis, armas Võro ja Tarto rahvas, õi-
 ge rohkeste ja pange tulevatsele põlvele tallele, mis
 teie vanast Eesti varast oman koton veel lövväte. Se-
 da palleg sõbralikult terviteten

J. H u r t,
 gümnaasiumi koolmeister T a r t o n.

NB. Tävvelikumbat adressi vai päälkirjä ei ole
 vaja, kui keäki mulle kirjotada ehk midägi saata taht.

Tarto Kalender 1872 ajastaja pääle, lk. 51 - 52.

Mõned vanad eesti regevärsid Võru murdes

1.

Mille mull paljo sõnno suuh,
 Mille lajalt laulu viisi?
 Kui ma olli väikokene,
 Kui ma kasvi kanaseh,
 Olli üte üö vannu,
 Pääle kate päivä vannu,
 Imä vei hällü palole,
 Vei kiiga kesä pääle,
 Panni pardsi hällütämä,
 Suvilinnu liigutama.
 Sääl iks partsi paljo lauli,
 Suvilind liiaste kõneli.
 Mina latsi mõttelema,
 Mõttelema, võttelema,
 Kõik ma raie raamatuhe,
 Kõik ma panni paperihhe,
 Kõige ma kirjä kirodi.
 Kui ma saie neiossa,
 Kui ma kasvi kabossa,
 Vällä sis raie raamatust,
 Vällä panni paperist,
 Vällä kirjost kirodi.

2.

Mull om viha vele pääle,
 Kuri miel kulla pääle.
 Tegi tare tie vierde,
 Kiviliste kinnaste kuivada,
 Sepiliste sängü säädä.
 Miä tull' poissi Poolamaalt,
 Hahka=särki Harjomaalt,
 Kõik mie sõbras sõimativa,
 Kõik mie naabris naaretiva.
 Ülti mull rinnah sõbra sõle,
 Ülti kaalah kaasa helme,
 Ümbrel ülä kõrige,
 Vüölä ülä vaskivüödä.
 Ole=e rinnah sõbra sõle,
 Ole=e kaalah kaasa helme.
 Sõlg om uma esä tuodu,
 Helme hellä vele saadu,
 Kõrik mull uma imä koet,
 Veerits uma imä veet,
 Uma imä hameh säläh,
 Uma kandja kaput jalalah.

3.

Velekene, helläkene!
 Kui läät naista kosjomahe,
 Ubasuuda otsimahe,
 Võta minno ütehnä.
 Mina tunne tuima neio,
 Näe neio nälädse.
 Vihatsel silmä vesidse,
 Pahatsel paleh punane,
 Tuimal musta silmä kulmu.

Velekene, helläkene!
 Kui läät naista kosjomahe,
 Mingu=u udsu hummogul,
 Tahmatsel taivaal.
 Udsu riki saani kirjä,
 Kaste riki kaabu veere.

Velekene, helläkene!
 Kui läät naista kosjomahe,
 Ajat sa hiiro hiivale,
 Ajat varsa vattule,
 Saa=a sa naista naarulist,
 Minijädä meelelist.
 Sõidat läbi Sommerpalo,
 Ajat läbi Ahja valla,
 Saa=a naist naarulist,
 Minijädä meelelist.
 Võta vüölt vüörätti,
 Kae kaalast kaalarätti,
 Pühi hiiva hiiro päält,
 Pühi vattu varsa päält.

Velekene, helläkene!
 Kui saa kulla kositus,
 Armas kätte antuvas,
 Peä sa naine omassa.
 Kui su viha veerinessa,
 Paha üles paisunessa,
 Mine usse, pure puid,
 Salva usse sagarit,
 Pessä pinki pikä sõrme,
 Rao rauda rusigo,
 Sis su viha veerines,
 Paha alla paisunes.
 Löögu=u, neio lühikene,
 Pesku=u, neio peenikene.

4.

Ehi veli, opi veli,
 Ehi veli esändäs,
 Päädi saja päälikos,
 Riibu maaha rihe rüüdü,
 Aja sälgä au=hameh,
 Liidä sälgä lemme lina.

Velekene, noorekene!
 Kui sa saat neio kodo,
 Saat mõrsja mõisahe,
 Sää häste särgi siilo,
 Kabosta kasuga nulga.
 Neio kavval kaema,
 Neio vali vahtima.
 Neio kaie kamberest,
 Pilgut silmi pilusta,
 Kas o kaarikas kaasa,
 Kas o peedsikas peio,
 Kaarikas kaasa hobene,
 Peedsikas om peio ratsu.

Velekene, noorekene!
 Kui sa saat neio kodo,
 Saat mõrsja mõisahe,
 Tamm sääl värehte takah,
 Kivi sääl keset morro,
 Ärä sa tamme taaku,
 Ärä kivvi keerätägu,
 Aja saan tare lävele,
 Keeridä keeridse morole.
 Ärä sa inne maale tulgu,
 Saatku saabast morole,
 Kulda=kannust kulole,
 Kui tule vasta neio imä,
 Ala pandas au=kõrik,
 Ala veerits veetäs.
 Sis es sina maaha tule,
 Saada sa saabas morole,
 Kulda kannus kulole.

5.

Jummal hoitku toda neido,
 Toda kapo kasumasta,
 Kiä johtu joodikolle,
 Johtu joodigo osassa,
 Olle pulga puttijalle,
 Viina vaadi vahtijalle.

Kõrtsi vei neio kõriga,
 Pandis neio pallapoole,
 Liina vei neio linige.
 Kõrik mo kõrdsist kõneli,
 Pallapuol pandist pajadi,
 Linik no liinast libisi:
 O mu kulla kudajani,
 Hellä hoi heitijäni,
 Vikervoki veerätäjä!

Kiko kiri viisi kõrda,
 Kukke lauli kuusi kõrda,
 Sis ta koera kodo tulli,

Piki umma perrehe,
 Rakke umma rahvahe.
 Lõus ta sängü säademätä,
 Sängü padja pandemata,
 Sängü lina liitemätä,
 Lõuse voki saisevada,
 Voki pooli puhkavada,
 Lei ta pooli puuda vasta,
 Voki asja aida vasta,
 Hindä rube rusikilla,
 Hindä kärbe kämbelillä.
 Oll' täll vüöl vaadi vitsa,
 Olle pulka puusa pääl,
 Pes ta neio piha pääle,
 Säie neio sälä pääle.

Säält ma ikule isosi,
 Säält ma nõssi nõresille.
 Oles mu ikku nätä saasi,
 Silmä vesi pääle kaija,
 Saasi külä karja juvva,
 Hulga hobeste ojetada,
 Valla varso vallatella.
 Kohe ma iste, säääl ma iki,
 Kohe ma nõodi, säääl nõredi,
 Sinnä tekü tiigikene,
 Kasvi külä kaivokene.

6.

Neiokese, noorekese,
 Ärge tõine tõista põlgke!
 Kaege tuo mõtsa pääle,
 Vahtke tuo varigo pääle,
 Mõni puud om pikembät,
 Mõni haaba halvembat,
 Mõni kõivo kõverampa.
 Kas na tõine tõista põlgva,
 Tõine tõise ossakeisi?
 Ütte kokko kumardase,
 Ütte paika painutase,
 Üteh kuoh näil kumaruspaika,
 Üteh paigah painupaika.

7.

Imä ütäl ellehnä,
 Karist kalmu minnehnä:
 Tütär, hellä linnukene,
 Mesi, memme marjakene!
 Ole sa nope nurme pääl,
 Välle võõra välä pääl.
 Jäägu=u nuias nurme pääle,
 Vääsas võõra välä pääle,
 Kubijas=nuias nurme pääl,
 Kilter vääsäs välä pääl,
 Ole sa iks nope nurme pääl,
 Välle võõra välä pääl.
 Sis küll nägevä nälägugi,
 Panva tähele palagugi:
 Oles sie muna mulle saasi,
 Upin mulle unehtusi,
 Sis ma peäs peo pääl,
 Kannas kaabu veere pääl,
 Sis ma peäs pienü lina,
 Kannas kaali narmelise.

8.

Uni tulli uikuhna,
 Läbi laane lauldehna.
 Uni otse unista neiot,
 Magajada Maiekeista.
 Keä iks istus une rekke,
 Lamme rammu rattaalle,
 Tuo iks istus iku tareh,
 Laul ta leina lavva takah,
 Ikku täll stüvvä, ikku täll juvva,
 Ikuga ta magama lät,
 Iku pikeri peohna,
 Iku kanni kangelahna.
 Kea iks unda virotelles,
 Rammu manta raputelles,
 Tuo iks istus ilo tareh,
 Laul ta rõõmu lavva takah,
 Ilo täll iks üles tullehna,
 Ilo magama minnehnä,
 Ilo pekeri peohna,
 Ilo kanni kangelahna.

Misperäst om Kalendritegijä nee laulu siijä pandnu? Edimält selkeperäst, et nemä paljo kenämbä ja pa-remba omma, kui hulk uuvemba aja laula, mis nüüd kui seene perän vihma maast tõusva, ent meie laulu vari-kole mitte ilos ei ole. Muna tahtva meie ajal tar-gemba olla kui kana, ent tõte poolest peävä eesti lau-liko veel paljo eenvanembist opma, enne kui meie aja-liku rahva laulu sündsäs saava. Tõiselt om Kalendri-tegijä nee laulu siijä pandnu, et neide läbi lugejat

veidikese pallelda. Mina korja niisugutsit vanne eesti laula hoolega, sest et nemä meie esäesäde ja emäemäde muistatsesst elost kõige parembat tunistust andva, et sis viimäte ütte Eestirahva ajaraamatut valmistada. Kell eenvanembide mäletüs armas ja kallis, see olgu sis mulle abis, kirjutagu kõik vana laulu ja regvärsi, mis ta veel võip kuulda ja saada, nimelt vanemba naisterahva suust, ilosaste üles ja saatku mulle Otepääh. Küll ole mina auside sõpro läbi jo häägi jao niisugutsit laula siist ja säält saanu, ent Võro maal ja ka Tarto maal ei ole inemise kässi ei ka sulge veel sukugi liigutanu. Kas nemä sis kõik nii tuima peäs olema ehk om näil kirjutamise kunst tundmata? Mina ei usu. Olgu sis nooremba sule mehe nii hää ja rõdumstagu minno sellega, et na omal pool vanne laula korjava ja mulle saatva. Võro ja Tarto maakond ei tohi tõisist perrä jäädä, et vöi ka tuima nime ala saada.

1. Oktobril 1876.

J. Hurt,
Otepään.

Tarto Kalender 1877, lk. 35 - 42.

Mõned vanad eesti regivärsid Võru murdes

1.

Imä mull kuoli väikohna,
Kandja katte kanaseh.
Jäti mu maaha marja suuru,
Söödüle sömera suuru,
Koa läve korrulise,
Aida läve arvolise.

Lätsi ma aida lävele,
Iki aita nõstijat;
Lätsi ma koa lävele,
Iki kotta nõstijat;
Lätsi ma tare lävele,
Iki tarre nõstijat,
Tarest söögi andijat.

Imä mull kuoli väikohna,
Kandja katte kanaseh,
Jäti mu maaha marja suuru,
Söödüle sömera suuru.
Säält es võõras sõna võti,
Külä naise naarahtiva:
Nüüd jäävä orja otsimata,
Sulase lunastamata.

2.

Tulli üles hummogul,
Inne varra valgeet,

Mösi suu, suie pää,
Pühe tare, puhasti,
Panni põhu põlle pääle,
Vei ma põhu põllule,
Põhu põllule, asu arole.
Karksi ma kalmu kaema,
Kaksi üles kalmu kaane,
Liigutelli liiva lavva.
Mis säält siseh ollenessa?
Imä siseh ollenessa,
Kandja vasta kaesie.

Säält ma panni palve'ille,
Säält ma ikule isosi:
Tule üles, imäkene,
Karga üles, kandijani!

Ei vöi minnä, tüttereni,
Karadagi kanaseni.
Mull on man maa haisu,
Suu man surma haisu,
Kässi man kääpä haisu,
Muial kõik mull mulla haisu.

Tule iks üles, imäkene,
Karga üles, kandijani!
Ma tei sulle kolme lipe,
Üte tie lipe linnuhkitse,

Tõse make maasikitse,
Kolmanda kuremarjosta,
Mõse mant maa haisu,
Suu mant surma haisu,
Kässi mant kääpä haisu,
Muialt kõik sull mulla haisu.
Tule üles, imäkene,
Aja üles, armukene,
Karga üles, kandijani,
Istu üles, imetäjä!

Ei või minnä, tüttäreni,
Karadagi, kanaseni.
Mul om kolmi hoitijat:
Tooni poiga pähütsen,
Tooni tütar jalotsin,

Vana Tooni vaiheel.
Ilm sinno esi avitagu,
Kallis Luoja, kannu huol!
Ei saa iäs imä armu,
Kaugas kalli kandja armu.
Iäs saa ülä armu,
Kaugas saase kaasa armu.
Kui ma tõisilde üttele,
Kõrra tõisilde kõnele:
Ei saa iäs ülä armu,
Ei saa kaugas kaasu armu,
Ilma as jäijä ülä armust,
Kaugas maaha kaasa armust.
Iäs saa Issanda armu,
Kaugas kalli Luoja armu.

Tarto Kalender 1878, lk. 40 - 42.

Sisukord

<u>E. Laugaste</u> . Dr. Jakob Hurda töö eesti rahvaluule kogumisel	4
J. Hurda aruannete nimistu 1888 - 1906	44
<u>T. Roll</u> . J. Hurt ja rahvalaulude teaduslik väljaanne "Vana Kannel". Teooria ja tegelikkus	48
<u>A. Järv</u> . Jakob Hurt koolisüsteemist ja hariduse sisust	60
Allikapublikatsioon: Jakob Hurda poolt aastatel 1863 - 1878 kalendrites publitseeritud regivärsid ja pöördumised	74

Ученые записки Тартуского государственного университета.
Выпуск 848.
ВКЛАД ЯКОБА ХУРТА В РАЗВИТИЕ ЭСТОНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ.
Труды по эстонской филологии.
На эстонском языке.
Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.
Vastutav toimetaja P. Nagu:
Korrektor A. Kärner.
Paljundamisele antud 7.02.1989.
MB 01334.
Formaat 60x90/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Arvestuspoognaid 5,92. Trükipoognaid 5,25, 1 kleebis.
Trükiarv 500.
Tell. nr. 80.
Hind 1 rbl. 20 kop.
TRÜ trükikoda. ENSV, 202400 Tartu, Tiigi t. 78.